• ΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

• Ο ΣΟΥΡΡΕΑΛΙΣΜΟΣ

• ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΠΡΟΥΣΤ

«Ἱστορική σύνθεση τοῦ παρελθόντος δέν σημαίνει ἀναγνώρισή του «μέ τόν τρόπο πού ὑπῆρξε πραγματικά». Σημαίνει συγκράτηση μιᾶς μνήμης, καθώς ἀστράφτει τή στιγμή τοῦ κινδύνου. Προσπαθεῖ γι' αὐτό τό λόγο ὁ ἱστορικός ὑλισμός νά συλλάβει μιά εἰκόνα τοῦ παρελθόντος, καθώς ἐμφανίζεται αὐτή ἀπροσδόκητα στό ἱστορικό ὑποκείμενο τή στιγμή τοῦ κινδύνου. Ὁ κίνδυνος ἀπειλεῖ καί τή συνέχιση τῆς παράδοσης καί τούς παραλῆπτες της. Εἶναι καί γιά τούς δύο ὁ ἴδιος: νά γίνουν ὄργανα τῆς κυρίαρχης τάξης. Σέ κάθε ἐποχή πρέπει νά ἐπιδιώκεται ἡ ἐκ νέου ἀπόσπαση τῆς παράδοσης ἀπό τόν κονφορμισμό, πού εἶναι ἕτοιμος νά τήν καταδυναστεύσει. Γιατί ὁ Μεσίας δέν ἔρχεται μόνο σάν λυτρωτής, ἀλλά καί σάν νικητής τοῦ Ἀντίχριστου. Τό χάρισμα νά ἀναζωπυρώνει τή σπίθα τῆς ἐλπίδας στό παρελθόν ἔχει *ἐκεῖνος* μόνο ὁ ἱστορικός, πού ἔχει τήν πεποίθηση, ὅτι καί οἱ νεκροί ἀκόμα δέν θά εἶναι ἀσφαλεῖς ἀπό τόν ἐχθρό, στήν περίπτωση πού θά νικήσει. Καί δέν ἔχει πάψει αὐτός ὁ ἐχθρός νά νικᾶ».

Ἐξώφυλλο: **Salvador Dali, «Moment of transition», 1934**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΥΤΟΠΙΑ
Νικηταρᾶ 8-10, τηλ. 3638696, ΑΘΗΝΑ

ΜΠΕΝΓΙΑΜΙΝ
ΓΙΑ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ • Ο ΣΟΥΡΡΕΑΛΙΣΜΟΣ • ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΠΡΟΥΣΤ

·Θέσεις γιά τή Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας
·Ὁ σουρρεαλισμός
·Γιά τήν εἰκόνα τοῦ Προύστ

ΒΑΛΤΕΡ ΜΠΕΝΓΙΑΜΙΝ

ΟΥΤΟΠΙΑ

Θέσεις γιά τή Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας

Ὁ Σουρρεαλισμός

Γιά τήν εἰκόνα τοῦ Προύστ

Τίτλος πρωτοτύπου
«Über den Begriff der Geschichte»
«Der Sürrealismus»
«Zum Bilde Proust»

Μετάφραση ἀπό τά γερμανικά:
Μηνᾶς Παράσχης

Νικηταρᾶ 8-10, 'Αθήνα, τηλ. 3638696

ΒΑΛΤΕΡ ΜΠΕΝΓΙΑΜΙΝ

• ΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

• Ο ΣΟΥΡΡΕΑΛΙΣΜΟΣ

• ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΠΡΟΥΣΤ

Μετάφραση: Μηνᾶς Παράσχης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΥΤΟΠΙΑ
ΑΘΗΝΑ 1983

ΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Πρέπει, λένε, νά ἔχει ὑπάρξει ἕνας αὐτόματος μηχανισμός πού νά εἶναι κατασκευασμένος ἔτσι, ὥστε νά ἀπαντᾶ σέ κάθε κίνηση ἑνός σκακιστῆ μέ μιά ἀντίθετη κίνηση, πού νά τοῦ ἐξασφαλίζει τή νίκη τῆς παρτίδας. Μιά κούκλα μέ τουρκική στολή, στό στόμα ἕνα ναργιλέ, καθόταν μπροστά στή σκακιέρα, πού στηριζόταν σέ ἕνα ἁπλόχωρο τραπέζι. Μέ ἕνα σύστημα καθρεπτῶν δημιουργόταν ἡ ψευδαίσθηση,πώς ἦταν αὐτό τό τραπέζι διαφανές ἀπό ὅλες τίς πλευρές. Στήν πραγματικότητα καθόταν ἐκεῖ μέσα ἕνας καμπούρης νάνος, πού ἦταν πρωταθλητής στό σκάκι καί κατεύθυνε τό χέρι τῆς κούκλας μέ νήματα. Μποροῦμε νά φανταστοῦμε ἕνα ἀντίστοιχο αὐτοῦ τοῦ μηχανισμοῦ στή φιλοσοφία. Εἶναι ἀπαραίτητο νά κερδίζει πάντοτε ἡ κούκλα, πού ὀνομάζεται «ἱστὸρικός ὑλισμός». Μπορεῖ αὐτή δίχως ἄλλο νά ἀντιμετωπίσει ὁποιονδήποτε, ὅταν δέχεται τίς ὑπηρεσίες τῆς θεολογίας, ἡ ὁποία, ὅπως ξέρουμε, εἶναι σήμερα κοντή καί κακόμορφη καί δέν τῆς παρέχεται ὁπωσδήποτε καμιά δυνατότητα νά προβάλει στό προσκήνιο.

II

«Στά πιό ἀξιοσημείωτα χαρακτηριστικά τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς», λέει ὁ Lotze, «συγκαταλέγεται... δίπλα στήν τόσο μεγάλη φιλαυτία σέ ἐπιμέρους ζητήματα, ἡ γενική ἔλλειψη φθόνου κάθε παρόντος ἀπέναντι στό μέλλον του». Αὐτός ὁ συλλογισμός ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα, πώς ἡ εἰκόνα, πού διατηροῦμε γιά τήν εὐτυχία, εἶναι διαποτισμένη ἀπό τό χρῶμα τοῦ χρόνου, στόν ὁποῖο μᾶς παρέπεμψε κάποτε ἡ ροή τῆς ἴδιας τῆς ὕπαρξής μας. Εὐτυχία, πού θά μποροῦσε νά μᾶς προκαλέσει φθόνο, ὑπάρχει μόνο στόν ἀέρα, πού ἔχουμε ἀναπνεύσει, μέ ἀνθρώπους, στούς ὁποίους θά μπορούσαμε νά μιλήσουμε, μέ γυναῖκες, πού θά μποροῦσαν νά μᾶς δοθοῦν. Αἰωρεῖται μέ ἄλλα λόγια ἀδιάρρηκτα συνδεδεμένη μέ τήν παράσταση τῆς εὐτυχίας ἐκείνη τῆς ἀπολύτρωσης. Τό ἴδιο συμβαίνει μέ τήν παράσταση τοῦ παρελθόντος, τήν ὁποία οἰκειοποιεῖται ἡ ἱστορία. Τό παρελθόν φέρνει μαζί του ἕνα μυστικό δείκτη, μέ τόν ὁποῖο παραπέμπεται στήν ἀπολύτρωση. Δέν μᾶς ἀγγίζει μήπως κι ἐμᾶς μιά πνοή τοῦ ἀέρα, πού περιέβαλε τούς προηγούμενούς μας; Δέν ὑπάρχει στίς φωνές, πού φθάνουν στά αὐτιά μας, μιά ἠχώ φωνῶν, πού ἔχουν πιά σιωπήσει; Δέν ἔχουν οἱ γυναῖκες, γιά τίς ὁποῖες ἐνδιαφερόμαστε, ἀδελφές, πού δέν τίς γνώρισαν καλύτερα; Ἄν εἶναι ἔτσι, ὑπάρχει τότε μιά μυστική συμφωνία μεταξύ τῶν γενεῶν πού πέρασαν καί τῆς δικῆς μας. Ἡ ἄφιξή μας στή γῆ ἦταν τότε ἀναμενόμενη. Μᾶς ἔχει δοθεῖ τότε σά χάρισμα, ὅπως σέ κάθε γενιά πού προηγήθηκε, μιά *ἀσθενική* μεσιανική δύναμη, γιά τήν ὁποία ἐγείρει τό παρελθόν ἀξιώσεις. Αὐτές οἱ ἀξιώσεις δέν εἶναι δυνατό νά ἱκανοποιηθοῦν μέ φθηνό τίμημα. Ἔχει γι' αὐτό γνώση ὁ ἱστορικός ὑλιστής.

III

Ὁ χρονικογράφος, πού ἀφηγεῖται τά περιστατικά, χωρίς νά κάνει διάκριση μεγάλων καί μικρῶν, ἐνεργεῖ σύμφωνα μέ τήν ἀρχή, πώς ὁτιδήποτε ἔχει συμβεῖ κάποτε, δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ χαμένο γιά τήν ἱστορία. Ἀλλά μόνον ἡ ἀπολυτρωμένη ἀνθρωπότητα εἶναι βέβαια σέ θέση νά δεχτεῖ ὁλοκληρωτικά τό παρελθόν της. Πού σημαίνει: μόνο στήν ἀπολυτρωμένη ἀνθρωπότητα εἶναι δυνατό νά ἀποδοθεῖ κατά λέξη τό παρελθόν της στήν κάθε στιγμή του. Κάθε στιγμή, πού ἔχει βιώσει, γίνεται μιά citation à l' ordre du jour - πού εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἡμέρα τῆς Κρίσης.

IV

Κοιτάζτε πρῶτα γιά τρόφιμα καί ρουχισμό, δικό σας ὕστερα τό Ἐπουράνιο Βασίλειο ἀπό μόνο του.

Hegel, 1807

Ἡ ταξική πάλη, τήν ὁποία δέν χάνει ἀπό τά μάτια του κάθε ἱστορικός ἐπηρεασμένος ἀπό τή θεωρία τοῦ Marx, εἶναι μιά πάλη γιά πράγματα ἀνεπεξέργαστα καί ὑλικά, χωρίς τά ὁποῖα εἶναι ἀδύνατο νά ὑπάρξουν ἐκλεπτυσμένα καί πνευματικά. Τά τελευταῖα ἔχουν, παρ' ὅλα αὐτά, μιά διαφορετική παρουσία στήν ταξική πάλη ἀπό τήν ἀντίληψη μιᾶς λείας, πού πέφτει στά χέρια τοῦ νικητῆ. Ἐκδηλώνονται σ' αὐτή τήν πάλη σάν πεποίθηση, σάν θάρρος, σάν χιοῦμορ, σάν ἐπιτηδειότητα, σάν σταθερότητα καί ἐπενεργοῦν βαθιά πίσω στό χρόνο. Θέτουν ὁλοένα ἀπ' τήν ἀρχή σέ ἀμφισβήτηση κάθε νίκη, πού ἐπιτυγχάνουν οἱ κυρίαρχοι. Σάν λουλούδια πού γυρίζουν τούς κάλυκές τους πρός τόν ἥλιο, ἔτσι προσπαθοῦν, χάρη σ' ἕναν ἡλιοτροπισμό μυστικῆς φύσης, νά στραφοῦν τά περασμένα πρός *ἐκεῖνο* τόν ἥλιο, πού ἀνατέλλει στόν οὐρανό τῆς ἱστορίας. Ὁ ἱστορικός ὑλιστής πρέπει νά εἶναι γνώστης αὐτῆς τῆς πιό ἀφανοῦς μεταβολῆς.

V

Ἡ αὐθεντική εἰκόνα τοῦ παρελθόντος *γλιστρᾶ φευγαλέα*. Τό παρελθόν μπορεῖ νά συλληφθεῖ μόνο σάν εἰκόνα, πού χάνεται μιά γιά πάντα ἀπό τόν ὁρίζοντα ἀστράφτοντας τή στιγμή ἀκριβῶς τῆς ἀναγνώρισής του. «Ἡ ἀλήθεια δέν θά μᾶς ξεφύγει» - τά λόγια αὐτά, γραμμένα ἀπό τόν Gottfried Keller, ἐντοπίζουν μέ ἀκρίβεια τό σημεῖο τομῆς τῆς ἱστορικῆς ἀπεικόνισης τοῦ ἱστορικισμοῦ ἀπό

τόν ἱστορικό ὑλισμό. Γιατί πρόκειται γιά μιά ἀνεπανάληπτη εἰκόνα τοῦ παρελθόντος, ἡ ὁποία ἀπειλεῖ μέ ἐξαφάνιση μπροστά σέ κάθε παρόν, πού δέν ἀναγνωρίζεται ἀναφορικά μ' αὐτήν.

VI

Ἱστορική σύνθεση τοῦ παρελθόντος δέν σημαίνει ἀναγνώρισή του «μέ τόν τρόπο πού ὑπῆρξε πραγματικά». Σημαίνει συγκράτηση μιᾶς μνήμης, καθώς ἀστράφτει τή στιγμή τοῦ κινδύνου. Προσπαθεῖ γι' αὐτό τό λόγο ὁ ἱστορικός ὑλισμός νά συλλάβει μιά εἰκόνα τοῦ παρελθόντος, καθώς ἐμφανίζεται αὐτή ἀπροσδόκητα στό ἱστορικό ὑποκείμενο τή στιγμή τοῦ κινδύνου. Ὁ κίνδυνος ἀπειλεῖ καί τή συνέχιση τῆς παράδοσης καί τούς παραλῆπτες της. Εἶναι καί γιά τούς δύο ὁ ἴδιος: νά γίνουν ὄργανα τῆς κυρίαρχης τάξης. Σέ κάθε ἐποχή πρέπει νά ἐπιδιώκεται ἡ ἐκ νέου ἀπόσπαση τῆς παράδοσης ἀπό τόν κονφορμισμό, πού εἶναι ἕτοιμος νά τήν καταδυναστεύσει. Γιατί ὁ Μεσίας δέν ἔρχεται μόνο σάν λυτρωτής, ἀλλά καί σάν νικητής τοῦ Ἀντίχριστου. Τό χάρισμα νά ἀναζωπυρώνει τή σπίθα τῆς ἐλπίδας στό παρελθόν ἔχει *ἐκεῖνος* μόνο ὁ ἱστορικός, πού ἔχει τήν πεποίθηση, ὅτι καί οἱ νεκροί ἀκόμα δέν θά εἶναι ἀσφαλεῖς ἀπό τόν ἐχθρό, στήν περίπτωση πού θά νικήσει. Καί δέν ἔχει πάψει αὐτός ὁ ἐχθρός νά νικᾶ.

VII

Συλλογιστεῖτε τό σκοτάδι καί τήν παγωνιά
Στήν κοιλάδα ἐτούτη, πού ἠχεῖ ἀπ' τούς θρήνους

Brecht, Ἡ ὄπερα τῆς πεντάρας

Ὁ Fustel de Coulanges συνιστᾶ στόν ἱστορικό, πού θέλει νά ξαναζήσει μιά ἐποχή, πώς πρέπει νά βγάλει ἀπ' τό μυαλό του ὅλα ὅσα γνωρίζει ἀπό τή μετέπειτα ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας. Δέν ὑπάρχει καλύτερος τρόπος χαρακτηρισμοῦ τῆς μεθόδου, μέ τήν ὁποία ἦρθε σέ ρήξη ὁ ἱστορικός ὑλισμός. Ἀποτελεῖ μιά διαδικασία ἐσωτερίκευσης μέ ἀφετηρία τή νωθρότητα τῆς καρδιᾶς, τήν *acedia*, ἡ ὁποία δέν ἔχει τό θάρρος νά συλλάβει τήν αὐθεντική ἱστορική

εἰκόνα, πού ἀστράφτει φευγαλέα. Θεωροῦνταν αὐτή ἀπό τούς θεολόγους τοῦ μεσαίωνα ἡ πηγή τῆς θλίψης. Ὁ Flaubert, πού τοῦ εἶχε γίνει οἰκεία, γράφει: «Peu de gens devineront combien il a fallu être triste pour ressusciter Carthage»*. Ἡ φύση αὐτῆς τῆς θλίψης γίνεται σαφέστερη, ὅταν τίθεται τό ἐρώτημα, ποιόν λοιπόν ἐσωτερικεύει στ' ἀλήθεια ὁ χρονικογράφος τοῦ ἱστορικισμοῦ. Ἡ ἀπάντηση εἶναι: ἀναμφισβήτητα τό νικητή. Ἀλλά οἱ ἑκάστοτε κυρίαρχοι εἶναι οἱ κληρονόμοι ὅλων, ὅσων νίκησαν κατά τό παρελθόν. Ἡ ἐσωτερίκευση τοῦ νικητῆ ἀποβαίνει ἔτσι κάθε φορά πρός ὄφελος τῶν ἑκάστοτε κυρίαρχων. Ἀρκοῦν λοιπόν τά παραπάνω στόν ἱστορικό ὑλιστή. Ὅποιοι κέρδισαν μέχρι σήμερα τή νίκη, συμβαδίζουν στή θριαμβευτική πομπή, πού μεταφέρει τούς σημερινούς κυρίαρχους πάνω ἀπό τούς ὑποταγμένους. Τά λάφυρα συνοδεύουν, ὅπως συνηθίζεται πάντοτε, τή θριαμβευτική πομπή. Χαρακτηρίζονται αὐτά σάν πολιτιστικά ἀγαθά. Θά συναντήσουν στό πρόσωπο τοῦ ἱστορικοῦ ὑλιστῆ ἕναν ἀποστασιοποιημένο παρατηρητή. Γιατί τά πολιτιστικά ἀγαθά πού ὑποπίπτουν στήν ἀντίληψή του ἔχουν γι' αὐτόν χωρίς ἐξαίρεση μιά καταγωγή, πού δέν μπορεῖ νά τή σκέφτεται δίχως φρίκη. Δέν ὀφείλουν τήν ὕπαρξή τους μόνο στόν κόπο τῶν μεγαλοφυιῶν, πού τά δημιούργησαν, ἀλλά καί στήν ἀνώνυμη βαριά ἀναγκαστική ἐργασία τῶν συγχρόνων τους. Δέν ὑπάρχει ποτέ τεκμήριο τοῦ πολιτισμοῦ, πού νά μήν εἶναι ταυτόχρονα τεκμήριο βαρβαρότητας. Κι ὅπως δέν στερεῖται αὐτό τό ἴδιο βαρβαρότητας, ἔτσι καί ἡ διαδικασία τῆς παράδοσης, μέ τήν ὁποία μεταφέρεται ἀπό τή μιά γενιά στήν ἄλλη. Τήν ἀποποιεῖται γι' αὐτό τό λόγο ὁ ἱστορικός ὑλιστής στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ. Θεωρεῖ καθῆκον του τήν ἐνάντια στό ρεῦμα κάθαρση τῆς ἱστορίας.

VIII

Ἡ παράδοση τῶν καταπιεσμένων μᾶς διδάσκει, πώς ἡ «κατάσταση ἐκτάκτου ἀνάγκης», πού ζοῦμε, ἀποτελεῖ τόν κανόνα. Ὀφείλουμε νά προσεγγίσουμε μιά ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, πού νά ἀντιστοιχεῖ στό παραπάνω. Θά ἀν-

* "Ἐλάχιστοι ἄνθρωποι θά μαντέψουν, πόσο χρειάστηκε νά εἶναι κανείς θλιμμένος γιά νά ἀναστηθεῖ ἡ Καρχηδόνα". (σ.τ.μ.)

τιμετωπίσουμε τότε σάν καθῆκον τήν προώθηση τῆς πραγματικῆς κατάστασης ἐκτάκτου ἀνάγκης· καί θά βελτιωθεῖ ἔτσι ἡ θέση μας στόν ἀγώνα κατά τοῦ φασισμοῦ. Οἱ προοπτικές τοῦ τελευταίου συνίστανται καί στό ὅτι θεωρεῖται ἐν ὀνόματι τῆς προόδου ἀπό τούς ἀντιπάλους του σάν ἱστορικό μέτρο. — Ἡ ἀπορία, γιά τό πῶς τά πράγματα πού ζοῦμε εἶναι «ἀκόμα» καί στόν εἰκοστό αἰώνα δυνατά, *δέν εἶναι* φιλοσοφική. Δέν ἀποτελεῖ τήν ἀφετηρία μιᾶς γνώσης, παρά ἐκείνης μόνον, πώς ἡ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, ἀπό τήν ὁποία κατάγεται, δέν εὐσταθεῖ.

IX

Γιά πέταγμα ἡ φτερούγα μου ἀνοιχτή
θά γύριζα εὐχαρίστως πίσω
γιατί ἀτέλειωτη ἄν εἶχα τή ζωή
γραφτό μου θά 'ταν ν' ἀτυχήσω.

Gerhard Scholem, Χαιρετισμός τοῦ Angelus

Ὑπάρχει ἕνας πίνακας τοῦ Klee μέ τό ὄνομα Angelus Novus. Ἀπεικονίζεται ἐκεῖ ἕνας ἄγγελος, πού φαίνεται ἕτοιμος νά ἀπομακρυνθεῖ ἀπό κάτι, ὅπου μένει προσηλωμένο τό βλέμμα του. Διάπλατα τά μάτια του, ἀνοικτό τό στόμα καί τεντωμένες οἱ φτεροῦγες του. Ἔτσι πρέπει νά εἶναι καί ὁ ἄγγελος τῆς ἱστορίας. Στραμμένο τό πρόσωπό του πρός τό παρελθόν. Ὅπου ἐμφανίζεται *σ' ἐμᾶς* μιά ἁλυσίδα γεγονότων, διακρίνει *αὐτός* μιά καί μοναδική καταστροφή, πού συσσωρεύει ἀδιάκοπα ἐρείπια ἐπί ἐρειπίων καί τά ἐκσφενδονίζει μπροστά στά πόδια του. Θέλει αὐτός νά σταθεῖ, νά ξυπνήσει τούς νεκρούς καί νά στήσει τά χαλάσματα. Μιά θύελλα σηκώνεται ὅμως ἀπό τή μεριά τοῦ Παράδεισου κι ἀδράχνει τίς φτεροῦγες του καί εἶναι τόσο δυνατή, πού δέν μπορεῖ πιά ὁ ἄγγελος νά τίς κλείσει. Τόν ὠθεῖ αὐτή ἡ θύελλα ἀσταμάτητα πρός τό μέλλον, στό ὁποῖο στρέφει τήν πλάτη, ἐνῶ ὁ σωρός ἀπό τά ἐρείπια φθάνει μπροστά του ὥς τόν οὐρανό. Ὅ,τι ἀποκαλοῦμε ἐμεῖς πρόοδο, εἶναι *αὐτή* ἡ θύελλα.

X

Τά θέματα, πού ὑποδείκνυαν οἱ μοναστηριακοί κανόνες στούς καλόγερους γιά περισυλλογή, ἀπέβλεπαν στήν ἀποστροφή ἀπό τόν κόσμο καί τή ροή του. Ἡ σειρά τῶν σκέψεων, πού ἀκολουθοῦμε ἐδῶ, πρόκυψε ἀπό μιά παρόμοια παρακίνηση. Ἀποσκοπεῖ, σέ μιά στιγμή πού ἔχουν ὑποταχθεῖ οἱ πολιτικοί, στούς ὁποίους στήριζαν οἱ ἐχθροί τοῦ φασισμοῦ τίς ἐλπίδες τους, καί οἱ ὁποῖοι ἐπικυρώνουν τήν ἧττα τους μέ τήν προδοσία τῶν ἴδιων τῶν ἰδανικῶν τους, στήν ἀπεμπλοκή τοῦ πολιτικοῦ ἀνθρώπου ἀπό τά δίχτυα, ὅπου παγιδεύτηκε ἀπό ἐκείνους. Ὁ συλλογισμός ἔχει σάν ἀφετηρία, τό ὅτι ἡ ἄκαμπτη πίστη αὐτῶν τῶν πολιτικῶν στήν πρόοδο, ἡ ἐμπιστοσύνη στή «μαζική βάση» τους καί τέλος ἡ δουλική ἔνταξή τους σ' ἕναν ἀνεξέλεγκτο μηχανισμό ἀποτέλεσαν τρεῖς ὄψεις τοῦ ἴδιου πράγματος. Προσπαθεῖ νά δώσει μιά ἰδέα γιά τό πόσο *ἀκριβά* θά πληρώσει ἡ ἐθισμένη σκέψη μας μιά ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, πού ἀποφεύγει κάθε σύμπλευση μέ ἐκείνη, στήν ὁποία ἐμμένουν ἀκόμα οἱ παραπάνω πολιτικοί.

XI

Ὁ κονφορμισμός, μέ τόν ὁποῖο ἦταν εὐθύς ἐξαρχῆς ἐξοικειωμένη ἡ σοσιαλδημοκρατία, δέν ἔχει τίς διακλαδώσεις του μόνο στήν πολιτική τακτική της, ἀλλά καί στίς οἰκονομικές της ἀντιλήψεις. Ἀποτελεῖ τήν αἰτία τῆς μετέπειτα κατάρρευσης. Τίποτε δέν ἔχει διαφθείρει τή γερμανική ἐργατική τάξη σέ τόσο μεγάλο βαθμό, ὅσο ἡ ἄποψη, πώς *αὐτή* πλέει μέ τό ρεῦμα. Ἡ τεχνική ἐξέλιξη θεωροῦνταν τό ἐπικλινές τοῦ ρεύματος, μέ τό ὁποῖο νόμιζε ὅτι ἔπλεε. Ἀπό κεῖ δέν χρειαζόταν παρά ἕνα μόνο βῆμα γιά τήν αὐταπάτη, πώς ἡ δουλειά στό ἐργοστάσιο, ἐνταγμένη μέσα στήν πορεία τῆς τεχνικῆς ἐξέλιξης, συνιστᾶ μιά πολιτική προσφορά. Ἡ παλιά προτεσταντική ἠθική τῆς ἐργασίας ἀναβίωνε μέ κοσμική μορφή στούς γερμανούς ἐργάτες. Στό Πρόγραμμα τῆς Gotha διακρίνονται ἤδη τά ἴχνη αὐτῆς τῆς περιπλοκῆς. Ἡ ἐργασία ὁρίζεται ἐκεῖ σάν «ἡ πηγή κάθε πλούτου καί κάθε πολιτισμοῦ». Μέ κακές προαισθήσεις, ἀντιπαραθέτει ὁ Marx στό σημεῖο αὐτό, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, πού δέν ἔχει καμιά ἰδιοκτησία ἐκτός ἀπό τήν ἐργατική δύναμή του, «ἀναγκάζεται νά εἶναι δοῦλος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, πού γίνονται ἰδιοκτῆτες...». Ἡ σύγχυση συνεχίζει παρ' ὅλα αὐτά νά ἐπεκτείνεται, καί πολύ σύντομα διακηρύσσει ὁ Josef

Dietzgen: «Ἐργασία εἶναι τό ὄνομα τοῦ Σωτήρα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς... Στή βελτίωση... τῆς ἐργασίας... συνίσταται ὁ πλοῦτος, πού μπορεῖ σήμερα νά ἀποφέρει, ὅσα μέχρι τώρα κανένας λυτρωτής». Αὐτή ἡ χυδαία μαρξιστική ἀντίληψη, γιά τό τί εἶναι ἡ ἐργασία, δέν ἀντέχει καί πολύ μπροστά στό ἐρώτημα, τοῦ πῶς μποροῦν οἱ ἐργάτες νά ἐπωφεληθοῦν τοῦ προϊόντος τους, ἐφ' ὅσον δέν τό ἔχουν στή διάθεσή τους. Αὐτή ἔχει τήν πρόθεση νά ἀναγνωρίσει μόνον τίς προόδους τῆς κυριαρχίας πάνω στή φύση καί ὄχι τίς ὀπισθοδρομήσεις τῆς κοινωνίας· ἀποκαλύπτει ἤδη τά τεχνοκρατικά χαρακτηριστικά, πού θά συναντήσουμε ἀργότερα στό φασισμό. Σ' αὐτά συμπεριλαμβάνεται μιά ἀντίληψη τῆς φύσης, ἡ ὁποία διαφοροποιεῖται μέ κακούς οἰωνούς ἀπό ἐκείνη τῶν σοσιαλιστικῶν οὐτοπιῶν, πού προηγήθηκαν τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848. Ἡ ἐργασία, ὅπως γίνεται πλέον ἀντιληπτή, ἔχει σάν κατάληξη τήν ἐκμετάλλευση τῆς φύσης, ἡ ὁποία ἀντιπαρατίθεται μέ ἀφελή ἱκανοποίηση στήν ἐκμετάλλευση τοῦ προλεταριάτου. Συγκρινόμενες μ' αὐτή τή θετικιστική σύλληψη, καταδεικνύουν οἱ φανταστικές ἐπινοήσεις, πού ἔδωσαν τόσο ἄφθονο ὑλικό γιά τό χλευασμό ἑνός Fourier, τό ἐκπληκτικά ὑγιές περιεχόμενό τους. Μιά ἀριστοτεχνική κοινωνική ἐργασία θά ἔπρεπε, σύμφωνα μέ τόν Fourier, νά ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τό φωτισμό τῆς γήινης νύχτας ἀπό τέσσερα φεγγάρια, τήν ἀπόσυρση τῶν πάγων ἀπό τούς πόλους, τήν ἀφαλάτωση τοῦ νεροῦ τῆς θάλασσας καί τήν ὑπαγωγή τῶν ἁρπακτικῶν ζώων στήν ὑπηρεσία τοῦ ἀνθρώπου. Ὅλα αὐτά ἀπεικονίζουν μιά ἐργασία, ἡ ὁποία, στοχεύοντας πολύ πέρα ἀπό τήν ἐκμετάλλευση τῆς φύσης, εἶναι ἱκανή νά τήν ἀποδεσμεύσει ἀπό τά κάθε λογῆς πλάσματα, πού κοιμοῦνται στήν ἀγκαλιά της. Στήν ἐκχυδαϊσμένη ἀντίληψη τῆς ἐργασίας συγκαταλέγεται σάν συμπλήρωμά της *ἐκείνη* ἡ φύση, πού σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ Dietzgen, «ὑπάρχει ἐκεῖ δωρεάν».

XII

Χρειαζόμαστε μιά ἱστορία, μέ διαφορετικό ὅμως τρόπο, ἀπ' ὅτι τήν χρειάζεται ὁ κακομαθημένος κηφήνας στόν κῆπο τῆς γνώσης.

Nietzsche, *Γιά νά ὀφέλη καί τά μειονεκτήματα τῆς ἱστορίας στή ζωή.*

Ὑποκείμενο τῆς ἱστορικῆς γνώσης εἶναι ἡ ἴδια ἡ μαχόμενη, καταπιεσμένη τάξη. Στόν Marx ἐμφανίζεται σάν ἡ τελευταία ὑποδουλωμένη, σάν ἡ ἐκδικήτρια τάξη, πού ὁλοκληρώνει τό ἔργο τῆς ἀπελευθέρωσης στό ὄνομα γενεῶν ἡττημένων. Αὐτή ἡ συνείδηση, πού ἐμφανίστηκε πάλι γιά σύντομο χρονικό διάστημα στό προσκήνιο μέ τόν «Σπάρτακο», θεωροῦνταν ἀνέκαθεν ἀπό τούς σοσιαλδημοκράτες σκανδαλώδης. Κατόρθωσαν οἱ τελευταῖοι μέσα σέ τρεῖς δεκαετίες νά ἐξαλείψουν σχεδόν τό ὄνομα ἑνός Blanqui, πού εἶχε συγκλονίσει μέ τό μεταλλικό ἦχο του τόν περασμένο αἰώνα. Κολακεύονταν μέ τήν εἰσαγωγή στήν ἐργατική τάξη τοῦ ρόλου ἑνός λυτρωτῆ τῶν *μελλουσῶν* γενεῶν, ἀποκόπτοντας ἔτσι τόν ἱμάντα τῆς πιό πολύτιμης δύναμής της. Ἡ τάξη ξέμαθε σιγά - σιγά μέ τέτοια διδασκαλία καί τό μίσος καί τό πνεῦμα αὐτοθυσίας. Γιατί τρέφονται καί τά δύο ἀπό τήν εἰκόνα τῶν ὑποδουλωμένων προγόνων καί ὄχι ἀπό τό ἰδανικό τῶν ἀπελευθερωμένων ἐγγονῶν.

XIII

Γιατί γίνεται ἡ ὑπόθεσή μας ὁλοένα πιό καθαρή
κι ὁ λαός ὁλοένα πιό ἔξυπνος.

Josef Dietzsgen, *Σοσιαλδημοκρατική φιλοσοφία*

Ἡ σοσιαλδημοκρατική θεωρία, καί πολύ περισσότερο ἡ πρακτική, καθορίζονταν ἀπό μιά ἀντίληψη τῆς ἐξέλιξης, πού δέ βασιζόταν στήν πραγματικότητα, ἀλλά πρόβαλε δογματικές ἀπαιτήσεις. Ἡ ἐξέλιξη, ὅπως τήν φαντάζονταν οἱ σοσιαλδημοκράτες, ἦταν, πρῶτο, μιά ἐξέλιξη τῆς ἴδιας τῆς ἀνθρωπότητας (ὄχι μόνο τῶν ἱκανοτήτων καί τῶν γνώσεών της). Ἦταν, δεύτερο, κάτι τό ἀτέρμον (ἀντίστοιχο μέ τήν ἀδιάκοπη τελείωση τῆς ἀνθρωπότητας). Θεωροῦνταν, τρίτο, σάν κάτι οὐσιαστικά ἀναπότρεπτο (κάτι πού διατρέχει αὐτόματα μιά εὐθεία ἤ διαγράφει μιά σπειροειδή τροχιά). Κάθε ἕνα ἀπό αὐτά τά κατηγορήματα εἶναι ἐπίμαχο, κάθε ἕνα ἐπιδεχόμενο κριτικῆς. Πρέπει ὅμως, ὅταν ἀνοίξει τό μέτωπο, νά διεισδύσει ἡ τελευταία πίσω ἀπό αὐτά καί νά στραφεῖ σέ κάτι, πού τούς εἶναι κοινό. Ἡ ἀντίληψη μιᾶς ἐξέλιξης τοῦ ἀνθρώπινου γένους στήν ἱστορία εἶναι ἀναπόσπαστα συνδεδεμένη

μέ τήν ἀντίληψη μιᾶς προόδου του μέσω ἑνός ὁμογενοῦς καί κενοῦ χρόνου. Ἡ κριτική τῆς ἀντίληψης αὐτῆς τῆς προόδου πρέπει νά ἀποτελέσει τό θεμέλιο γιά κάθε κριτική τῆς ἀντίληψης τῶν ἐξέλιξης.

XIV

Ἀφετηρία εἶναι ὁ σκοπός

Karl Kraus, Ρητά σέ στίχους I

Ἡ ἱστορία εἶναι ἀντικείμενο μιᾶς σύνθεσης, τόν τόπο τῆς ὁποίας δέν διαμορφώνει ὁ ὁμογενής καί κενός χρόνος, ἀλλά ὁ πληρούμενος ἀπό τήν παρουσία τοῦ Τώρα (Jetztzeit). Ἡ ἀρχαία Ρώμη ἀποτελοῦσε ἔτσι γιά τόν Robespierre ἕνα φορτισμένο μέ τήν παρουσία τοῦ Τώρα παρελθόν, τό ὁποῖο ἀνατίναζε αὐτός ἀπό τό συνεχές τῆς ἱστορίας. Ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση θεωροῦσε τόν ἑαυτό της μετενσάρκωση τῆς Ρώμης. Ἐπαναλάμβανε κατά λέξη τήν ἀρχαία Ρώμη, ὅπως ἡ μόδα μιά ἀμφίεση τοῦ παρελθόντος. Ἡ μόδα ὀσφραίνεται τό ἐπίκαιρο, ὅπου κι ἄν κινεῖται αὐτό στή λόχμη τοῦ κάποτε. Εἶναι τό ἅλμα τῆς τίγρης στό παρελθόν. Μόνο πού τό ἅλμα γίνεται σέ μιά ἀρένα, ὅπου δεσπόζει ἡ κυρίαρχη τάξη. Τό ἴδιο ἅλμα κάτω ἀπό τόν ἐλεύθερο οὐρανό τῆς ἱστορίας εἶναι τό διαλεκτικό· σάν τέτοιο ἐννοοῦσε ὁ Marx τήν ἐπανάσταση.

XV

Ἡ συνείδηση τῆς ρήξης τοῦ συνεχοῦς τῆς ἱστορίας εἶναι χαρακτηριστικό τῶν ἐπαναστατικῶν τάξεων τή στιγμή τῆς δράσης τους. Ἡ Μεγάλη Ἐπανάσταση καθιέρωσε ἕνα καινούριο ἡμερολόγιο. Ἡ μέρα, μέ τήν ὁποία τίθεται σέ ἰσχύ ἕνα ἡμερολόγιο, λειτουργεῖ σάν ἱστορικός συμπυκνωτής τοῦ φίλμ τοῦ χρόνου. Καί εἶναι οὐσιαστικά ἡ ἴδια μέρα, πού ἐπανέρχεται ὁλοένα μέ τή μορφή τῶν ἑορτῶν, ἡμερῶν ἀνάμνησης. Τά ἡμερολόγια δέν μετροῦν λοιπόν τό χρόνο ὅπως τά ρολόγια. Ἀποτελοῦν μνημεῖα μιᾶς ἱστορικῆς συνείδησης, ἴχνη τῆς ὁποίας δέν διακρίνονται πιά οὔτε ἀμυδρά στήν Εὐρώπη ἐδῶ κι ἑκατό χρόνια. Ἀκόμα καί κατά τή διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ Ἰούλη παρεμβλήθηκε ἕνα ἐπεισόδιο, μέ τό ὁποῖο δικαιώθηκε αὐτή

ἡ συνείδηση. Μέ τόν ἐρχομό τῆς πρώτης βραδιᾶς τῶν συγκρούσεων συνέβη νά πυροβοληθοῦν, ἀνεξάρτητα τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο καί ταυτόχρονα, τά ρολόγια τῶν πύργων σέ πολλά σημεῖα τοῦ Παρισιοῦ. Ἕνας αὐτόπτης μάρτυρας, πού ὀφείλει ἐνδεχόμενα τή διορατικότητά του στήν ὁμοιοκαταληξία, ἔγραψε:

Qui le croirait! on dit, qu' irrités contre l' heure
De nouveaux Josués au pied de chaque tour,
Tiraient sur les cadrans pour arrêter le jour.*

XVI

Ὁ ἱστορικός ὑλιστής δέν μπορεῖ νά παραιτηθεῖ ἀπό τήν ἀντίληψη ἑνός παρόντος, πού δέν ἀποτελεῖ σημεῖο μετάβασης, ἀλλά ἠρεμίας καί στασιμότητας τοῦ χρόνου. Γιατί ὁριοθετεῖ αὐτή ἡ ἀντίληψη *ἐκεῖνο* ἀκριβῶς τό παρόν, στό ὁποῖο γράφει ἱστορία γιά τό ἄτομό του. Ὁ ἱστορικισμός παρέχει τήν «αἰώνια» εἰκόνα τοῦ παρελθόντος· ὁ ἱστορικός ὑλιστής μιά ἐμπειρία μέ αὐτό, πού ἔχει ὑπόσταση μοναδική. Ἀφήνει ἄλλους νά ἐξαντληθοῦν μέ τήν πόρνη «Ὑπῆρξε κάποτε» στό χαμαιτυπεῖο τοῦ ἱστορικισμοῦ. Διατηρεῖ τόν ἔλεγχο τῶν δυνάμεών του: ὥριμος γιά τή ρήξη τοῦ συνεχοῦς τῆς ἱστορίας.

XVII

Ὁ ἱστορικισμός προσεγγίζει δίκαια τό ζενίθ του μέ τήν παγκόσμια ἱστορία. Ἡ ὑλιστική ἱστοριογραφία διαχωρίζεται ἀπό τήν τελευταία ὡς πρός τή μέθοδο μέ τή μεγαλύτερη ἴσως σαφήνεια, ἀπό ὅτι σχετικά μέ ὁποιαδήποτε ἄλλη. Ἡ παγκόσμια ἱστορία δέν διαθέτει θεωρητικό ἐξοπλισμό. Ἡ μέθοδός της εἶναι προσθετική: παρέχει ἕνα πλῆθος στοιχείων, γιά νά συμπληρώσει τόν ὁμογενή καί κενό χρόνο. Ἡ ὑλιστική ἱστοριογραφία ἔχει ἀπό τή μεριά της σάν βάση ἕνα δομικό ἀξίωμα. Στή σκέψη δέν συγκαταλέγεται μόνο ἡ κίνηση τῶν ἰδεῶν, ἀλλά καί ἡ ἀκινητοποί-

* Ποιός θά τό πίστευε! Λένε, πώς ἐξοργισμένοι μέ τό χρόνο
Νέοι Ἰωσίες, στή βάση κάθε πύργου,
πυροβολοῦσαν τίς πλάκες τῶν ρολογιῶν γιά νά σταματήσουν τή μέρα. (σ.τ.μ.)

ησή τους. Ἐκεῖ ὅπου σταματᾶ ξαφνικά ἡ σκέψη σέ ἕνα κορεσμένο ἀπό ἐντάσεις στερέωμα, τοῦ δημιουργεῖ ἕνα σόκ, μέσω τοῦ ὁποίου ἀποκρυσταλλώνεται αὐτή σάν μονάδα. Ὁ ἱστορικός ὑλιστής προσεγγίζει ἕνα ἱστορικό ἀντικείμενο τότε καί μόνον, ὅταν ἐμφανίζεται μπροστά του σάν μονάδα. Ἀναγνωρίζει σ' αὐτή τή δομή τό χαρακτηριστικό μιᾶς μεσιανικῆς ἀκινητοποίησης τοῦ συμβάντος ἤ διαφορετικά διατυπωμένο, μιᾶς ἐπαναστατικῆς δυνατότητας στόν ἀγώνα γιά τό ὑποδουλωμένο παρελθόν. Γίνεται γνώστης της, γιά νά ὁδηγήσει σέ ρήξη μιά συγκεκριμένη ἐποχή μέ τήν ὁμογενή πορεία τῆς ἱστορίας· ἀνατινάζει ἔτσι μιά συγκεκριμένη ζωή ἀπό τήν ἐποχή, ἕνα συγκεκριμένο ἔργο ἀπό τό ἔργο ζωῆς. Ὁ καρπός τῆς μεθόδου του συνίσταται στή διαφύλαξη καί ἄρση (Aufhebung) τοῦ ἔργου ζωῆς *μέσα* στό ἔργο, τῆς ἐποχῆς *μέσα* στό ἔργο ζωῆς καί τῆς συνολικῆς ἱστορικῆς πορείας *μέσα* στήν ἐποχή. Ὁ πλούσιος καρπός τοῦ ἱστορικά ἀντιλαμβανόμενου ἔχει τό χρόνο σάν πολύτιμο, ἀλλά δυσπρόσιτο στή γεύση πυρήνα στό *ἐσωτερικό* του.

XVII

«Οἱ πενιχρές πενήντα χιλιετίες τοῦ homo sapiens» γράφει ἕνας σύγχρονος βιολόγος, «ἀναλογοῦν, σέ σχέση μέ τήν ἱστορία τῆς ὀργανικῆς ζωῆς πάνω στή γῆ, μέ δύο δευτερόλεπτα στό τέλος μιᾶς μέρας εἰκοσιτεσσάρων ὡρῶν. Ἡ συνολική ἱστορία τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητος θά συμπλήρωνε σ' αὐτή τήν κλίμακα τό ἕνα πέμπτο τοῦ τελευταίου δευτερολέπτου τῆς τελευταίας ὥρας». Ἡ παρουσία τοῦ Τώρα, ἡ ὁποία ἐμπεριέχει σάν ὑπόδειγμα τοῦ μεσιανικοῦ χρόνου τήν ἱστορία ὁλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητας σέ μιά τεράστια σμίκρυνση, συμπίπτει μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια μέ *ἐκεῖνο* τό μέγεθος, πού ἔχει ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας μέσα στό σύμπαν.

ΠΡΟΣΘΗΚΗ

Α

Ὁ ἱστορικισμός ἀρκεῖται στήν ἑδραίωση μιᾶς αἰτιώδους συνάφειας μεταξύ διαφόρων στιγμῶν. Ἀλλά κανένα γεγονός δέν παίρνει κιόλας ἱστορική διάσταση, ἐπειδή ἀποτελεῖ ἕνα αἴτιο. Τήν ἀποκτᾶ ἐκ τῶν ὑστέρων μέ τή μεσολάβηση συμβάντων, πού ἀπέχουν ἴσως καί χιλιετίες ἀπό αὐτό. Ἔχοντας τέτοιο ἀφετηριακό σημεῖο, δέν ἀφήνει ὁ ἱστορικός τήν ἀλληλουχία τῶν συμβάντων νά γλιστρᾶ μέσα ἀπό τά δάχτυλά του σάν κομποσκοίνι προσευχῆς. Συλλαμβάνει τό στερέωμα, ὅπου συναντᾶται ἡ δική του ἐποχή μέ μιά ἐντελῶς συγκεκριμένη προγενέστερη, ἑδραιώνοντας ἔτσι μιά ἀντίληψη τοῦ παρόντος σάν τήν παρουσία τοῦ Τώρα, πού εἶναι διάσπαρτη μέ θραύσματα τοῦ μεσιανικοῦ χρόνου.

Β

Στούς μάντεις, πού θέλησαν νά μάθουν ἀπό τό χρόνο, τί κρύβει στούς κόλπους του, δέν θά φάνηκε σίγουρα αὐτός οὔτε ὁμογενής οὔτε κενός. Ὅποιος παίρνει ὑπ' ὄψη τό παραπάνω, ἀποκτᾶ ἴσως μιά ἰδέα, γιά τό πῶς ἔχει ἐντυπωθεῖ ὁ παρελθών χρόνος στή μνήμη: συγκεκριμένα μέ τόν ἴδιο τρόπο. Ἡ διερεύνηση τοῦ μέλλοντος ἦταν, ὡς γνωστό, ἀπαγορευμένη στούς Ἑβραίους. Ἡ Πεντάτευχος κι οἱ Προσευχές τούς δείχνουν ἀπεναντίας τό δρόμο πρός τή μνήμη. Χάθηκε ἔτσι γι' αὐτούς ἡ γοητεία τοῦ μέλλοντος, στό ὁποῖο προστρέχουν ἀπελπισμένοι ἐκεῖνοι, πού συμβουλεύονται τούς μάντεις. Τό μέλλον ὅμως δέν ἔγινε βέβαια γι' αὐτό τό λόγο στούς Ἑβραίους ἕνας ὁμογενής καί κενός χρόνος. Γιατί τό κάθε δευτερόλεπτό του ἦταν ἡ μικρή πύλη, μέσα ἀπό τήν ὁποία θά μποροῦσε νά προβάλει ὁ Μεσίας.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ *

Ἡ πρώτη δημοσίευση τῶν «Θέσεων γιά τή Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας» ἔγινε τό 1942 στόν πολυγραφημένο τόμο «Σέ ἀνάμνηση τοῦ Walter Benjamin*», πού ἐκδόθηκε ἀπό τό Ἰνστιτοῦτο Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν στό Λός Ἄντζελες. Ἀποτελοῦσε αὐτός μιά «Ἔκτακτη ἔκδοση» τοῦ «Περιοδικοῦ Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν», πού εἶχε ἀναγκαστεῖ τήν προηγούμενη χρονιά νά διακόψει τήν τακτική ἐμφάνισή του. Ὁ τόμος περιέχει - ἐκτός ἀπό τίς «Θέσεις γιά τή Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας» καί ἕνα «Βιβλιογραφικό σημείωμα» γιά τά κείμενα τοῦ* Benjamin *- δύο πραγματεῖες τοῦ* Max Horkheimer *(«Λογική καί αὐτοσυντήρηση» καί «Αὐταρχικό Κράτος») καί μιά ἐργασία τοῦ* Theodor Adorno *(«*George *καί* Hofmannsthal*»). «Θεωρήσαμε, πώς θά τιμούσαμε μέ τόν καλύτερο τρόπο τή μνήμη του μέ δικές μας ἐργασίες, πού θά ἀποδείκνυαν ἀντικειμενικά τή συγγένεια τῶν τάσεών μας καί ὅλα ὅσα τοῦ ὀφείλουμε», ἔγραφε τό 1946 ὁ* Adorno *σχετικά μέ τόν τόμο στήν ἀδελφή τοῦ* Benjamin. *Ὁ* Adorno *εἶχε συντάξει ἕνα σημείωμα, πού θά ἦταν σκόπιμο νά εἶχε προταθεῖ τῶν ἱστορικοφιλοσοφικῶν Θέσεων: «Τό ἱστορικοφιλοσοφικό σχέδιο ἀποτελεῖ τήν τελευταία ἀπό τίς ἐργασίες τοῦ* Benjamin*, πού ἦταν ὁλοκληρωμένη ὡς πρός τό περίγραμμά της. Δέν προοριζόταν γιά δημοσίευση». «Ὁ πόλεμος καί ἡ συνολική κατάσταση, πού τόν προώθησε», ἀναφέρεται στό γράμμα, πού ἀνάγγελλε τήν ὕπαρξη τοῦ χειρογράφου, «μέ παρακίνησε στήν καταγραφή μερικῶν σκέψεων, γιά τίς ὁποῖες μπορῶ νά πῶ, ὅτι τίς κρατοῦσα μέσα μου εἴκοσι χρόνια φυλαγμένες, ναί, φυλαγμένες ἀπό τόν ἴδιο μου τόν ἑαυτό... Τό κείμενο... συμπτύχθηκε κατά πολλούς τρόπους. Δέν ξέρω, σέ ποιό βαθμό θά σέ ἐκπλήξει ἡ ἀνάγνωση ἤ, πράγμα πού δέν τό εὔχομαι, θά σοῦ προκαλέσει ἴσως σύγχυση. Θά ἤθελα σέ κάθε περίπτωση νά σοῦ ἐπιστήσω ἰδιαίτερα τήν προσοχή στόν 17ο συλλογισμό· εἶναι ἐκεῖνος πού θά ἐπέτρεπε τήν κατανόηση τῆς κρυφῆς ἀλλά τελεσφόρας συνάφειας αὐτῶν τῶν παρατηρήσεων μέ τίς μέχρι τώρα ἐργασίες*

* Ἀποσπάσματα ἀπό τή σχολιασμένη ἔκδοση τῶν «Κειμένων» (Schriften, ἐκδ. οἶκος Suhrkamp) τοῦ W. Benjamin. Ἡ ἐπιλογή ἔγινε ἀπό τόν μεταφραστή.

μου, ἀναδεικνύοντας μέ ἐπιτυχία τή μέθοδο τῶν τελευταίων. Κατά τά ἄλλα οἱ συλλογισμοί -πόσο πολύ τούς προσιδιάζει ὁ χαρακτήρας τοῦ πειραματισμοῦ - δέν ἐξυπηρετοῦν μεθοδικά μόνον τήν προετοιμασία γιά μιά συνέχεια τοῦ «Baudelaire». Μέ κάνουν νά ὑποθέτω, ὅτι τό πρόβλημα τῆς μνήμης (καί τῆς λήθης), πού ἐμφανίζεται σ' αὐτούς σέ ἄλλο ἐπίπεδο, θά μέ ἀπασχολήσει ἀκόμα γιά πολύ. Δέν χρειάζεται νά σοῦ πῶ, πώς οὔτε μοῦ περνᾶ ἀπό τό μυαλό ἤ σκέψη μιᾶς δημοσίευσης αὐτῶν τῶν σημειώσεων (οὔτε λόγος γιά μιά μορφή σάν αὐτή πού ἔχεις τώρα στά χέρια σου). Θά ἄνοιγε διάπλατα τίς πύλες στήν ἐνθουσιώδη παρανόηση». Ἡ ἀποστολή τοῦ σχεδίου καθυστέρησε, σύμφωνα μέ μιά παρατήρηση τῆς ἴδιας ἐπιστολῆς. «Ἔφθασε αὐτό στό Ἰνστιτοῦτο μόλις τόν Ἰούνιο τοῦ 1941. Ὁ θάνατος τοῦ Benjamin κάνει τή δημοσίευση καθῆκον. Τό κείμενο ἔγινε κληρονομιά. Ἡ ἀποσπασματική μορφή του ἐμπεριέχει τήν ἐπιταγή νά μείνουμε πιστοί στήν ἀλήθεια αὐτῶν τῶν σκέψεων μέ τό στοχασμό». Τό σημείωμα δέν δημοσιεύτηκε. Στή θέση του ὑπάρχουν στόν ἀναμνηστικό τόμο οἱ ὑπογραμμένες ἀπό τούς Horkheimer καί Adorno προτάσεις: «Ἀφιερώνουμε αὐτή τή συμβολή στή μνήμη τοῦ Walter Benjamin. Οἱ ἱστορικοφιλοσοφικές θέσεις, πού προηγοῦνται, ἀποτελοῦν τήν τελευταία ἐργασία του».

Σύμφωνα μέ τόν Adorno «οἱ Θέσεις γιά τή Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας συνοψίζουν κατά κάποιο τρόπο τίς γνωσιολογικές ἀπόψεις, ἡ ἐξέλιξη τῶν ὁποίων συνοδεύεται ἀπό ἐκείνη τοῦ σχεδίου τῶν Ἀποσπασμάτων» (Th. Adorno, Γιά τόν Walter Benjamin, Φρανκφούρτη 1970). Τόν Μάιο τοῦ 1935, ὅταν μέ τή συγγραφή τῆς ἀφήγησης «Παρίσι, ἡ πρωτεύουσα τοῦ 19ου αἰώνα» εἶχε περάσει ἡ ἐπεξεργασία τῶν Ἀποσπασμάτων «σέ ἕνα νέο στάδιο» (Ἐπιστολές ἀρ. 653), ἀναφερόταν ὁ Benjamin σέ ἕνα γράμμα στόν Gershom Scholem γιά πρώτη φορά στήν ἀναγκαιότητα ἀνάπτυξης μιᾶς ἰδιαίτερης γνωσιολογίας γιά τό σχεδιαζόμενο βιβλίο: «Μπαίνω κατά τά ἄλλα ποῦ καί ποῦ στόν πειρασμό νά διαπιστώνω στήν ἐσωτερική δομή τοῦ βιβλίου ἀναλογίες μέ ἐκεῖνο γιά τό Μπαρόκ, ἀπό τό ἐξωτερικό πλαίσιο τοῦ ὁποίου θά ἀποκλίνει ἴσως τό πρῶτο σημαντικά. Ἄν κινητοποίησε τό βιβλίο γιά τό Μπαρόκ τή δική του γνωσιολογία, θά συμβεῖ αὐτό στόν ἴδιο τουλάχιστο βαθμό καί μέ τά Ἀποσπάσματα, ὅπου ὅμως δέν μπορῶ νά προβλέψω οὔτε τό ἄν θά πάρει ἐκεῖ μιά αὐτοτελή μορφή οὔτε τό ἄν θά εἶναι ἐπιτυχημένη». (Ἐπιστολές, ἀρ. 654).

Δύο ἑβδομάδες ἀργότερα ἀναφέρονται σ' ἕνα γράμμα του στόν Adorno: «Ἡ Ἀφήγηση, πού δέν ἀπαρνεῖται σέ κανένα σημεῖο τίς ἰδέες μου, δέν ἀποτελεῖ φυσικά σέ κάθε λεπτομέρεια τό πλῆρες ἰσοδύναμό τους. Ὅπως δοκιμάστηκε ἡ τελική διαμόρφωση τῶν γνωσιολογικῶν βάσεων τοῦ βιβλίου γιά τό Μπαρόκ ἀπό τό ὑλικό του, τό ἴδιο κι ἐδῶ. Δέν μπορῶ ὅμως βέβαια νά ἐγγυηθῶ, πώς θά ἐμφανιστεῖ αὐτή πάλι μέ τή μορφή ἑνός ἰδιαίτερου κεφαλαίου — εἴτε στό τέλος, εἴτε στήν ἀρχή. Αὐτό τό πρόβλημα μένει ἀνοικτό» (Ἐπιστολές, ἀρ. 664). Γιά τίς ἱστορικοφιλοσοφικές θέσεις δέν γινόταν τότε καμιά ἀναφορά. Ἡ ὁλοκληρωμένη στίς ἀρχές τοῦ 1937 πραγματεία «Eduard Fuchs, ὁ συλλέκτης καί ὁ ἱστορικός» διαπραγματευόταν μέ σαφήνεια τό θέμα τῆς ἱστορικῆς διαλεκτικῆς μεθόδου. Ἡ «ἐνάντια στό ρεῦμα κάθαρση» τῆς τόσο διαδεδομένης ἀντίληψης γιά τήν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ἀναγορεύεται ἐδῶ σάν καθῆκον τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ. Ὁ Benjamin μετέφερε μερικά κατά λέξη ἀποσπάσματά της στίς «Θέσεις γιά τή Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας». Ἡ κριτική τῶν παραδοσιακῶν θεωριῶν τῆς ἐξέλιξης, μέ τόν τρόπο πού γίνεται στίς Θέσεις, φαίνεται ὅτι ἀπασχόλησε ἰδιαίτερα τόν Benjamin στά τέλη τοῦ 1938 καί τίς ἀρχές τοῦ 1939. Γράφει ἔτσι στίς 9.12.1938 στόν Adorno σχετικά μέ τήν ἐργασία τοῦ τελευταίου «Ὁ φετιχιστικός χαρακτήρας στή μουσική καί ἡ παλινδρόμηση τῆς ἀκοῆς»: «Αὐτό πού μοῦ ἄρεσε ἰδιαίτερα στό τέλος τῆς ἐργασίας, εἶναι ἡ ὑπόμνηση ἐκεῖ τῆς ἐπιφύλαξης ἀπέναντι στήν ἔννοια τῆς ἐξέλιξης. Αἰτιολογεῖτε κατ' ἀρχήν αὐτή τήν ἐπιφύλαξη περιορισμένα καί ἀναφορικά μέ τήν ἱστορία τοῦ ὅρου. Πολύ θά ἤθελα νά τόν προσεγγίσω στίς ρίζες καί τίς πηγές του. Δέν κρύβω ὅμως τίς δυσκολίες». (Ἐπιστολές. ἀρ. 798). Ὁ Benjamin ἀνακοινώνει στίς 24.1.1939 στόν Horkheimer: «Ἀσχολήθηκα μέ τόν Turgot καί μέ μερικούς ἄλλους θεωρητικούς, γιά νά παρακολουθήσω τά ἱστορικά ἴχνη τῆς ἔννοιας τῆς ἐξέλιξης. Χρησιμοποιῶ βοηθητικά τό συνολικό σχέδιο τοῦ «Baudelaire», τοῦ ὁποίου τήν ἀναθεώρηση, ὅσον ἀφορᾶ τή γνωσιολογική του πλευρά, ἔκανα γνωστή στό τελευταῖο γράμμα μου στόν Teddie Wiesengrund. Ἀποκτᾶ ἔτσι σπουδαιότητα τό πρόβλημα τῆς ἔννοιας τῆς ἱστορίας καί τοῦ ρόλου πού παίζει στήν τελευταία ἡ ἐξέλιξη. Ὁ κατακερματισμός τῆς ἀντίληψης γιά ἕνα συνεχές τοῦ πολιτισμοῦ, πού μορφοποιήθηκε θεωρητικά στήν πραγματεία γιά τόν Fuchs, πρέπει νά ἔχει γνωσιολογικές συνέπειες, ἡ

σπουδαιότερη τῶν ὁποίων μοῦ φαίνεται ο καθορισμός τῶν ὁρίων, πού ἔχουν τεθεῖ στή χρησιμοποίηση τῆς ἔννοιας τῆς ἐξέλιξης στήν ἱστορία. Πρός κατάπληξή μου συνάντησα στόν Lotze συλλογισμούς, πού ὑποβοηθοῦν τίς σκέψεις μου».

Ἡ πρώτη ἄμεση ἀναφορά στήν ἐργασία «Θέσεις γιά τή Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας» ὑπάρχει σέ ἕνα γράμμα τῆς 22.2.1940 στόν Horkheimer: «Εἶμαι λυπημένος πού οἱ περιστάσεις δέν μοῦ ἐπιτρέπουν νά σᾶς ἐνημερώνω, πρός τό παρόν, παρά περιορισμένα γιά τίς ἐξελίξεις ὅλων τῶν ἐργασιῶν μου, πράγμα πού ἤθελα καί ἔχετε τό δικαίωμα νά ἀπαιτεῖτε. Τελείωσα ἕναν ὁρισμένο ἀριθμό θέσεων γιά τήν ἔννοια τῆς Ἱστορίας. Αὐτές οἱ θέσεις συνδέονται ἀφ' ἑνός μέ ἀπόψεις, πού προσχέδιά τους ὑπάρχουν στό κεφάλαιο I τοῦ «Fuchs». Πρόκειται ἀφ' ἑτέρου νά χρησιμοποιηθοῦν σάν θεωρητικός ἐξοπλισμός γιά τό δεύτερο δοκίμιο σχετικά μέ τόν Baudelaire. Συνιστοῦν μιά πρώτη ἀπόπειρα σύλληψης μιᾶς ἀντίληψης γιά τήν ἱστορία, πού ὀφείλει νά θεμελιώσει μιά τελεσίδικη ρήξη μεταξύ τοῦ δικοῦ μας τρόπου θεώρησης καί ἐκείνου τῶν σημερινῶν ἐκπροσώπων τοῦ θετικισμοῦ, οἱ ὁποῖοι, κατά τή γνώμη μου, ἀλλοιώνουν ὁλοκληρωτικά καί ἐκεῖνες ἀκόμα τίς ἔννοιες τῆς Ἱστορίας, πού μᾶς εἶναι αὐτές καθ' ἑαυτές οἱ συγγενέστερες καί οἱ πιό οἰκεῖες. Ὁ ἀπέριττος χαρακτήρας, πού ἀναγκάστηκα νά δώσω σ' αὐτές τίς θέσεις μέ ἀποτρέπει ἀπό τό νά σᾶς τίς ἐκθέσω ἔτσι ὅπως εἶναι. Παίρνω ὅμως τήν εὐκαιρία νά σᾶς τίς ἀνακοινώσω, γιά νά σᾶς πῶ, ὅτι οἱ ἱστορικές μελέτες, στίς ὁποῖες ἔχω ἀφοσιωθεῖ, δέν μέ ἐμποδίζουν νά αἰσθάνομαι ἐξίσου ἔντονα μέ σᾶς καί τούς ἄλλους ἐκεῖ φίλους τίς ἀξιώσεις τῶν θεωρητικῶν προβλημάτων, τά ὁποῖα μᾶς θέτει μέ ἀναπόφευκτο τρόπο ἡ παγκόσμια κατάσταση. Ἐλπίζω, πώς ξεφυλλίζοντας τόν «Baudelaire» θά βρεῖτε μιά ἀντανάκλαση τῶν προσπαθειῶν πού συνεχίζω νά καταναλώνω, στά βάθη τῆς μοναξιᾶς μου, γιά τή λύση τους. — Ἡ ἐπεξεργασία αὐτῶν τῶν θέσεων μέ προσανατόλισε μέ ἐπιτακτικό τρόπο σέ μιά συνέχιση τοῦ Baudelaire. Ζητῶ νά μοῦ ἐπιτρέψετε τήν ἀναβολή τῆς ἐκτέλεσης τοῦ σχεδίου γιά τούς Rousseau καί Gide». —

Ἤδη νωρίτερα, στίς 10 Φεβρουαρίου, ἔγραφε ἡ Gretel Adorno στόν Benjamin: «Ὅταν ἤμουν γιά τελευταία φορά στό Παρίσι τόν Μάιο τοῦ 1937, δειπνούσαμε, θυμᾶμαι, μέ τόν Sohn - Rethel καί τόν Teddie, ὅταν μᾶς ἐξηγούσατε τή θεωρία σας γιά τήν ἐξέλιξη. Θά σᾶς ἤμουν εὐγνώμων,

ἄν μπορούσατε νά μοῦ στείλετε μερικές σημειώσεις, ἄν ἔχετε βέβαια». Ὁ Benjamin ἀπάντησε τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1940 μέ ἐκεῖνο τό γράμμα, ἀποσπάσματα τοῦ ὁποίου ἀναφέρονται στό σημείωμα τοῦ Adorno, πού προοριζόταν ἀρχικά γιά εἰσαγωγή στήν πρώτη δημοσίευση τῶν ἱστορικοφιλοσοφικῶν Θέσεων· θά ὑπῆρχαν, φαίνεται, τότε αὐτές, τουλάχιστο σέ μιά πρώτη ὁριστική μορφή. Στίς 7.5.1940 γνωστοποιοῦσε ὁ Benjamin γιά ἄλλη μιά φορά στόν Adorno τήν ἐπικείμενη ἀποστολή τοῦ χειρογράφου: «Δέν σᾶς κρύβω, πώς δέν ἤμουν σέ θέση νά ἀσχοληθῶ μέ τόν «Baudelaire» μέ τήν ἐντατικότητα, πού ἐπιθυμοῦσα. Ὁ σημαντικότερος λόγος γι' αὐτό ὑπῆρξε ἡ ἐπεξεργασία τῶν Θέσεων, ἀπό τίς ὁποῖες θά ἔχετε μερικά ἀποσπάσματα τίς προσεχεῖς μέρες. Ἀποτελοῦν αὐτές ἀπό τή μεριά τους ἕνα συγκεκριμένο στάδιο τῶν συλλογισμῶν μου γιά τή συνέχιση τοῦ «Baudelaire». (Ἐπιστολές, ἀρ. 850) — Τό ὅτι ἀνάφερε ὁ Benjamin τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1940 τίς ἱστορικοφιλοσοφικές Θέσεις σάν σημειώσεις, πού «κρατοῦσε μέσα του εἴκοσι χρόνια φυλαγμένες, ναί φυλαγμένες ἀπό τόν ἴδιο του τόν ἑαυτό», δέν σημαίνει μέ κανένα τρόπο, ὅτι τό κείμενο εἶχε συνταχθεῖ ἤδη ἀπό καιρό. Ὅσα χρόνια κι ἄν ἀπασχόλησε τόν Benjamin ἡ ἱστορικοφιλοσοφική προβληματική - ἡ ἐνασχόλησή του φθάνει μέχρι πίσω στή φοιτητική του ζωή - ὅσο κι ἄν διάρκεσε ἡ προεργασία τῶν Θέσεων - ἄρχισε τό ἀργότερο τό 1937, ὅταν γραφόταν ἡ πραγματεία γιά τόν Fuchs - : ἡ καταγραφή τῶν «Θέσεων γιά τή Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας» ἔγινε τό νωρίτερο στά τέλη τοῦ 1939, πιθανό στίς ἀρχές μόλις τοῦ 1940, καί ἀποτελοῦν ἔτσι τήν τελευταία ὁλοκληρωμένη ἐργασία τοῦ Benjamin. Αὐτό ἐπικυρώνεται καί ἀπό τήν Dora Benjamin σέ ἕνα γράμμα της τό 1946 στόν Adorno: «Μοῦ προξένησε μεγάλη χαρά τό νά βρῶ στήν ἔκτακτη ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ τήν τελευταία ἐργασία τοῦ Walter, πού μοῦ φαίνεται ἰδιαίτερα σημαντική καί πού τήν ἔψαχνα χωρίς ἀποτέλεσμα καιρό τώρα. Καί σήμερα ἀκόμα ἔχω στά αὐτιά μου τόν τόνο, τή φωνή, μέ τήν ὁποία μοῦ τήν ὑπαγόρευε ὁ Walter- τό τελευταῖο διάστημα στό Παρίσι δούλευα συχνά σάν γραμματέας του».

Ὅταν διάβασε ὁ Brecht τόν Αὔγουστο τοῦ 1941 τίς ἱστορικοφιλοσοφικές Θέσεις, ἔγραψε στό «Ἡμερολόγιο ἐργασίας» του: «Ὁ Walter Benjamin δηλητηριάστηκε σ' ἕνα μικρό χωριό στά ἱσπανικά σύνορα. Ἡ χωροφυλακή εἶχε σταματήσει τή μικρή ὁμάδα, στήν ὁποία ἀνῆκε. Ὅταν

οἱ συνταξιδιῶτες του θέλησαν τό ἄλλο πρωί νά τοῦ ἀνακοινώσουν, πώς εἶχε ἐπιτραπεῖ ἡ συνέχιση τοῦ ταξιδιοῦ, τόν βρῆκαν νεκρό. Διαβάζω τήν τελευταία ἐργασία, πού ἔστειλε στό Ἰνστιτοῦτο Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν. Μοῦ τήν ἔδωσε ὁ Günther Stern μέ τήν παρατήρηση, πώς εἶναι σκοτεινή καί συγκεχυμένη· συμπεριλαμβανόταν, θαρρῶ, σ' αὐτήν καί ἡ λέξη «πιά». Τό μικρό δοκίμιο διαπραγματεύεται τήν ἔρευνα τῆς ἱστορίας καί θά μποροῦσε νά ἔχει γραφτεῖ μετά ἀπό τήν ἀνάγνωση τοῦ δικοῦ μου Caesar (μέ τόν ὁποῖο δέν ἦταν ὁ Benjamin σέ θέση ν' ἀρχίσει καί πολλά, ὅταν τόν διάβασε στό Σβέντμποργκ). Ὁ Benjamin στρέφεται ἐνάντια στίς ἀντιλήψεις τῆς ἱστορίας σάν μιᾶς πορείας, τῆς ἐξέλιξης σάν σφριγηλῆς προσπάθειας νηφάλιων μυαλῶν, τῆς ἐργασίας σάν πηγῆς χρηστότητας, τῆς ἐργατικῆς τάξης σάν εὐνοούμενης τῆς τεχνικῆς κλπ. Εἰρωνεύεται τήν πολυειπωμένη πρόταση, ὅτι θά 'πρεπε ν' ἀπορεῖ κανείς, γιά τό πῶς μπορεῖ νά ὑπάρχει κάτι σάν τό φασισμό «καί σ' αὐτόν ἀκόμα τόν αἰώνα» (σά νά μήν ἦταν θαρρεῖς αὐτός ὁ καρπός ὅλων τῶν αἰώνων). — Ἡ μικρή ἐργασία εἶναι μέ λίγα λόγια καθαρή κι ἀποκαλυπτική (παρ' ὅλες τίς μεταφορές καί τούς ἰουδαϊσμούς), καί σκέφτεται κανείς μέ φρίκη, τό πόσο ἐλάχιστοι εἶναι ἐκεῖνοι, πού τό λιγότερο θά παρανοοῦσαν ἕνα τέτοιο κείμενο». Μιά ἄλλη ὄψη τῶν Θέσεων τοῦ Benjamin, πού δύσκολα θά παρανοήθηκε, ἀλλά ἀποσιωπήθηκε ἀπό τόν Brecht — ἐκείνη, πού διατυπώνεται μέ τή μεγαλύτερη σαφήνεια στήν πρόταση γιά τούς πολιτικούς «στούς ὁποίους στήριξαν οἱ ἐχθροί τοῦ φασισμοῦ τίς ἐλπίδες τους καί οἱ ὁποῖοι ἐπικυρώνουν τήν ἧττα τους μέ τήν προδοσία τῶν ἴδιων τῶν ἰδανικῶν τους» — ὑποδείχτηκε ἀπό τόν Scholem: «Μετά τήν ἀπόλυσή του ἀπό τό στρατόπεδο, ὅπου κρατοῦνταν ὅλοι σχεδόν οἱ πρόσφυγες τῆς χιτλερικῆς Γερμανίας ὕστερα ἀπό τήν ἔκρηξη τοῦ πολέμου, στίς ἀρχές τοῦ 1940, ἔγραψε ὁ Benjamin ἐκεῖνες τίς «Θέσεις γιά τήν Ἱστορία», στίς ὁποῖες ὁλοκληρώνεται ἡ ἀφύπνισή του μετά ἀπό τό σόκ τοῦ συμφώνου Χίτλερ-Στάλιν. Σάν ἀπάντηση στό παραπάνω σύμφωνο τίς διάβασε τότε στόν σύντροφο τοῦ πεπρωμένου καί παλιό γνωστό του, τό συγγραφέα Soma Morgenstern» (Gershom Scholem, Ὁ Walter Benjamin καί ὁ ἄγγελός του, στό: Γιά τήν ἐπικαιρότητα τοῦ W.Benjamin. Ἐπ' εὐκαιρία τῶν ὀγδοντάχρονων τοῦ Benjamin, 1972).*

Οἱ ὑπάρχουσες σημειώσεις καί προεργασίες γιά τίς «Θέσεις γιά τή Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας» ἔχουν ἐξαιρετικά ἀποκλίνοντα χαρακτήρα. Ἕνα μέρος τους ἀποτελεῖ παραλειπόμενα μέ τή στενή ἔννοια τοῦ ὅρου: σημειώσεις, πού ἔχουν συναφῆ θέματα μέ τίς Θέσεις καί πρόκυψαν ταυτόχρονα μέ τήν ἐργασία σ' αὐτές, πού δέν ἦταν ὅμως καθόλου ἤ σέ λίγες μόνο διατυπώσεις δυνατό νά συνδεθοῦν συντακτικά μέ τήν τελευταία μορφή τῶν Θέσεων. Ὑπάρχουν ἐκτός ἀπ' αὐτές προστάδια ἐπιμέρους Θέσεων, τά ὁποῖα ἐμφανίζουν μιά λιγότερο ἤ περισσότερο ἐμφανή ταύτιση μέ τήν ὁριστική διαμόρφωση· σέ μερικά προστάδια τό κείμενο μιᾶς Θέσης ἔχει μοιραστεῖ σέ περισσότερες, σέ ἄλλα ἔχει συμπτυχθεῖ τό κείμενο δυό Θέσεων σέ μία. Τά κείμενα καί ἀποσπάσματα, πού ἦταν ὑπογραμμισμένα στό χειρόγραφο ἀπό τόν Benjamin, ἔχουν μπεῖ σέ ἀγκύλες.

1. Τά παραλειπόμενα πού ἀκολουθοῦν συνόδευαν σάν ἕνα κατά κάποιο τρόπο ἰδιαίτερο ντοσιέ τήν τελευταία μορφή τῶν ἱστορικοφιλοσοφικῶν Θέσεων. Αὐτά τά κείμενα θά χρησιμοποιοῦνταν ἐνδεχόμενα σέ μιά παραπέρα ἐπεξεργασία, γιατί ὁ Benjamin δέν θεωροῦσε τήν τελική μορφή τοῦ ἔργου κατάλληλη γιά δημοσίευση.

Γιά τή μεσιανική ἀκινητοποίηση τοῦ γεγονότος θά μποροῦσε νά προταθεῖ ὁ ὁρισμός τοῦ «κλασικοῦ στύλ» τοῦ Focillon: Πρόσκαιρη στιγμή τῆς πλήρους κατοχῆς τῶν μορφῶν, ἐμφανίζεται... σάν φευγαλέα εὐτυχία, σάν τήν *ἀκμή** τῶν Ἑλλήνων· «ἡ φάλαγγα τοῦ ζυγοῦ δέν ταλαντεύεται πιά παρά ἀμυδρά. Αὐτό πού προσδοκῶ δέν εἶναι νά τήν δῶ σέ λίγο νά ξαναγέρνει, ἀκόμα λιγότερο ἡ στιγμή τῆς ἀπόλυτης σταθερότητας, ἀλλά, μέσα στό θαῦμα αὐτῆς τῆς διστακτικῆς ἀκινησίας, τό ἐλαφρό σκίρτημα, τό ἀνεπαίσθητο, πού μοῦ ὑποδηλώνει τήν ὕπαρξή της». Henri Focillon, Ζωή τῶν μορφῶν, Παρίσι 1934.

1095**

* ἀκμή (ἑλληνικά στό πρωτότυπο): τμῆμα τοῦ ζυγοῦ πού στηρίζει τή φάλαγγα (σ.τ.μ.).

**Ἀριθμός τοῦ χειρογράφου ἀπό τό ἀρχεῖο τοῦ Benjamin (σ.τ.μ.).

Ὁ Focillon γιά τό ἔργο τέχνης: «Τή στιγμή πού γεννιέται, εἶναι φαινόμενο ρήξης. Μιά τρέχουσα ἔκφραση μᾶς κάνει νά τό αἰσθανθοῦμε ζωηρά: Τό «σημαδεύω τήν ἐποχή» δέν σημαίνει παρεμβαίνω παθητικά στή χρονολογία, σημαίνει ἐπισπεύδω τή στιγμή». Ζωή τῶν μορφῶν, Παρίσι 1934.

1096

Ἡ μέ τήν ἐμβάθυνση ἐσωτερίκευση τοῦ συμβάντος ἐξυπηρετεῖ τελικά τήν ἀναπαράστασή του. Ἡ τάση γιά τήν τελευταία δέν ἀκολουθεῖ δίχως ἀντίκρυσμα τόσο πιστά μιά θετικιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας (πράγμα φανερό στόν Eduard Meyer). Ἡ προβολή τοῦ παρελθόντος στό παρόν εἶναι ἀνάλογη στό χῶρο τῆς ἱστορίας μέ τήν ἀντικατάσταση πανομοιότυπων σχηματισμῶν στίς μεταβολές τοῦ κόσμου τῶν σωμάτων. Ἡ τελευταία ἀναδείχτηκε ἀπό τόν Meyerson σάν ὁ θεμέλιος λίθος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν («Γιά τήν ἑρμηνεία τῶν ἐπιστημῶν», Παρίσι 1921). Ἡ πρώτη ἀποτελεῖ τήν πεμπτουσία τοῦ σύμφωνα μέ τό πνεῦμα τοῦ θετικισμοῦ ὄντως «ἐπιστημονικοῦ» χαρακτήρα τῆς ἱστορίας. Ἐξαγοράζεται αὐτός μέ τήν ὁλοκληρωτική ἀπάλειψη ὅλων, ὅσων ὑπενθυμίζουν σάν μνῆμες τόν πρωταρχικό τους προορισμό. Ἡ ψεύτικη ζωηρότητα τῆς ἀναπαράστασης, ὁ παραμερισμός κάθε ἀπόηχου «διαμαρτυρίας» ἀπό τήν ἱστορία, χαρακτηρίζει τήν ὁριστική ὑποταγή της στή σύχρονη ἐπιστημονική ἀντίληψη.

Μέ ἄλλα λόγια: ἡ προέλευση ἐπινόησης «νόμων» γιά τήν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων στήν ἱστορία, δέν ἀποτελεῖ τόν μοναδικό κι ἀκόμα λιγότερο τόν πιό ἔντεχνο τρόπο γιά τήν ἐξομοίωση τῆς ἱστοριογράφίας μέ τίς φυσικές ἐπιστῆμες. Ἡ ἀντίληψη, ὅτι καθῆκον τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι ἡ «ἀναπαράσταση» τοῦ παρελθόντος, ἐνέχεται γιά τίς ἴδιες ὑπόγειες βλέψεις καί μπορεῖ βέβαια νά διαγνωστεῖ πολύ δυσκολώτερα.

1098

XVIIα

|Μέ τήν ἀντίληψη τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας ἔκανε ὁ Marx ἐγκόσμια τήν ἀντίληψη τοῦ μεσιανικοῦ χρόνου.

Καί καλά μέχρι ἐδῶ. Τό κακό ἀρχίζει μέ τήν ἐξύψωση αὐτῆς τῆς ἀντίληψης ἀπό τή σοσιαλδημοκρατία σέ «ἰδανικό». Τό ἰδανικό ὁρίζεται στή νεοκαντιανή θεωρία σάν «ἀτέρμον πρόβλημα». Καί αὐτή ἡ θεωρία ὑπῆρξε ἡ φιλοσοφία — ὁδηγός τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Κόμματος — ἀπό τόν Schmidt καί τόν Stadler μέχρι τόν Natorp καί τόν Vorländer. Μέ τόν ὁρισμό τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας σάν ἀτέρμονος προβλήματος, μεταβάλλεται ὁ κενός καί ὁμογενής χρόνος σέ ἕνα εἶδος προθαλάμου, στόν ὁποῖο μπορεῖ κανείς νά περιμένει λιγότερο ἤ περισσότερο ἥσυχος τήν εἴσοδο τῆς ἐπαναστατικῆς κατάστασης. Δέν ὑπάρχει στήν πραγματικότητα οὔτε μιά στιγμή πού νά μήν μεταφέρει τή *δική* της ἐπαναστατική δυνατότητα — ἐπιζητεῖ μόνον αὐτή τόν ὁρισμό της σάν εἰδικῆς, δυνατότητας δηλαδή γιά μιά ριζικά καινούρια λύση μπροστά σέ ἕνα ριζικά καινούριο πρόβλημα. Ἡ ἰδιαίτερη ἐπαναστατική δυνατότητα κάθε ἱστορικῆς στιγμῆς ἐπιβεβαιώνεται στόν ἐπαναστάτη στοχαστή ἀναδυόμενη ἀπό τήν πολιτική κατάσταση. Δέν τοῦ ἐπιβεβαιώνεται ὅμως λιγότερο μέ τήν ἐξουσία - κλειδί αὐτῆς τῆς στιγμῆς πάνω σέ ἕνα ἐντελῶς συγκεκριμένο, κλειστό μέχρι τότε θάλαμο τοῦ παρελθόντος. Ἡ εἴσοδος σ' αὐτό τό θάλαμο συμπίπτει ἀπόλυτα μέ τήν πολιτική δράση· καί εἶναι ἡ πρώτη ἐκείνη, μέσω τῆς ὁποίας ἀναδεικνύεται ἡ τελευταία, ὅσο κι ἄν εἶναι πάντοτε ἐξολοθρευτική, σάν μεσιανική· (Ἡ ἀταξική κοινωνία δέν ἀποτελεῖ τήν τελική ἐπιδίωξη τῆς ἐξέλιξης στήν ἱστορία, ἀλλά τήν τόσες φορές ἀποτυχημένη, ἐπιτέλους πραγματωθεῖσα διακοπή της).|

1098

Ὁ ἱστορικός ὑλιστής, πού ἀσχολεῖται μέ τή δομή τῆς ἱστορίας, κάνει μέ τόν τρόπο του ἕνα εἶδος φασματικῆς ἀνάλυσης. Ὅπως ἐντοπίζει ὁ φυσικός τό ὑπεριῶδες στό ἡλιακό φάσμα, ἔτσι διαπιστώνει αὐτός μιά μεσιανική δύναμη στήν ἱστορία. Ὅποιος θέλει νά μάθει σέ ποιά κατάσταση βρίσκεται ἡ «ἀπολυτρωμένη ἀνθρωπότητα», σέ ποιούς ὅρους ὑπόκειται ἡ ἐμφάνιση αὐτῆς τῆς κατάστασης, καί πότε μπορεῖ κανείς νά ὑπολογίζει σ' αὐτήν, θέτει ἐρωτήματα, πού δέν ἔχουν ἀπάντηση. Θά μποροῦσε τό ἴδιο καλά νά ζητήσει πληροφορίες, γιά τό τί χρῶμα ἔχουν οἱ ὑπεριώδεις ἀκτίνες.

1099

Ὁ Marx ἀναφέρει, ὅτι οἱ ἐπαναστάσεις εἶναι ἡ ἀτμομηχανή τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Ἀλλά τά πράγματα εἶναι ἴσως ἐντελῶς διαφορετικά. Εἶναι ἴσως οἱ ἐπαναστάσεις τό τράβηγμα τοῦ φρένου ἀνάγκης ἀπό τό ἀνθρώπινο γένος, πού ταξιδεύει σ' αὐτό τό τραῖνο.

1100

Μπορεῖ κανείς νά κατονομάσει στό ἔργο τοῦ Marx τρεῖς θεμελιώδεις ἔννοιες καί νά θεωρήσει τό σύνολο τοῦ θεωρητικοῦ ἐξοπλισμοῦ τοῦ ἔργου του σάν ἀπόπειρα σύντηξης αὐτῶν τῶν τριῶν ἐννοιῶν. Πρόκειται γιά τήν ταξική πάλη, γιά τήν πορεία τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας (τήν ἐξέλιξη) καί γιά τήν ἀταξική κοινωνία. Ἡ δομή τῆς θεμελιώδους σκέψης τοῦ Marx ἔχει ὡς ἑξῆς: μέσω μιᾶς σειρᾶς ταξικῶν ἀγώνων φθάνει ἡ ἀνθρωπότητα στήν πορεία τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης στήν ἀταξική κοινωνία. — Ἀλλά ἡ ἀταξική κοινωνία δέν μπορεῖ νά προβληθεῖ σάν τό τέρμα μιᾶς ἱστορικῆς ἐξέλιξης — Ἀπό αὐτή τή λαθεμένη θεώρηση πρόκυψε μεταξύ ἄλλων στούς ἐπιγόνους ἡ ἀντίληψη μιᾶς «ἐπαναστατικῆς κατάστασης», πού δέν πρόκειται ὅπως εἶναι γνωστό νά ἐμφανιστεῖ ποτέ. — Στήν ἔννοια τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας πρέπει νά ἀποδοθεῖ πάλι ἡ αὐθεντική μεσιανική της μορφή, καί μάλιστα γιά τό συμφέρον τῆς ἐπαναστατικῆς πολιτικῆς τοῦ ἴδιου τοῦ προλεταριάτου.

1103

«Ἡ ἐπανάσταση εἶναι ἡ ἀτμομηχανή τῆς παγκόσμιας ἱστορίας» (Οἱ ταξιδιῶτες στό βαγόνι)

Ἡ ἐμπιστοσύνη στήν ποσοτική συσσώρευση βασίζεται τόσο στήν ἄκαμπτη πίστη στήν ἐξέλιξη ὅσο καί στήν ἐμπιστοσύνη πρός τή «μαζική βάση»

Ἱστορικοφιλοσοφική καί πολιτική ἔκταση τῆς ἔννοιας τῆς ἐπαναστροφῆς. Ἡ ἡμέρα τῆς Κρίσης εἶναι ἕνα στραμμένο πρός τά πίσω παρόν

Μεθοδική ἑρμηνεία τῆς ἀντιπαράθεσης τῆς ἑκάστοτε διαμορφωμένης ἐποχῆς μέ τήν προϊστορία, ὅπως ὑπάρχει τόσο στήν ἐργασία γιά τό φίλμ (μέ τή μορφή τῆς πολιτιστικῆς ἀξίας), ὅσο καί σ' ἐκείνη γιά τόν Baudelaire (μέ τή μορφή τῆς aura*). Χάρη σ' αὐτή τήν ἀντιπαράθεση ἡ ἑκάστοτε πραγματωθεῖσα ἐποχή γίνεται ἀλληλέγγυα μέ τό ἄμεσο παρόν τοῦ ἱστοριογράφου.

* αἴγλη, περιβάλλουσα ἀτμόσφαιρα (σ.τ.μ.).

1105

2. *Ὅλες οἱ παρακάτω προεργασίες τῶν «Θέσεων γιά τή Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας» βρέθηκαν στίς σημειώσεις πού ἄφησε ὁ Benjamin, τοποθετημένες, λίγο ἤ πολύ τυχαῖα σέ ντοσιέ ἤ διάσπαρτες σέ χειρόγραφα ἄλλης προέλευσης. Ἀκολουθεῖ ἀρχικά μιά σειρά κειμένων, πού λόγω τοῦ κοινοῦ τίτλου τους «Νέες Θέσεις» φαίνεται, πώς ἀνῆκαν κάποτε σέ μιά ἑνότητα.*

Νέες Θέσεις Β

|Ἡ ἱστορία ἀσχολεῖται μέ ἀλληλουχίες καί μέ ποικιλότροπα ἐξυφασμένες ἁλυσίδες αἰτίων. Ἀλλά ἀφοῦ παρέχει μιά ἔννοια γιά τή θεμελιώδη δυνατότητα κατά λέξη ἀπόδοσης τοῦ ἀντικειμένου της, πρέπει αὐτή ἡ ἔννοια νά ἐκφράζει στήν ἀνώτερή της μορφή μιά στιγμή τῆς ἀνθρωπότητας. Ὁ χρόνος πρέπει νά εἶναι ἀκινητοποιημένος μέσα σ' αὐτή τή στιγμή|.

Ἡ διαλεκτική εἰκόνα εἶναι ἡ ἀστραπή μιᾶς σφαίρας, πού διασχίζει ὁλόκληρο τόν ὁρίζοντα τοῦ παρελθόντος.

|Ἱστορική σύνθεση τοῦ παρελθόντος σημαίνει: ἀναγνώριση στό παρελθόν ἐκείνου, πού προβάλλει μαζί μέ τό στερέωμα μιᾶς καί μοναδικῆς στιγμῆς. Ἡ ἱστορική ἀναγνώριση εἶναι δυνατή ἀποκλειστικά καί μόνον μέσα στήν ἱστορική στιγμή. Ἀλλά ἡ ἀναγνώριση μέσα στήν ἱστορική στιγμή ἀποτελεῖ πάντοτε ἀναγνώριση μιᾶς στιγμῆς. Καθώς συμπτύσσεται τό παρελθόν σέ μιά στιγμή — σέ μιά διαλεκτική εἰκόνα — βρίσκει αὐτή πρόσβαση στήν ἀκούσια μνήμη τῆς ἀνθρωπότητας|.

|Ἡ διαλεκτική εἰκόνα πρέπει νά ὁρισθεῖ σάν ἡ ἀκούσια μνήμη τῆς ἀπολυτρωμένης ἀνθρωπότητας|.

Ἡ ἀντίληψη μιᾶς παγκόσμιας ἱστορίας εἶναι συνδεδεμένη μέ ἐκεῖνες τῆς ἐξέλιξης καί τοῦ πολιτισμοῦ. Γιά νά καταταχθεῖ τό σύνολο τῶν στιγμῶν τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας στήν ἁλυσίδα τῆς ἐξέλιξης, πρέπει νά μποῦν αὐτές στόν κοινό παρανομαστή τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς διαφώτισης, τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, ἐκείνης ἤ τῆς ἄλλης πάντοτε ὀνομασίας.

491

Νέες Θέσεις C

Μπορεῖ νά γίνεται λόγος γιά μιά ἐξέλιξη, μόνο ὅταν γλιστρᾶ ἡ ἱστορική πορεία ὁμαλά σάν νῆμα μέσα ἀπό τά χέρια τοῦ ἱστορικοῦ. Ἄν εἶναι ὅμως αὐτή μιά καταξεφτισμένη καί σέ χιλιάδες τοῦφες ξεπλεγμένη τριχιά, πού κρέμεται ὅμοια μέ λυμένες πλεξίδες, δέν ἔχει τότε καμιά τους τή συγκεκριμένη της θέση, πρίν νά παρθοῦν ὅλες μαζί καί νά πλεχθοῦν σέ στολίδι τοῦ κεφαλιοῦ.

Ἡ βασική σύλληψη τοῦ Μύθου εἶναι ὁ κόσμος σάν τιμωρία — ἡ τιμωρία, πού δημιουργεῖ πρῶτα ἡ ἴδια τό ἀξιόποινο. Ἡ αἰώνια ἐπιστροφή ἀποτελεῖ τήν προβαλλόμενη στήν οἰκουμένη ποινή τοῦ σχολικοῦ σωφρονισμοῦ: ἡ ἀνθρωπότητα ὀφείλει νά ἀντιγράψει τό κείμενό της ἀπειράριθμες φορές (Paul Eluard: Ἐπαναλήψεις, 1922).

|Ἡ αἰωνιότητα τῶν τιμωριῶν τῆς Κόλασης ἔσπασε τή φοβερότερη ἴσως αἰχμή τῆς ἀρχαίας ἰδέας γιά τήν αἰώνια ἐπαναφορά. Ἀντικαθιστᾶ ἡ πρώτη τήν αἰωνιότητα μιᾶς περιστροφῆς μέ τήν αἰωνιότητα τῶν βασάνων|.

Σκεπτόμενος γιά ἄλλη μιά φορά στόν δέκατο ἔνατο αἰώνα τήν ἰδέα τῆς αἰώνιας ἐπαναφορᾶς, σκιαγραφεῖ ὁ Nietzsche ἐκεῖνο, μέ τό ὁποῖο ὁλοκληρώνεται πιά τό ρυθμικό πεπρωμένο. Γιατί οὐσία τοῦ μυθικοῦ γεγονότος εἶναι ἡ ἐπιστροφή (Σίσυφος, Δαναΐδες).

489

Νέες Θέσεις Η

Ὁ διαμελισμός σέ πραγματιστική ἱστορία θά ἀποβεῖ ἀνώφελος στήν ἱστοριογραφία τοῦ πολιτισμοῦ. Δέν ἀποτυγχάνει κατά τά ἄλλα ἡ πραγματιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας στίς ἐνδεχόμενες ἀπαιτήσεις, πού θέτει ἡ «αὐστηρή ἐπιστήμη» στό ὄνομα τοῦ νόμου αἰτίου καί αἰτιατοῦ. Ἀποτυγχάνει μέ τή μετάθεση τῆς ἱστορικῆς προοπτικῆς. Ἕνας χρόνος, πού δέν εἶναι πιά ἱκανός νά διασαφηνίσει μέ αὐθεντικό τρόπο τίς θέσεις κυριαρχίας του, δέν ἔχει πιά παραμικρή σχέση μέ τή διασάφηση, πού ἀπέβαινε σέ ὄφελος τῶν παρωχημένων θέσεων κυριαρχίας.

|Τό ὑποκείμενο, πού ἱστοριογραφεῖ, ἀνήκει δικαιωματικά σ' ἐκεῖνο τό τμῆμα τῆς ἀνθρωπότητας, τοῦ ὁποίου ἡ ἀλληλεγγύη ἀντιλαμβάνεται κάθε καταπιεζόμενο σ' ἐκεῖνο τό τμῆμα, πού μπορεῖ νά μπεῖ στό μεγαλύτερο θεωρητικό κίνδυνο, γιατί ἔχει στήν πράξη ἐλάχιστα νά χάσει|.

|Δέν εἶναι κάθε παγκόσμια ἱστορία ἀντιδραστική. Ἀλλά ἡ παγκόσμια ἱστορία *χωρίς* κατασκευαστικό ἀξίωμα εἶναι. Τό κατασκευαστικό ἀξίωμα τῆς παγκόσμιας ἱστορίας ἐπιτρέπει τήν ἀντιπροσώπευσή της στήν ἐπιμέρους. Εἶναι μέ ἄλλα λόγια ἕνα μοναδολογικό...|

|Ἡ ἰδέα τῆς πεζογραφίας συμπίπτει μέ τή μεσιανική ἰδέα τῆς παγκόσμιας ἱστορίας (Lesskow!).|

484

Νέες Θέσεις Κ

«Ἡ ὀργάνωση τοῦ πεσιμισμοῦ ἔχει τή σημασία... τῆς ἀνακάλυψης στό χῶρο τῆς πολιτικῆς δραστηριότητας... τοῦ χώρου τῆς εἰκόνας. Ἡ ἐξακρίβωση ὅμως αὐτοῦ τοῦ χώρου τῆς εἰκόνας μέ τήν περισυλλογή δέν εἶναι πιά καθόλου δυνατή... Αὐτός ὁ ἀναζητούμενος χῶρος τῆς εἰκόνας... ὁ κόσμος τῆς πολύπλευρης καί ὁλοκληρωμένης ἐπικαιρότητας» (Σουρρεαλισμός).

Ἡ ἀπολύτρωση εἶναι τό ὅριο τῆς ἐξέλιξης.

|Ὁ μεσιανικός κόσμος εἶναι ὁ κόσμος τῆς πολύπλευρης καί ὁλοκληρωμένης ἐπικαιρότητας. Σ' αὐτόν μόνο διακρίνεται ἡ ὕπαρξη μιᾶς παγκόσμιας ἱστορίας. Ὄχι ὅμως μέ τή μορφή τοῦ γραπτοῦ, ἀλλά μέ ἐκείνη τοῦ ἑορτασμοῦ. Ὁ τελευταῖος ἔχει καθαρθεῖ ἀπό κάθε πανηγυρισμό. Δέν γνωρίζει κανενός εἴδους ἑορταστικά τραγούδια. Γλώσσα του εἶναι ὁ ἀπελευθερωμένος πεζός λόγος, πού ἔχει σπάσει τά δεσμά τῆς γραφῆς. (Ἡ ἰδέα τῆς πεζογραφίας συμπίπτει μέ τή μεσιανική τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Δές στόν «Ἀφηγητή» *: οἱ μορφές τῆς λογοτεχνικῆς πεζογραφίας σάν τό φάσμα τῶν ἱστορικῶν).|

|Τό πολυάριθμο τῶν «ἱστοριῶν» εἶναι συγγενέστατο, ἄν ὄχι ταυτόσημο, μέ τό πολυάριθμο τῶν γλωσσῶν. Ἡ παγκόσμια ἱστορία μέ τή σημερινή ἔννοια δέν ἀποτελεῖ πάντοτε παρά ἕνα εἶδος ἐσπεράντο. (Διατυπώνει τήν ἐλπίδα τοῦ ἀνθρώπινου γένους τό ἴδιο καλά μέ τό ὄνομα ἐκείνης τῆς παγκόσμιας γλώσσας).|

490

* Δοκίμιο τοῦ Benjamin, δημοσιευμένο τό 1936 (σ.τ.μ.).

3. Παρατίθεται στή συνέχεια μιά σειρά κειμένων, πού ἔχουν κοινό ἕνα ἰδιαίτερο τίτλο.

Εἰσαγωγική παρατήρηση

Βιώνουμε μέσα στή μνήμη μιά ἐμπειρία, πού μᾶς ἀπαγορεύει μιά ριζικά μή θεολογική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, ὅσο λίγο κι ἄν μᾶς ἐπιτρέπεται ἡ προσπάθεια καταγραφῆς της μέ θεολογικούς ὅρους.

Ἡ σκέψη μου συμπεριφέρεται στή θεολογία ὅπως τό στυπόχαρτο στή μελάνη. Εἶναι ἐντελῶς διαποτισμένη ἀπ' αὐτήν. Ἄν ἀκολουθούσαμε ὅμως τό στυπόχαρτο, δέν θά ἀπέμενε τίποτε ἀπό ὅσα ἔχουν γραφεῖ.

|Ὑπάρχει μιά ἀντίληψη γιά τό παρόν, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἀπεικονίζει αὐτό τό (καθορισμένο) ἀντικείμενο μιᾶς προφητείας. Αὐτή ἡ ἀντίληψη ἀποτελεῖ τό (συμπλήρωμα) ἀντίστοιχο ἐκείνης γιά τήν ἱστορία, ἡ ὁποία προβάλλει ἀστραπιαῖα στό προσκήνιο. Εἶναι ἀπό τή φύση της πολιτική κι ἔτσι ὁρίζεται καί ἀπό τόν Turgot. Νά λοιπόν ἡ ἐσώτερη ἔννοια τῆς φράσης, ὅτι ὁ ἱστορικός εἶναι ἕνας στραμμένος πρός τά πίσω προφήτης. Στρέφει αὐτός τήν πλάτη στήν ἴδια τήν ἐποχή του· ἡ διορατική του ματιά φλέγεται στή θέα τῶν χανόμενων στό παρελθόν κορυφῶν τῶν προηγούμενων γεγονότων. Σ' αὐτή τή διορατική ματιά εἶναι ἡ ἐποχή της εὐκρινέστερα παρούσα ἀπό ὅτι στούς σύγχρονους, πού «συμβαδίζουν» μαζί της.| 472

Προβλήματα μεθόδου III

Μέ τόν ταχύ ρυθμό τῆς τεχνικῆς, στήν ὁποία ἀντιστοιχεῖ μιά ἐξίσου ταχεία παρακμή τῆς παράδοσης, τό τμῆμα τοῦ συλλογικοῦ ἀσυνείδητου, ἡ ἀρχαϊκή μορφή μιᾶς ἐποχῆς, ἀνέρχεται στήν ἐπιφάνεια πολύ γρηγορότερα ἀπό πρίν, στή διάθεση κιόλας τῆς ἀμέσως ἑπόμενης. Νά λοιπόν ἡ καταγωγή τῆς σουρρεαλιστικῆς θεώρησης τῆς ἱστορίας.

|Στή μορφή τῶν καινούριων μέσων παραγωγῆς, πού ἐξακολουθεῖ ἀρχικά νά κυριαρχεῖται ἀπό ἐκείνη τῶν παλιῶν (Marx), ἀντιστοιχεῖ στό ἐποικοδόμημα μιά ὀνειρική συνείδηση, ὅπου διαπλάθεται τό καινούριο μέ φανταστικά χαρακτηριστικά. Ὁ Michelet: «Κάθε ἐποχή ὀνειρεύε-

ται τήν ἑπόμενη». Τίποτε καινούριο δέν προκύπτει χωρίς αὐτή τή φανταστική προδιαμόρφωση στήν ὀνειρική συνείδηση. Οἱ ἐμφανίσεις του δέν διαπιστώνονται ὅμως μόνο στήν τέχνη. Ὁ δέκατος ἔνατος αἰώνας χαρακτηρίζεται ἀπό τό ὅτι ξεπερνᾶ ἡ φαντασία τά ὅρια σ' ὅλους τούς χώρους.| 467

|Τό ζήτημα τῆς παράδοσης I|
Ἡ διαλεκτική σέ στασιμότητα

(Θεμελιώδης ἀπορία: «Ἡ παράδοση σάν τό ἀσυνεχές αὐτοῦ πού ὑπῆρξε σέ ἀντίθεση μέ τήν ἱστορία σάν τοῦ συνεχοῦς τῶν γεγονότων» — «Ἄς δεχθοῦμε, ὅτι ἡ συνεκτικότητα τῆς παράδοσης εἶναι φαινομενική. Γεννᾶ ὅμως τότε τό ἀδιάλειπτο ἀκριβῶς αὐτοῦ τοῦ φαινομενικά ἀδιάλειπτου τή συνεκτικότητα τοῦ τελευταίου»).

(Θεμελιώδης ἀπορία: «Ἡ ἱστορία τῶν καταπιεσμένων ἀποτελεῖ ἕνα ἀσυνεχές» — «Καθῆκον τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ πρόσκτηση τῆς παράδοσης τῶν καταπιεσμένων».)

Παραπέρα γι' αὐτές τίς ἀπορίες: «Τό συνεχές τῆς ἱστορίας εἶναι ἐκεῖνο τῶν καταπιεστῶν. Ἐνῶ ἡ ἀντίληψη τοῦ συνεχοῦς ἰσοπεδώνει τά πάντα, ἀποτελεῖ ἡ ἀντίληψη τοῦ ἀσυνεχοῦς τό θεμέλιο τῆς αὐθεντικῆς παράδοσης». — — |Ἡ συνείδηση τοῦ ἱστορικοῦ ἀσυνεχοῦς εἶναι τό χαρακτηριστικό τῶν ἐπαναστατικῶν τάξεων τή στιγμή τῆς δράσης τους. Ὑπάρχει ἀπό τήν ἄλλη ἡ στενότερη σχέση μεταξύ τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης μιᾶς τάξης καί τῆς ἀντίληψης, πού ἔχει αὐτή ἡ τάξη (ὄχι μόνο γιά τήν ἐπερχόμενη, ἀλλά καί) γιά τήν προγενέστερη ἱστορία. Αὐτό ἀποτελεῖ μιά φαινομενική μόνον ἀντίφαση: ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση ἐπαναστράφηκε πάνω ἀπό τό χάσμα δύο χιλιετιῶν στή ρωμαϊκή δημοκρατία.| 469

Τό ζήτημα τῆς παράδοσης II

Στό προλεταριάτο δέν ἀντιστοιχοῦσε στή συνείδηση τῆς νέας διακύβευσης καμιά ἱστορική ἀντιστοιχία. Δέν ὑπῆρχε καμιά μνήμη. (Ἀποπειράθηκαν νά τή δημιουργήσουν τεχνητά, σέ ἔργα ὅπως «Ἡ ἱστορία τῶν ἀγροτικῶν πολέμων» τοῦ Zimmermann κ.ἄ., πράγμα ὅμως πού ἀποδείχθηκε ἀναποτελεσματικό).

|Εἶναι ἡ παράδοση τῶν καταπιεσμένων, στήν ὁποία ἐμφανίζεται ἡ ἐργατική τάξη σάν ἡ τελευταία ὑποδουλωμένη, σάν ἡ ἐκδικήτρια καί σάν ἡ ἀπελευθερώτρια τάξη. Αὐτή ἡ συνείδηση ἐγκαταλείφθηκε εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀπό τή Σοσιαλδημοκρατία. Εἰσήγαγε ἡ τελευταία στήν ἐργατική τάξη τό ρόλο τοῦ λυτρωτῆ τῶν μελλουσῶν γενεῶν. Τῆς ἀπέκοπτε ἔτσι τόν ἱμάντα τῆς δύναμής της. Ἡ τάξη ξέμαθε σιγά - σιγά μέ τέτοια διδασκαλία καί τό μίσος καί τήν ἱκανότητα αὐτοθυσίας. Γιατί τρέφονται καί τά δύο περισσότερο ἀπό τήν αὐθεντική εἰκόνα τῶν ὑποδουλωμένων προγόνων παρά ἀπό τήν ἰδεώδη εἰκόνα τῶν ἀπελευθερωμένων ἀπογόνων. Στίς ἀρχές τῆς Ρωσικῆς Ἐπανάστασης ἡ συνείδησή τους διατηροῦνταν ζωντανή. Ἡ φράση «καμιά δόξα στό νικητή, κανένα ἔλεος στούς ἡττημένους» εἶναι τόσο συγκλονιστική, ἐπειδή ἐκφράζει περισσότερο μιά ἀλληλεγγύη στούς νεκρούς ἀδελφούς παρά μιά στούς ἀπογόνους. — «Ἀγαπῶ τό γένος τῶν προσεχῶν αἰώνων», γράφει ὁ νεαρός Hölderlin. Δέν ἀποτελεῖ ὅμως αὐτό ταυτόχρονα μιά ὁμολογία τῆς ἔμφυτης ἀδυναμίας τῆς γερμανικῆς ἀστικῆς τάξης;|

466

Τό Τώρα τῆς δυνατότητας ἀναγνώρισης

Ἡ φράση, ὅτι ὁ ἱστορικός εἶναι ἕνας στραμμένος πρός τά πίσω προφήτης, μπορεῖ νά ἐννοηθεῖ μέ δύο τρόπους. Αὐτός πού ἔρχεται ἀμέσως στό νοῦ δημιουργεῖ τήν ἐντύπωση, πώς μεταφερόμενος πίσω σέ ἕνα ἀπομακρυσμένο παρελθόν, προφητεύει ὁ ἱστορικός, τί εἴδους μέλλον θά προδιαγραφόταν σ' ἐκεῖνο, ἐνῶ ὅμως ἔχει γίνει ἐπίσης παρελθόν. Αὐτή ἡ θεώρηση ἀντιστοιχεῖ μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια στήν ἱστορική θεωρία τῆς ἐσωτερίκευσης, πού ἐκφρασε ὁ Fustel de Coulanges μέ τήν προτροπή: Ἄν θέλετε νά ξαναζήσετε μιά ἐποχή, ξεχᾶστε ὅσα γνωρίζετε πώς ἔγιναν μετά ἀπ' αὐτήν. — Μπορεῖ ὅμως νά ἑρμηνευθεῖ ἡ φράση καί ἐντελῶς διαφορετικά καί νά ἐννοηθεῖ ὡς ἑξῆς: ὁ ἱστορικός στρέφει τήν πλάτη στήν ἴδια τήν ἐποχή του καί ἡ προφητική του ματιά φλέγεται στή θέα τῶν χανόμενων ὁλοένα βαθύτερα στό παρελθόν κορυφῶν τῶν προηγούμενων ἀνθρώπινων γενεῶν. Σ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν προφητική ματιά εἶναι ἡ ἐποχή της πολύ εὐκρινέστερα παροῦσα, ἀπό ὅτι στούς σύγχρονους, πού «συμβαδίζουν» μαζί της. Δέν προσδιορίζει ἄδικα ὁ Turgot τήν ἔννοια ἑνός παρόντος, πού ἀπεικονίζει τό καθορισμένο ἀντικείμενο μιᾶς προφητείας, σάν οὐσιαστικά καί ριζικά πολιτική. «Πρίν προλάβουμε νά ἐνημερωθοῦμε γιά μιά συγκεκριμένη κατάσταση πραγμάτων», λέει ὁ Turgot, «ἔχει ἀλλάξει αὐτή ἤδη πολλές φορές. Πληροφορούμαστε ἔτσι πάντοτε πολύ καθυστερημένα ὅσα ἔχουν συμβεῖ. Καί μπορεῖ γι' αὐτό τό λόγο νά εἰπωθεῖ γιά τήν πολιτική, ὅτι ἐξαρτᾶται ἐπίσης ἀπό τήν πρόγνωση τοῦ παρόντος». Αὐτή ἀκριβῶς ἡ ἀντίληψη τοῦ παρόντος ἀποτελεῖ τό θεμέλιο τῆς αὐθεντικῆς ἱστοριογραφίας. Ὅποιος τριγυρίζει στό παρελθόν, ὅπως σέ μιά παλιά ἀποθήκη, ψάχνοντας ἐδῶ κι ἐκεῖ γιά παραδείγματα κι ἀναλογίες, δέν ἔχει ἰδέα γιά τό πόσα ἐξαρτῶνται σέ μιά δοθεῖσα στιγμή ἀπό τήν ἐπικαιροποίησή τους.

471

Ἡ διαλεκτική εἰκόνα

(Ἄν θεωρηθεῖ ἡ ἱστορία σάν ἕνα κείμενο, ἰσχύουν τότε γι' αὐτήν, ὅσα ἀναφέρει ἕνας νεώτερος συγγραφέας γιά τή λογοτεχνία: τό παρελθόν τῆς ἔχει ἐνθέσει εἰκόνες, οἱ ὁποῖες μποροῦν νά συγκριθοῦν μέ ἐκεῖνες, πού ἀποτυπώνονται σέ μιά εὐαίσθητη στό φῶς διαφάνεια. Μόνο τό μέλλον διαθέτει μεγεθυντές, ἀρκετά δυνατούς, γιά νά ἐπιτύχουν τήν προβολή τῆς εἰκόνας σ' ὅλες τίς λεπτομέρειές της. Μερικές πλευρές στόν Marivaux ἤ στόν Rousseau ἔχουν ἕνα μυστικό περιεχόμενο, πού δέν μπορεῖ νά ἀποκρυπτογραφηθεῖ ἐντελῶς ἀπό τούς σύγχρονους ἀναγνῶστες — Monglond. Ἡ ἱστορική μέθοδος εἶναι μιά φιλολογική, πού ἔχει σάν θεμέλιο τό βιβλίο τῆς ζωῆς. «Νά ἀναγνωστεῖ αὐτό πού δέν γράφηκε ποτέ», λέει ὁ Hofmannsthal. Ὁ ἀναγνώστης, πού πρέπει νά σκεφθοῦμε ἐδῶ, εἶναι ὁ ἀληθινός ἱστορικός.)

|Τό πολυάριθμο τῶν ἱστοριῶν μοιάζει μέ τό πολυάριθμο τῶν γλωσσῶν. Ἡ παγκόσμια ἱστορία μέ τή σημερινή ἔννοια δέν μπορεῖ νά εἶναι πάντοτε παρά ἕνα εἶδος ἐσπεράντο. Ἡ ἰδέα τῆς παγκόσμιας ἱστορίας εἶναι μιά μεσιανική.|

|Ὁ μεσιανικός κόσμος εἶναι ὁ κόσμος τῆς πολύπλευρης καί ὁλοκληρωμένης ἐπικαιρότητας. Σ' αὐτόν μόνο διακρίνεται ἡ ὕπαρξη μιᾶς παγκόσμιας ἱστορίας. Ὄχι ὅμως μέ τή μορφή τοῦ γραπτοῦ, ἀλλά μέ ἐκείνη τοῦ ἑορτασμοῦ. Ὁ τελευταῖος ἔχει καθαρθεῖ ἀπό κάθε πανηγυρι-

σμό. Δέν γνωρίζει κανενός εἴδους ἑορταστικά τραγούδια. Γλῶσσα του εἶναι ὁ ὁλοκληρωμένος πεζός λόγος, πού ἔχει σπάσει τά δεσμά τῆς γραφῆς καί γίνεται κατανοητός ἀπό ὅλους τούς ἀνθρώπους (ὅπως ἡ γλώσσα τῶν πουλιῶν ἀπό τούς εὐνοούμενους τῆς τύχης) — Ἡ ἰδέα τῆς πεζογραφίας συμπίπτει μέ τή μεσιανική ἰδέα τῆς παγκόσμιας ἱστορίας (οἱ μορφές τῆς καλλιτεχνικῆς πεζογραφίας σάν τόν φάσμα τῶν παγκόσμιων ἱστορικῶν — στόν «Ἀφηγητή»).|

470

Κριτικές

Κριτική τῆς ἐξέλιξης — γιά τήν ἀλληγορία —

Κριτική τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας

Κριτική τῆς παγκόσμιας ἱστορίας

Κριτική τῆς ἐσωτερίκευσης — ἱστορική κριτική — περικοπή — κατηγορῶ — εἰσαγωγή

Κριτική τῆς ἀξιολόγησης

Κριτική τῆς ἱστορίας τῶν ὑποδιαιρέσεων

Κριτική τῆς θεωρίας τῆς ἀτέρμονος ἐξέλιξης

Κριτική τῆς θεωρίας τῆς αὐτόματης ἐξέλιξης

Κριτική τῆς θεωρίας τῶν πιθανῶν ἐξελίξεων σ' ὅλους τούς τομεῖς. Καμιά ἐξέλιξη στήν τέχνη, σύμφωνα μέ τό προφητικό στοιχεῖο της. Διαφορά μεταξύ ἐξελίξεων τῆς χρηστότητας — ποῦ εἶναι ὅμως τό κοινό μέτρο; — καί ἠθικῶν ἐξελίξεων, γιά τίς ὁποῖες προσφέρονται σάν ἀντικείμενα τό μέτρο τῆς καθαρῆς βούλησης, ὁ νοητός χαρακτήρας!

Κριτική τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης στόν Marx. Ὁρισμός ἐκεῖ τῆς ἐξέλιξης μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Στίς τελευταῖες συμπεριλαμβάνεται ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἤ τό προλεταριάτο. Παραγκωνίζεται ἔτσι ἁπλά καί μόνο τό πρόβλημα τοῦ κριτήριου.

475

4. Τά κείμενα τῆς ἑπόμενης κατηγορίας στεροῦνται, σέ ἀντίθεση μέ ἐκεῖνα τῆς προηγούμενης, ἑνός κοινοῦ ἰδιαίτερου τίτλου.

Ὁ μεσιανικός κόσμος εἶναι ὁ κόσμος τῆς πολύπλευρης καί ὁλοκληρωμένης ἐπικαιρότητας. Σ' αὐτόν μόνο

διακρίνεται ἡ ὕπαρξη μιᾶς παγκόσμιας ἱστορίας. Ὅ,τι χαρακτηρίζεται σήμερα ἔτσι, δέν εἶναι πάντοτε παρά ἕνα εἶδος ἐσπεράντο. Δέν μπορεῖ νά βρεθεῖ κάποιο ἀντίστοιχό της πρίν καταλαγιάσει ἡ σύγχυση, πού χρονολογεῖται ἀπο τό κτίσιμο τοῦ πύργου τῆς Βαβέλ. Μιά παγκόσμια ἱστορία προϋποθέτει ἐκείνη τή γλῶσσα, στήν ὁποία θά μποροῦσε νά μεταφραστεῖ ἀκέραιο κάθε κείμενο μιᾶς ζωντανῆς ἤ νεκρῆς. Ἡ καλύτερα εἶναι αὐτή ἡ ἴδια ἡ παραπάνω γλῶσσα. Ὄχι|ὅμως μέ τή μορφή τοῦ γραπτοῦ, ἀλλά μέ ἐκείνη τοῦ ἑορτασμοῦ. Ὁ τελευταῖος ἔχει καθαρθεῖ ἀπό κάθε πανηγυρισμό καί δέν γνωρίζει κανενός εἴδους ἑορταστικά τραγούδια. Γλῶσσα του εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἴδιου τοῦ πεζοῦ λόγου, κατανοητή ἀπό ὅλους τούς ἀνθρώπους, ὅπως ἡ γλῶσσα τῶν πουλιῶν ἀπό τούς εὐνοούμενους τῆς τύχης.

441

Ἡ αἰώνια λυχνία εἶναι μιά εἰκόνα αὐθεντική ἱστορικῆς ὀντότητας. Ἀποτελεῖ τήν εἰκόνα τῆς ἀπολυτρωμένης ἀνθρωπότητας — τῆς φλόγας, πού θά ἀνάψει τήν ἡμέρα τῆς Κρίσης καί πού τρέφεται μέ ὅλα, ὅσα ἔχουν συμβεῖ κάποτε ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους.

445

|Ἡ Μεγάλη Ἐπανάσταση ἐπανέλαβε λέξη πρός λέξη τήν ἀρχαία Ρώμη.|

|Σχέση τῆς ἄκαμπτης πίστης στήν ἐξέλιξη μέ τήν ἐμπιστοσύνη στή μαζική βάση: ἡ ποσοτική συσσώρευση πρέπει νά πετύχει.|

|Ἡ ἐπανάσταση εἶναι ἡ ἀτμομηχανή τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, οἱ ταξιδιῶτες στό βαγόνι.|

|Οἱ καταστροφικές τάσεις: γκρέμισμα τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, ἀποσύνδεση τοῦ ἐπικοῦ στοιχείου, καμιά ἐσωτερίκευση τοῦ νικητῆ. Ἡ ἱστορία πρέπει νά καθαρθεῖ ἐνάντια στό ρεῦμα. Ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ σάν τέτοια ἐκπίπτει: πρέπει νά ἐνσωματωθεῖ στήν ἱστορία τῶν ταξικῶν ἀγώνων.|

|Παράδειγμα αὐθεντικῆς ἱστορικῆς ἀντίληψης: τό «Στούς ἀπογόνους» *. Δέν ζητοῦμε ἀπό τούς ἀπογόνους εὐχαριστίες γιά τίς νίκες μας, ἀλλά τήν ἀνάμνηση τῶν

* Ποίημα τοῦ Brecht (σ.τ.μ.).

ἡττῶν μας|. Νά τί σημαίνει παρηγοριά: ἡ παρηγοριά, πού μπορεῖ νά ὑπάρχει μόνο γιά ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι δέν ἐλπίζουν πιά στήν παρηγοριά.|

|«Συλλογιστεῖτε τό σκοτάδι καί την παγωνιά. Στήν κοιλάδα ἐτούτη, πού ἠχεῖ ἀπό τούς θρήνους» (γιά τήν ἐσωτερίκευση τοῦ νικητῆ|

|'Η μόδα σάν πιστή ἀντιγραφή παρωχημένων ἀμφιέσεων| (Νά ληφθεῖ ὑπ' ὄψη τό κρινολίνο καί στήν ἑρμηνεία τῆς θέσης γιά τόν Blanqui)

446

Μιά ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, πού ἔχει ἀπαλλαχθεῖ ἀπό τό σχῆμα τῆς προόδου μέσα σέ ἕνα κενό καί ὁμογενή χρόνο, θά ἐπανέφερε ἐπιτέλους στό προσκήνιο τίς καταστροφικές δυνάμεις τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, πού εἶναι γιά τόσο μεγάλο διάστημα παραλυμένες. Θά κλονίζονταν ἔτσι οἱ τρεῖς σημαντικότερες θέσεις τοῦ ἱστορικισμοῦ. Τό πρῶτο κτύπημα πρέπει νά δοθεῖ στήν ἰδέα τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. 'Η ἀντίληψη, ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου γένους *συντίθεται* ἀπό ἐκεῖνες τῶν λαῶν, ἀποτελεῖ σήμερα, ὅπου ἡ ἔννοια τοῦ ὅρου λαοί καλύπτεται ἀπό σκοτάδι, τόσο ἐξαιτίας τῆς τωρινῆς δομῆς τους, ὅσο καί ἐξαιτίας τῆς σημερινῆς σχέσης μεταξύ τους, ἕνα πρόσχημα καθαρῆς διανοητικῆς ὀκνηρίας. ('Η ἰδέα μιᾶς παγκόσμιας ἱστορίας στηρίζεται καί ἐκπίπτει μέ τήν ἰδέα μιᾶς παγκόσμιας γλώσσας. Ὅσο διατηροῦσε ἡ τελευταία στήν κατοχή της ἕνα θεμέλιο, εἴτε θεολογικό ὅπως στό μεσαίωνα, εἴτε λογικό ὅπως τελευταῖα μέ τόν Leibniz, δέν ἦταν ἡ παγκόσμια ἱστορία κάτι ἀδιανόητο. Δέν μπορεῖ ἀντίθετα ἡ παγκόσμια ἱστορία, ὅπως τήν ἔχουν χειριστεῖ ἀπό τόν προηγούμενο αἰώνα, παρά νά ἀποτελεῖ πάντοτε ἕνα εἶδος ἐσπεράντο). — Σάν δεύτερο ὀχυρό τοῦ ἱστορικισμοῦ πρέπει νά θεωρηθεῖ ἡ ἀντίληψη, ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι κάτι ἀφηγήσιμο. Σέ μιά ὑλιστική ἔρευνα θά ἐξοβελιστεῖ ἀναπότρεπτα στήν πορεία τῆς σύνθεσης τό ἐπικό στοιχεῖο. 'Η κατάλυση τοῦ ἐπικοῦ στοιχείου πρέπει νά ἐπιχειρηθεῖ μέ τόν τρόπο πού τό ἔκανε ὁ Marx, σάν συγγραφέας, στό «Κεφάλαιο». Διέκρινε αὐτός, ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ κεφαλαίου εἶναι δυνατό νά καταγραφεῖ μόνο μέ τήν ἀτσάλινη ἐκτεταμένη σκαλωσιά μιᾶς θεωρίας. Στή θεωρητική σκιαγράφηση τῆς ἐργασίας κάτω ἀπό τήν κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου, τήν ὁποία παρουσιάζει ὁ Marx στό ἔργο του, διαφυλάσσονται τά συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητας μέ καλύτερο τρόπο, ἀπό ὅτι στά μνημειώδη καί διεξοδικά, κατά βάση γεμάτα χλιδή ἔργα τοῦ ἱστορικισμοῦ. Εἶναι δυσκολώτερο νά τιμηθεῖ ἡ μνήμη τῶν ἀνωνύμων παρά ἐκείνη τῶν διασήμων, |τιμώμενων, χωρίς ἐξαίρεση τῶν ποιητῶν καί τῶν στοχαστῶν. 'Η ἱστορική σύνθεση εἶναι ἀφιερωμένη στή μνήμη τῶν ἀνωνύμων. — Τό τρίτο προπύργιο τοῦ ἱστορικισμοῦ εἶναι τό πιό ἰσχυρό καί ἀπρόσβλητο. Ἔχει τή μορφή τῆς «ἐσωτερίκευσης τοῦ νικητῆ». Οἱ ἑκάστοτε κυρίαρχοι ἀποτελοῦν τούς κληρονόμους ὅλων, ὅσων νίκησαν κάποτε στήν ἱστορία. 'Η ἐσωτερίκευση τοῦ νικητῆ ἀποβαίνει κάθε φορά πρός ὄφελος τῶν ἑκάστοτε κυρίαρχων. 'Ο ἱστορικός ὑλιστής ἐκτιμᾶ αὐτό τό γεγονός. Ὑπολογίζει ἐπίσης, ὅτι εἶναι καλά αἰτιολογημένο. Ὅποιος μέχρι σήμερα ἔχει κερδίσει τή νίκη στίς χιλιάδες μάχες, πού διατρέχουν τήν ἱστορία, παίρνει μέρος στούς θριάμβους τῶν τώρα κυρίαρχων πάνω στούς τώρα ὑποταγμένους. 'Η ἀπογραφή τῶν λαφύρων, πού ἐκθέτουν οἱ πρῶτοι μπροστά στούς τελευταίους, δέν θά ἐξεταστεῖ ἀπό τόν ἱστορικό ὑλιστή παρά μέ πολύ κριτική ματιά. Αὐτή ἡ ἀπογραφή καλεῖται πολιτισμός. Τά πολιτιστικά ἀγαθά, πού ὑποπίπτουν στήν ἀντίληψη τοῦ ἱστορικοῦ ὑλιστῆ, ἔχουν χωρίς ἐξαίρεση μιά καταγωγή, πού δέν μπορεῖ αὐτός νά τήν παρατηρεῖ δίχως φρίκη. Δέν ὀφείλουν τήν ὕπαρξή τους στόν κόπο τῶν μεγαλοφυιῶν, πού τά δημιούργησαν, ἀλλά καί στήν ἀνώνυμη βαριά ἀναγκαστική ἐργασία τῶν συγχρόνων τους. Δέν ὑπάρχει ποτέ τεκμήριο πολιτισμοῦ, πού νά μήν εἶναι ταυτόχρονα τεκμήριο βαρβαρότητας. 'Ο ἱστορικός ὑλιστής τά αποποιεῖται. 'Οφείλει νά καθάρει ἐνάντια στό ρεῦμα τήν ἱστορία — κι ἄν εἶναι ἀνάγκη καί μέ τήν τσιμπίδα τῆς φωτιᾶς.|

447 καί 1094

|Δύναμη τοῦ μίσους στόν Marx. Μαχητικότητά τῆς ἐργατικῆς τάξης. 'Η ἐπαναστατική καταστροφή καί ἡ σκέψη τῆς ἀπολύτρωσης νά ἀποτελέσουν σύμπλεγμα. (Netschajev. Οἱ Δαιμονισμένοι).|

|'Υπάρχει ἡ στενότερη σχέση μεταξύ τῆς ἱστορικῆς δράσης μιᾶς τάξης καί τῆς ἀντίληψης, πού ἔχει αὐτή ὄχι μόνο γιά τήν ἐπερχόμενη, ἀλλά καί τήν προγενέστερη ἱστορία. Τό παραπάνω ἔρχεται φαινομενικά μόνο σέ ἀντίφαση μέ τήν διαπίστωση, ὅτι ἡ συνείδηση τῆς ἱστορικῆς

ἀσυνέχειας ἀποτελεῖ τό χαρακτηριστικό τῶν ἐπαναστατικῶν τάξεων τή στιγμή τῆς δράσης τους. Γιατί τότε δέν ὑπάρχει ἔλλειψη ἱστορικῶν ἀντιστοιχιῶν: ἡ Ρώμη γιά τή Γαλλική Ἐπανάσταση. Στό προλεταριάτο ἡ παραπάνω συνείδηση εἶναι διαταραγμένη: στή συνείδηση τῆς νέας διακύβευσης δέν ἀντιστοιχοῦσε καμιά ἱστορική διασύνδεση, δέν ὑπῆρχε καμιά μνήμη. Στήν ἀρχή ἀποπειράθηκαν νά τήν δημιουργήσουν τεχνητά (δές τήν Ἱστορία τῶν ἀγροτικῶν πολέμων τοῦ Zimmermann). Ἐνῶ ἡ ἀντίληψη τοῦ συνεχοῦς ἰσοπεδώνει τά πάντα, ἀποτελεῖ ἡ ἀντίληψη τοῦ ἀσυνεχοῦς τό θεμέλιο τῆς αὐθεντικῆς παράδοσης. Πρέπει νά ἀποκαλυφθεῖ ἡ σχέση τῆς αἴσθησης τῆς νέας ἀρχῆς μέ τήν παράδοση.

449

|Τό καταστροφικό ἤ κριτικό στοιχεῖο τῆς ἱστοριογραφίας μπαίνει σέ ἰσχύ μέ τήν ρήξη τῆς ἱστορικῆς συνέχειας. Ἡ αὐθεντική ἱστοριογραφία δέν ἐπιλέγει τό ἀντικείμενό της μέ εὐκολία. Δέν ἁπλώνει τό χέρι νά τό πιάσει, τό ἀποσπᾶ ἀνατινάζοντάς το ἀπό τήν ἱστορική πορεία. Αὐτό τό καταστροφικό στοιχεῖο τῆς ἱστοριογραφίας πρέπει νά θεωρεῖται σάν ἀντίδραση σέ μιά κατάσταση κινδύνου, ἡ ὁποία ἀπειλεῖ *καί* τό μεταφερόμενο *καί* τόν παραλήπτη τῆς παράδοσης. Σ' αὐτή τήν κατάσταση κινδύνου ἀντιτάσσεται ἡ ἱστοριογραφία· μ' αὐτή θά μπεῖ σέ δοκιμασία ἡ ἑτοιμότητα τοῦ πνεύματός της. Σέ μιά τέτοια κατάσταση κινδύνου ἀστράφτει φευγαλέα ἡ διαλεκτική εἰκόνα. Ἡ τελευταία εἶναι ταυτόσημη μέ τό ἱστορικό ἀντικείμενο· τεκμηριώνει τή ρήξη τοῦ συνεχοῦς.|

Ἡ τάση τῆς διάσωσης εἶναι στήν αὐθεντική ἱστοριογραφία ἐξίσου ἔντονη μέ τήν τάση τῆς καταστροφῆς. Ἀπό τί μπορεῖ ὅμως νά διασωθεῖ κάτι πού ἀνήκει στό παρελθόν; Ὄχι τόσο ἀπό τήν κακή φήμη καί τήν περιφρόνηση πού ἐπισύρει, ὅσο ἀπό ἕνα συγκεκριμένο τρόπο μεταφορᾶς του. Ὁ τρόπος, μέ τόν ὁποῖο καταξιώνεται σάν «κληρονομιά», ἐνδέχεται νά τοῦ ἀποφέρει περισσότερα δεινά, ἀπό ὅτι ἡ ἀφάνειά του.

Ἡ τρέχουσα ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ἔχει σάν ἐνδόμυχη ἐπιθυμία τή διαμόρφωση μιᾶς συνέχειας. Τονίζει ἐκεῖνα τά σημεῖα τοῦ παρελθόντος, πού ἔχουν ἤδη ἀπονεκρωθεῖ μέσω τῆς ἐπενεργείας του. Τῆς διαφεύγουν τά σημεῖα, στά ὁποῖα διακόπτεται ἡ παράδοση, καί ἔτσι τά ἀπόκρημνα βράχια κι οἱ αἰχμές της, πού ἀποτελοῦν στήριγμα σ' ὅποιον θέλει νά τά ξεπεράσει.

473

Δέν ἔχουν ἔτσι τά πράγματα, ὥστε νά ρίχνει τό παρελθόν τό φῶς του στό παρόν ἤ τό παρόν τό φῶς του στό παρελθόν· εἰκόνα εἶναι ἐκείνη ἡ κατάσταση, ὅπου παρελθόν καί παρόν συναποτελοῦν ἕνα στερέωμα. Ἐνῶ ἡ σχέση τοῦ τότε μέ τό τώρα εἶναι (συνεχής) καθαρά χρονική, ἡ σχέση τοῦ παρελθόντος μέ τό παρόν εἶναι διαλεκτική, μέ ἀπότομα ἅλματα.

|Ἡ ἀπαστράπτουσα στό Τώρα τῆς δυνατότητας ἀναγνώρισής του εἰκόνα τοῦ παρελθόντος εἶναι σύμφωνα μέ ἕνα παραπέρα ὁρισμό μιά μνημική εἰκόνα. Μοιάζει λίγο μέ τίς εἰκόνες τοῦ ἴδιου του τοῦ παρελθόντος, πού παρουσιάζονται στόν ἄνθρωπο τή στιγμή τοῦ κινδύνου. Αὐτές οἱ εἰκόνες ἔρχονται, ὅπως ξέρουμε, ἀκούσια. Ἡ ἱστορία, μέ μιά αὐστηρή ἔννοια τοῦ ὅρου, ἀποτελεῖ λοιπόν μιά εἰκόνα ἀπό τήν ἀκούσια μνήμη, μιά εἰκόνα, πού ἐμφανίζεται στό ὑποκείμενο τῆς ἱστορίας ξαφνικά τή στιγμή τοῦ κινδύνου. Ἡ ἁρμοδιότητα τοῦ ἱστορικοῦ ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ὀξυμένη συνείδησή του γιά τήν κρίση, στήν ὁποία περιέρχεται κάθε φορά τό ὑποκείμενο τῆς ἱστορίας. Αὐτό τό ὑποκείμενο δέν εἶναι κατά κανένα τρόπο ἕνα ὑπερβατικό, ἀλλά ἡ ἀγωνιζόμενη καταπιεσμένη τάξη στήν παρακινδυνευμένη κατάστασή της. Ἱστορική γνώση ὑπάρχει μόνο γι' αὐτήν καί μόνο κατά τή διάρκεια τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς. Μέ αὐτό τόν προσδιορισμό ἐπικυρώνεται ἡ ἐξάλειψη τοῦ ἐπικοῦ στοιχείου ἀπό τήν ἱστοριογραφία. Στήν ἀκούσια μνήμη δέν προσφέρεται — διακρίνεται ἔτσι ἀπό τήν ἑκούσια — ποτέ μιά διαδικασία, ἀλλά μόνο μιά εἰκόνα (Γι' αὐτό καί ἡ «ἀταξία» σάν ὁ χῶρος τῆς εἰκόνας τῆς ἀκούσιας μνήμης.)|

474

Τό ἀξιοπερίεργο καί ἡ curiosité

|Ἡ θεολογία σάν καμπούρης νάνος, τό διαφανές τραπέζι τοῦ σκακιστῆ |

Ἡ ἐλάχιστη ἐγγύηση, τό κομμάτι ἄχυρου, ἀπό τό ὁποῖο ἀδράχνεται ἐκεῖνος πού πνίγεται

Ὁρισμός τοῦ παρόντος σάν καταστροφῆς· ὁρισμός ἀ-

πό τή σκοπιά τοῦ μεσιανικοῦ χρόνου

Ὁ Μεσίας διακόπτει τήν ἱστορία· δέν ἐμφανίζεται ὁ Μεσίας στό τέλος μιᾶς ἐξέλιξης

Τά παιδιά σάν ἀντιπρόσωποι τοῦ Παραδείσου

|Ἡ ἱστορία τῶν καταπιεσμένων ἕνα ἀσυνεχές|

Τό προλεταριάτο σάν διάδοχος τῶν καταπιεσμένων· ἐξάλειψη αὐτῆς τῆς συνείδησης στούς μαρξιστές.

477

Ἡ ἐξέλιξη δέν ἔχει κανενός εἴδους ἀντιστοιχία μέ τή διακοπή τῆς ἱστορίας. Αὐτή ἡ διακοπή προδικάζεται ἀπό τή θεωρία τῆς ἀδιάκοπης τελείωσης.

Ἡ καταστροφή σάν τό κλίμα αὐθεντικοῦ ἀνθρωπισμοῦ. (Ὁ Proust γιά τήν καλοσύνη.) Εἶναι πολύ ἐποικοδομητικό νά παραβληθεῖ τό καταστροφικό συναίσθημα τοῦ Baudelaire μέ τό πολιτικά καθορισμένο καταστροφικό πάθος. Θά φανεῖ ἴσως ἔτσι ἐξασθενημένη ἡ καταστροφική δύναμη τοῦ τελευταίου. Νά ἀπεικονιστεῖ ἀπό τήν ἄλλη ἡ στάση του ἀπέναντι στήν Jeanne Duval σάν αὐθεντικός ἀνθρωπισμός μέσα στό κλίμα τῆς καταστροφῆς.

Σχέση μεταξύ ὀπισθοδρόμησης καί καταστροφῆς.

Λειτουργία τῆς πολιτικῆς οὐτοπίας: ἀναζήτηση μέ τό φανάρι τῆς ἔκτασης πού κρίνεται ἄξια καταστροφῆς.

Ἡ δική μου ψυχολογία τοῦ καταστροφικοῦ χαρακτήρα καί ἡ ἀντίστοιχη προλεταριακή γιά τήν κριτική τοῦ Blanqui

480

Ἡ μνήμη σάν τό κομμάτι ἄχυρου.

|Ἡ καταστροφή εἶναι ἐξέλιξη, ἡ ἐξέλιξη εἶναι καταστροφή|

Ἡ καταστροφή σάν τό συνεχές τῆς ἱστορίας

Ἡ ἑτοιμότητα τοῦ πνεύματος σάν ἡ σανίδα σωτηρίας· ἑτοιμότητα τοῦ πνεύματος στή σύλληψη τῶν φευγαλέων εἰκόνων· ἑτοιμότητα τοῦ πνεύματος καί ἀκινητοποίηση

Νά συνδεθεῖ ἡ ἑτοιμότητα τοῦ πνεύματος μέ τό παρακάτω· τί σημαίνει τό: ὁ ἱστορικός πρέπει νά εἶναι ἀπερίσπαστος

Ἠθική πιστοποίηση, λογοδοσία τοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τήν ἱστορία

|Τό ὑποκείμενο τῆς ἱστορίας: οἱ καταπιεζόμενοι, ὄχι ἡ ἀνθρωπότητα|

|Τό συνεχές εἶναι ἐκεῖνο τῶν καταπιεστῶν|

|Ἡ ἀνατίναξη τοῦ παρόντος ἀπό τό συνεχές τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου: καθῆκον τοῦ ἱστορικοῦ|

481

(Ἑρμηνεία τοῦ Angelus Novus: τά φτερά εἶναι πανιά. Ὁ ἄνεμος, πού φυσᾶ ἀπό τόν Παράδεισο, ἀδιάκοπος μέσα τους). Ἡ ἀταξική κοινωνία σάν προφυλακτήρας.

Τά Witiko καί Salambo* ἀπεικονίζουν τίς ἐποχές τους σάν ἐσωστρεφεῖς, «ἄμεσα κοντά στό θεό». Ὅπως ἀνατινάζουν αὐτά τά μυθιστορήματα τό συνεχές τοῦ χρόνου, τό ἴδιο πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά κάνει ἡ ἱστοριογραφία.

Ὁ Flaubert εἶχε κατά τά φαινόμενα τή βαθύτερη δυσπιστία ἀπέναντι σ' ὅλες τίς ἀντιλήψεις γιά τήν ἱστορία, πού ἦταν σέ χρήση κατά τή διάρκεια τοῦ δέκατου ἔνατου αἰώνα. Σάν θεωρητικός τῆς ἱστορίας ὑπῆρξε μᾶλλον μηδενιστής.

|Οἱ ἐπαναστάσεις συμβολικοποιοῦν τή ρήξη τοῦ συνεχοῦς εἰσάγοντας μιά νέα χρονολόγηση. Cromwell.|

|Ἀναγκαιότητα μιᾶς θεωρίας τῆς ἱστορίας, ἀπό τήν ὁποία θά εἶναι δυνατό νά ἐξοβελιστεῖ ὁ φασισμός.|

|Ἡ ἰδέα τῆς θυσίας δέν μπορεῖ νά ἐπιβληθεῖ χωρίς ἐκείνη τῆς ἀπολύτρωσης. Ἀπόπειρα παρότρυνσης τῆς ἐργατικῆς τάξης στή θυσία. Δέν εἶχαν ὅμως τήν ἱκανότητα νά μεταδώσουν στό κάθε ἄτομο τήν ἀντίληψη, πώς εἶναι ἀναντικατάστατο. Οἱ μπολσεβίκοι μεγαλούργησαν ὁμολογουμένως κατά τή διάρκεια τῆς ἡρωικῆς περιόδου μέ τό ἀντίθετο: Καμιά δόξα στό νικητή, κανένα ἔλεος στόν ἡττημένο.|

482

|Κατηγορίες, μεταξύ τῶν ὁποίων πρέπει νά ἀναπτυχθεῖ ἡ ἔννοια τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου.|

|Ἡ ἔννοια τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τήν ἀντίληψη ἑνός χρονικοῦ συνεχοῦς.|

|Ἡ αἰώνια λυχνία ἀποτελεῖ μιά εἰκόνα αὐθεντικῆς ἱστορικῆς ὀντότητας. Ἐπαναλαμβάνει κατά λέξη ἐκεῖνο πού ὑπῆρξε — τή φλόγα, πού ἄναψε κάποτε — ἐπ' ἄπειρο, παρέχοντάς του καινούρια ὁλοένα τροφή.|

Ἡ ὕπαρξη τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας δέν μπορεῖ νά νοη-

* Μυθιστορήματα τοῦ Flaubert (σ.τ.μ.).

θεῖ στό ἴδιο χρονικό διάστημα μέ τόν ἀγώνα γι' αὐτήν. Ἡ ἀντίληψη ὅμως τοῦ παρόντος μέ τήν ὑποχρεωτική γιά τόν ἱστορικό ἔννοια ὁρίζεται ἀναγκαστικά μέσω καί τῶν δύο αὐτῶν χρονικῶν διατάξεων. Χωρίς μιά κατά κάποιο τρόπο διευθετημένη ἐξέταση τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας δέν ὑπάρχει ἀπό τό παρελθόν παρά μόνο μιά ἱστορική κηλίδα. Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη συμμετέχει ἡ κάθε ἀντίληψη τοῦ παρόντος στήν ἀντίληψη τῆς ἡμέρας τῆς Κρίσης.

483

|Ἡ προφητική ματιά φλέγεται στή θέα τοῦ ταχύτατα ἀπομακρυνόμενου παρελθόντος. Ἀποστρέφεται δηλαδή ὁ προφήτης τό μέλλον: διακρίνει τή μορφή του στό λυκόφως τοῦ παρελθόντος, πού σβύνει μέσα στή νύχτα τῶν προγενέστερων ἀπ' αὐτόν ἐποχῶν. Ἡ παραπάνω προφητική σχέση μέ τό μέλλον συγκαταλέγεται ἀπαραίτητα στήν προσδιορισμένη ἀπό τόν Marx στάση τοῦ ἱστορικοῦ, ὁ ὁποῖος καθορίζεται ἀπό τήν ἐπίκαιρη κοινωνική κατάσταση.|

Θά ἔπρεπε ἡ κριτική καί ἡ προφητεία νά θεωρηθοῦν σάν οἱ κατηγορίες, οἱ ὁποῖες προβάλλουν ἀπό κοινοῦ στή «διάσωση» τοῦ παρελθόντος;

Πῶς μπορεῖ νά συμβιβαστεῖ ἡ κριτική στό παρελθόν μέ τή διάσωσή του;

Σύλληψη τῆς αἰωνιότητας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων σημαίνει οὐσιαστικά στήν αἰωνιότητα τοῦ ἐφημέρου τους.

485

Τρεῖς τάσεις πρέπει νά διεισδύουν βαθιά στά θεμέλια τῆς ὑλιστικῆς θεώρησης τῆς ἱστορίας: ἡ ἀσυνέχεια τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου· ἡ καταστροφική δύναμη τῆς ἐργατικῆς τάξης· ἡ παράδοση τῶν καταπιεσμένων.

|Ἡ παράδοση τῶν καταπιεσμένων ἀναγορεύει τήν ἐργατική τάξη σέ λυτρωτή. Τό μοιραῖο σφάλμα στήν ἱστορική θεώρηση τῆς Σοσιαλδημοκρατίας ὑπῆρξε τό ἑξῆς: ἡ ἐργατική τάξη ἔπρεπε νά ἐμφανίζεται σάν λυτρωτής τῶν ἐπερχομένων γενεῶν. Ἡ ἀπολυτρωτική δύναμή της ὀφείλει πολύ περισσότερο νά δοκιμάζεται στίς προηγούμενες ἀπό αὐτήν γενεές. (Ἡ λειτουργία της σάν ἐκδικήτριας ἀναφέρεται παρόμοια στίς προηγούμενες γενεές.)|

486

Ἡ «ἀξιολόγηση» ἀποτελεῖ ἐσωτερίκευση τῆς καταστροφῆς

Ἡ ἱστορία δέν ἔχει σάν καθῆκον νά γίνει μόνο κάτοχος τῆς παράδοσης τῶν καταπιεσμένων, ἀλλά καί θεμελιωτής της

Νά ἀπελευθερωθοῦν οἱ καταστροφικές δυνάμεις, πού ἐμπεριέχει ἡ ἰδέα τῆς ἀπολύτρωσης.

Πεμπτουσία τῆς ἱστορικῆς γνώσης: ἡ πιό πρώιμη ματιά στίς ἀπαρχές.

488

5. Σάν τελευταία κατηγορία ἀκολουθοῦν ἐκεῖνα τά κείμενα τοῦ συνόλου τῶν προεργασιῶν στίς ἱστορικοφιλοσοφικές Θέσεις, τῶν ὁποίων ἡ παραλλαγή ἐμφανίζεται μέ πολύ χαρακτηριστικό τρόπο. Προτάσσεται σέ παρένθεση ὁ ἀριθμός τῆς κάθε ἀντίστοιχης θέσης.

(I)

Διαδιδόταν, λένε, γιά ἕνα χρονικό διάστημα ὁ μύθος ἑνός αὐτόματου μηχανισμοῦ, πού ἦταν κατασκευασμένος μέ τόσο θαυμαστό τρόπο, ὥστε ἀπαντοῦσε ἀπό μόνος του σέ κάθε κίνηση ἑνός σκακιστῆ μέ τή σωστή ἀντίθετη κίνηση. Μιά κούκλα μέ τουρκική φορεσιά, στό στόμα ἕνα ναργιλέ, καθόταν μπροστά στή σκακιέρα, πού στηριζόταν σέ ἕνα τραπέζι. Ἕνα σύστημα καθρεπτῶν δημιουργοῦσε τήν ψευδαίσθηση, ὅτι μπορεῖ κανείς νά διακρίνει μέσα ἀπό αὐτό τό τραπέζι. Στήν πραγματικότητα καθόταν ἐκεῖ μέσα ἕνας καμπούρης νάνος, πού ἦταν πρωταθλητής στό σκάκι καί κατεύθυνε τό χέρι τῆς κούκλας μέ νήματα, κάθε φορά πού ἔβρισκε τήν ἀντίθετη κίνηση. Ὅποιος ἤθελε νά ἀναμετρηθεῖ μέ τήν κούκλα, μποροῦσε νά καθήσει στήν ἄδεια καρέκλα, πού ἦταν τοποθετημένη ἀπέναντί της. Θά φανταζόμουν ἕνα ἀντίστοιχο αὐτοῦ τοῦ μηχανισμοῦ στή φιλοσοφία πολύ εὐκολότερα, ἀπό ὅτι τήν παράσταση τῆς διαμάχης γιά τήν αὐθεντική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας σάν παρτίδας μεταξύ δυό ἀντιπάλων. Εἶναι ἀπαραίτητο, σύμφωνα μέ τή γνώμη μου, νά κερδίζει πάντοτε ἡ κούκλα, πού ἀποκαλεῖται ἀπό τούς φιλοσόφους ὑλισμός. Μπορεῖ αὐτή δίχως ἄλλο νά ἀντιμετωπίσει ὁποιονδήποτε ἀντίπαλο, ὅταν ἔχει ἐξασφαλισμένες τίς ὑπηρεσίες τῆς θεολογίας, πού εἶναι σή-

μερα όπωσδήποτε κοντή καί κακομυρφη καί δέν τῆς δίνεται καμιά δυνατότητα νά προβάλει στό προσκήνιο.

466

(V)

Ἡ αὐθεντική εἰκόνα τοῦ παρελθόντος *γλιστρᾶ φευγαλέα*. Τό παρελθόν μπορεῖ νά συλληφθεῖ μόνο σάν εἰκόνα, πού χάνεται μιά γιά πάντα ἀπό τόν ὁρίζοντα ἀστράφτοντας τή στιγμή ἀκριβῶς τῆς ἀναγνώρισής του. Ὀφείλει τήν αὐθεντικότητά του στό ἐφήμερό του. Σ' αὐτό συνίσταται ἡ μοναδική του δυνατότητα. Ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι ἡ αὐθεντικότητά του παροδική καί σβύνει μέ μιά πνοή, ἐξαρτῶνται πολλά ἀπό αὐτήν. Γιατί παραμένει στή θέση της ἡ λάμψη, πού ἔχει καλύτερες σχέσεις μέ τήν αἰωνιότητα.

440

(V)

«Ἡ ἀλήθεια δέν θά μᾶς ξεφύγει» — τά λόγια αὐτά, γραμμένα ἀπό τόν Gottfried Keller, ἐντοπίζουν μέ ἀκρίβεια τό σημεῖο τομῆς τῆς ἱστορικῆς ἀπεικόνισης τοῦ ἱστορικισμοῦ ἀπό τόν ἱστορικό ὑλισμό. Γιατί πρόκειται γιά μιά ἀνεπανάληπτη εἰκόνα τοῦ παρελθόντος, ἡ ὁποία ἀπειλεῖ μέ ἐξαφάνιση μπροστά σέ κάθε παρόν, πού δέν ἀναγνωρίζεται ἀναφορικά μ' αὐτήν. Ἡ χαρμόσυνη εἴδηση, τήν ὁποία μεταφέρει ὁ ἱστορικός μέ ξέφρενο παλμό στό παρελθόν, προέρχεται ἀπό ἕνα στόμα, πού τή στιγμή ἴσως κιόλας πού ἀνοίγει, ἀπευθύνεται στό κενό. Ἡ διάσωση τοῦ παρελθόντος, πού ἐπιχειρεῖται ἀπό τόν ἱστορικό, μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ μόνο σέ κάτι χαμένο τελεσίδικα τήν ἑπόμενη κιόλας στιγμή.

448

(VII καί A)

Αὐτό πού ἀποτελεῖ τό θεμέλιο τοῦ μέ τόση ἄνεση ἀφηγούμενου ἱστορικισμοῦ, εἶναι, ἄν ἐξετασθεῖ καλύτερα, ἡ ἐσωτερίκευση. Ὁ Fustel de Coulanges τήν ἐπικαλεῖται,

συνιστώντας στούς ἱστορικούς, πώς ἄν θέλουν νά ξαναζήσουν μιά ἐποχή, πρέπει νά βγάλουν ἀπό τό μυαλό τους ὅλα, ὅσα πιθανόν γνωρίζουν ἀπό τή μετέπειτα ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας. Δέν ὑπάρχει καλύτερος τρόπος χαρακτηρισμοῦ τῆς μεθόδου, στήν ὁποία ἀντιπαρατίθεται ἡ ὑλιστική. Ὁ ἱστορικός ἀρκεῖται στήν ἑδραίωση μιᾶς αἰτιώδους συνάφειας μεταξύ τῶν διαφόρων στιγμῶν τῆς ἱστορίας. Ἀλλά κανένα γεγονός δέν παίρνει κιόλας ἱστορική διάσταση, ἐπειδή ἀποτελεῖ ἕνα αἴτιο. Τήν ἀποκτᾶ ἐκ τῶν ὑστέρων μέ τή μεσολάβηση ἄλλων συμβάντων, πού ἀπέχουν ἴσως καί χιλιετίες ἀπό αὐτό· ἔχοντας τέτοιο ἀφετηριακό σημεῖο, δέν ἀφήνει ὁ ἱστορικός τήν ἀλληλουχία τῶν συμβάντων νά γλιστρᾶ μέσα ἀπό τά δάχτυλά του σάν κομποσκοίνι προσευχῆς. Συλλαμβάνει τό στερέωμα, ὅπου συναντᾶται ἡ δική του ἐποχή μέ μιά ἐντελῶς συγκεκριμένη προγενέστερη, ἑδραιώνοντας ἔτσι μιά ἀντίληψη τοῦ παρόντος σάν τήν παρουσία τοῦ Τώρα, πού εἶναι ἐπίσης διάσπαρτη μέ θραύσματα τοῦ μεσιανικοῦ χρόνου. Αὐτή ἡ ἀντίληψη στερεώνει μεταξύ ἱστοριογραφίας καί πολιτικῆς ἕνα δεσμό, ταυτόσημο μέ τό θεολογικό μεταξύ μνήμης καί ἀπολύτρωσης. Αὐτό τό παρόν ἀποτυπώνεται σέ εἰκόνες, πού μποροῦν νά ὀνομαστοῦν διαλεκτικές καί ἀναπαριστοῦν μιά «σωτήρια ἰδέα» τῆς ἀνθρωπότητας.

442

(VII)

... * Ὑπολογίζει ἐπίσης, ὅτι αὐτό τό γεγονός εἶναι πολύ καλά αἰτιολογημένο. Ὅποιος μέχρι τώρα ἔχει κερδίσει τή νίκη στίς χιλιάδες μάχες, πού κατακλύζουν τήν ἱστορία, παίρνει μέρος στό θρίαμβο, πού ἐπιτυγχάνουν οἱ σήμερα κυρίαρχοι σέ βάρος ὅλων τῶν καταπιεσμένων. Ἡ ἀπογραφή τῶν λαφύρων, τά ὁποῖα ἐκθέτουν οἱ πρῶτοι μπροστά στούς ἡττημένους, δέν θά ἐξετασθεῖ ἀπό τόν ἱστορικό ὑλιστή παρά μέ κριτική ματιά. Αὐτή ἡ ἀπογραφή καλεῖται πολιτισμός. Τά πολιτιστικά ἀγαθά πού ὑποπίπτουν στήν ἀντίληψη τοῦ ἱστορικοῦ ὑλιστῆ, ὅλα ὅσα διατηρήθηκαν καί τοῦ μεταφέρθηκαν σάν τέχνη καί σάν ἐπιστήμη — ἔχουν χωρίς ἐξαίρεση μιά καταγωγή, πού δέν μπορεῖ αὐτός νά τήν παρατηρεῖ δίχως φρίκη. Δέν ὀφείλουν τήν ὕπαρξή τους στόν κόπο ἐκείνων, πού τά δη-

* Ἡ ἀρχή λείπει (σ.τ.μ.).

μιούργησαν, ἀλλά καί στήν ἀνώνυμη βαριά ἀναγκαστική ἐργασία τῶν συγχρόνων τους. Δέν ὑπάρχει ποτέ τεκμήριο τοῦ πολιτισμοῦ, πού νά μήν εἶναι ταυτόχρονα τεκμήριο βαρβαρότητας. Ὅπου τιμᾶ ὁ πολιτισμός μεγαλοφυΐες καί ἥρωες, κρατᾶ ὁ ἱστορικός ὑλιστής καλά τίς ἀποστάσεις, κι ἄν εἶναι ἀνάγκη καί μέ τήν τσιμπίδα τῆς φωτιᾶς.

1073

(VIII)

|Ἡ ἀπορία, γιά τό πῶς εἶναι «κάτι τέτοιο» ἀκόμα καί στόν εἰκοστό αἰώνα δυνατό — αὐτή ἡ ἀπορία δέν εἶναι μέ κανένα τρόπο φιλοσοφική. Δέν ἀποτελεῖ τήν ἀφετηρία μιᾶς γνώσης, παρά ἐκείνης μόνο, πώς ἡ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, ἀπό τήν ὁποία προέρχεται δέν εὐσταθεῖ.|

|Ὀφείλουμε νά προσεγγίσουμε μιά ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ κατάσταση ἐκτάκτου ἀνάγκης, πού ζοῦμε, ἀποτελεῖ τόν κανόνα. Θά ἀντιμετωπίσουμε τότε σάν ἱστορικό μας καθῆκον τήν προώθηση τῆς κατάστασης ἐκτάκτου ἀνάγκης· καί θά βελτιωθεῖ ἔτσι πολύ ἡ θέση μας στόν ἀγώνα κατά τοῦ φασισμοῦ. Ἡ ὑπεροχή τοῦ τελευταίου ἀπέναντι στήν Ἀριστερά ἐκφράζεται σημαντικά, στό ὅτι τόν ἀντιμετωπίζει αὐτή στό ὄνομα τοῦ ἱστορικοῦ μέτρου σάν ἕνα εἶδος ἐνδιάμεσου σχηματισμοῦ.|

488

(XI)

Ὁ κονφορμισμός, μέ τόν ὁποῖο ἦταν εὐθύς ἐξαρχῆς ἐξοικειωμένη ἡ σοσιαλδημοκρατία, δέν ἔχει τίς διακλαδώσεις του μόνο στούς πολιτικούς στόχους της, ἀλλά καί στήν οἰκονομική της ὁρολογία. Ἡ σχέση μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν αἰτίων τῶν μετέπειτα δεινῶν εἶναι προφανής. Κάθε ἀκριβέστερη ἐξέταση τό ἐπιβεβαιώνει. «Εἶναι πρός ὄφελος τῆς Κομμούνας», λέει ὁ Dietzgen, «νά καταργηθεῖ ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία τῶν κτημάτων καί τῆς γῆς... Ἀπό ποῦ ὅμως καί πότε θά γίνει ἡ ἀρχή, μέσω μιᾶς μυστικῆς συμφωνίας μέ τόν Bismarck, ... ἤ πάνω στά ὁδοφράγματα τοῦ Παρισιοῦ..., ὅλα αὐτά εἶναι... ἀνεπίκαιρα

... προβλήματα. Περιμένουμε νά ἔρθει ὁ καιρός μας... Γιατί γίνεται ἡ ὑπόθεσή μας ὁλοένα πιό καθαρή κι ὁ λαός ὁλοένα πιό ἔξυπνος». Τίποτε δέν ἔχει διαφθείρει τή γερμανική ἐργατική τάξη σέ τόσο μεγάλο βαθμό, ὅσο ἡ ἀντίληψη, πώς πλέει μέ τό ρεῦμα. Ἐπειδή τό ἐπικλινές αὐτοῦ τοῦ ρεύματος...*

1079

(XI)

*.. παραβαλόμενες μέ αὐτή τή σοσιαλδημοκρατική ἀντίληψη, τό οὐσιαστικό περιεχόμενό τους. Ἀπεικονίζουν, τό ὅτι ἡ ἐργασία τῶν ἐναρμονίσεων, στοχεύοντας πολύ πέρα ἀπό τήν ἐκμετάλλευση τῆς φύσης, θά τήν γονιμοποιοῦσε στό ἔπακρο καί θά τήν ὁλοκλήρωνε. Στήν ἐκχυδαϊσμένη ἀντίληψη τῆς ἐργασίας σάν ἐκμετάλλευση τῆς φύσης συγκαταλέγεται σάν συμπλήρωμά της ἐκείνη ἡ φύση πού σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ Dietzgen, «ὑπάρχει ἐκεῖ δωρεάν».

1072

(XIV καί XVII)

Ἡ ἱστορία εἶναι ἀντικείμενο μιᾶς σύνθεσης, τόν τόπο τῆς ὁποίας δέν διαμορφώνει ὁ ὁμογενής καί κενός χρόνος, ἀλλά ὁ πληρούμενος ἀπό τήν «παρουσία τοῦ Τώρα» (Jetztzeit). Ὅπου εἶναι φορτισμένο τό παρελθόν μέ αὐτό τό ἐκρηκτικό ὑλικό, βάζει ἡ ὑλιστική ἔρευνα τό φυτίλι στό «συνεχές τῆς ἱστορίας». Μ' αὐτή τή μέθοδο δραματίζεται τή ρήξη τῆς ἐποχῆς ἀπό τό συνεχές (καί ἀνατινάζει ἔτσι μιά ἀνθρώπινη ζωή ἀπό τήν ἐποχή καί ἕνα ἔργο ἀπό τό ἔργο ζωῆς). Ὁ καρπός τῆς παραπάνω μεθόδου συνίσταται στή διαφύλαξη καί ἄρση (Aufhebung) τοῦ ἔργου ζωῆς μέσα στό ἔργο, τῆς ἐποχῆς *μέσα* στό ἔργο ζωῆς καί τῆς συνολικῆς ἱστορικῆς πορείας *μέσα* στήν ἐποχή. Ὁ νόμος (σχῆμα), πού ἀποτελεῖ τό θεμέλιο αὐτῆς τῆς μεθόδου, εἶναι ἐκεῖνος μιᾶς διαλεκτικῆς σέ στασιμότητα. Ὁ πλούσιος καρπός τοῦ ἱστορικά ἀντιλαμβανόμενου ἔχει

* Διακόπτεται (σ.τ.μ.).

**Ἡ ἀρχή λείπει - σύμφωνα μέ τή θέση XI θά συμπληρώναμε: ἀποδεικνύουν ἴσως τότε μόνον οἱ οὐτοπικές ἐπινοήσεις (σ.τ.μ.).

τό χρόνο σάν πολύτιμο (γόνιμο), ἀλλά βέβαια ἄγνωστο (λιτό) σπόρο (πυρήνα) στό ἐσωτερικό του.

443

(XV)

Ἡ μέρα, μέ τήν ὁποία τίθεται σέ ἰσχύ ἕνα ἡμερολόγιο, λειτουργεῖ σάν ἱστορικός συμπυκνωτής τοῦ φίλμ τοῦ χρόνου. Καί εἶναι οὐσιαστικά ἐκείνη ἡ μέρα, πού ἐπανέρχεται ὁλοένα, μέ τή μορφή τῶν ἑορτῶν, ἡμερῶν ἀνάμνησης. Γιατί τά ἡμερολόγια δέν μετροῦν τό χρόνο ὅπως τά ρολόγια. Ἀποτελοῦν μάρτυρες, τοῦ ὅτι ὁ ἱστορικός χρόνος γινόταν κάποτε καλύτερα ἀντιληπτός, ἀπό ὅτι μετά τά μέσα τοῦ προηγούμενου αἰώνα. Ἀκόμα καί κατά τή διάρκεια τῆς ἐπανάστασης τοῦ Ἰούλη παρεμβλήθηκε ἕνα ἐπεισόδιο, μέσω τοῦ ὁποίου ἐπαναφέρονται στή μνήμη τά παραπάνω.

1055

(XVI)

Ἡ ὑλιστική διαλεκτική δέν μπορεῖ νά παραιτηθεῖ ἀπό τήν ἀντίληψη ἑνός παρόντος, πού δέν ἀποτελεῖ σημεῖο μετάβασης, ἀλλά ἠρεμίας καί στασιμότητας τοῦ χρόνου. Γιατί ὁριοθετεῖ αὐτή *ἐκεῖνο* ἀκριβῶς τό παρόν, στό ὁποῖο γράφεται κάθε φορά ἱστορία. Αὐτό τό παρόν εἶναι, ὅσο παράξενα κι ἄν ἀκούγεται, τό ἀντικείμενο μιᾶς προφητείας. Δέν προαναγγέλλει λοιπόν ἡ τελευταία τά μελλούμενα. Δηλώνει μόνο τό πλήρωμα τοῦ χρόνου. Καί ξέρει ὁ πολιτικός καλύτερα ἀπό ὅλους, πόσες προφητικές ἱκανότητες πρέπει νά ἔχει κανείς, γιά νά τό κάνει αὐτό. Συναντοῦμε τήν παραπάνω ἀντίληψη τοῦ παρόντος ἀκριβέστατα διατυπωμένη στόν Turgot: «Πρίν προλάβουμε, γράφει, νά ἐνημερωθοῦμε γιά μιά συγκεκριμένη κατάσταση πραγμάτων, ἔχει ἀλλάξει αὐτή ἤδη πολλές φορές. Πληροφορούμαστε ἔτσι πάντοτε πολύ καθυστερημένα ὅσα ἔχουν συμβεῖ. Καί μπορεῖ γι' αὐτό τό λόγο νά εἰπωθεῖ γιά τήν πολιτική, ὅτι ἐξαρτᾶται ἐπίσης ἀπό τήν πρόγνωση τοῦ παρόντος». Τό ἴδιο μπορεῖ νά εἰπωθεῖ γιά τήν ἱστορία. Ὁ ἱστορικός εἶναι ἕνας στραμμένος πρός τά πίσω προφήτης. Παρατηρεῖ τήν ἴδια τήν ἐποχή του μέ τή μεσολάβηση φευγαλέων πεπρωμένων. Χάνεται ἔτσι βέβαια γι' αὐτόν ἡ βολική ἄνεση τῆς ἀφήγησης.

444

(XVII)

Ὁ ἱστορικισμός προσεγγίζει δίκαια τό ζενίθ του μέ τήν ἀντίληψη μιᾶς παγκόσμιας ἱστορίας. Ἡ ὑλιστική ἱστοριογραφία διαχωρίζεται ἀπό τήν τελευταία ὥς πρός τή μέθοδο μέ τή μεγαλύτερη σαφήνεια, ἀπό ὅτι σχετικά μέ ὁποιαδήποτε ἄλλη. Ἡ πρώτη δέν διαθέτει θεωρητικό ἐξοπλισμό. Ἡ μέθοδός της εἶναι προσθετική· παρέχει ἕνα πλῆθος στοιχείων, γιά νά γεμίσει τόν ὁμογενή καί κενό χρόνο. Ἡ ὑλιστική ἱστοριογραφία ἔχει ἀντίθετα σάν βάση ἕνα πραγματικό δομικό ἀξίωμα. Αὐτό εἶναι τό μοναδολογικό. Ὁ ἱστορικός ὑλιστής προσεγγίζει τό παρελθόν ἐκεῖ μόνον, ὅπου τοῦ ἀντιτίθεται μέσα ἀπό αὐτή τή δομή, ἡ ὁποία εἶναι ἀπόλυτα ταυτόσημη μέ ἐκείνη τῆς μεσιανικῆς ἐπικαιρότητας. Χάρη σ' αὐτήν ὁδηγεῖ σέ ρήξη μιά συγκεκριμένη ἐποχή μέ τήν ὁμογενή πορεία τῆς ἱστορίας· ἀνατινάζει μ' αὐτό τόν τρόπο μιά συγκεκριμένη ζωή ἀπό τήν ἐποχή, καί ἕνα συγκεκριμένο ἔργο ἀπό τό ἔργο ζωῆς. Ἀντιπαρατίθεται ἔτσι μέ τή μεγαλύτερη σαφήνεια στόν ἱστορικό τῆς παγκοσμιότητας. Τό ἀντικείμενό του εἶναι μοναδολογικό. Ὁ καρπός τῆς δομῆς του συνίσταται στή διαφύλαξη καί ἄρση τοῦ ἔργου ζωῆς *μέσα* στό ἔργο, τῆς ἐποχῆς *μέσα* στό ἔργο ζωῆς καί τῆς συνολικῆς ἱστορικῆς πορείας *μέσα* στήν ἐποχή. Ὁ πλούσιος καρπός τοῦ ἱστορικά ἀντιλαμβανόμενου ἔχει τό χρόνο σάν πολύτιμο, ἀλλά δυσπρόσιτο στήν γεύση πυρήνα στό ἐσωτερικό του.

450

(A)

Ὁ ἱστορικισμός ἀρκεῖται στήν ἑδραίωση μιᾶς αἰτιώδους συνάφειας μεταξύ τῶν ἀλληλοδιαδεχόμενων γεγονότων τῆς ἱστορίας. Ἀλλά κανένα γεγονός δέν παίρνει κιόλας ἱστορική διάσταση, ἐπειδή ἀποτελεῖ ἕνα αἴτιο. Τήν ἀποκτᾶ ἐκ τῶν ὑστέρων μέ τή μεσολάβηση συμβάντων, πού ἀπέχουν ἴσως καί χιλιετίες ἀπό αὐτό. Ἔχοντας τέτοιο ἀφετηριακό σημεῖο, δέν ἀφήνει ὁ ἱστορικός τήν

ἀλληλουχία τῶν συμβάντων νά γλιστρᾶ μέσα ἀπό τά δάχτυλά του σάν κομποσκοίνι προσευχῆς. Δέν εἶναι πιά δέσμιος τῆς ἀντίληψης, ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι κάτι τό ἀφηγήσιμο. Ἡ ἐπική συνέχεια θά κατακερματιστεῖ μέ μιά ὑλιστική ἐξέταση πρός ὄφελος τῆς δομικῆς ἀποτελεσματικότητας. Ὁ Marx διέκρινε, ὅτι ἡ «ἱστορία» τοῦ κεφαλαίου ἀπεικονίζεται σάν ἡ ἀτσάλινη, ἐκτεταμένη σκαλωσιά μιᾶς θεωρίας. Αὐτή συλλαμβάνει τό στερέωμα, ὅπου πρόβαλε ἡ δική του ἐποχή μαζί μέ ἐντελῶς συγκεκριμένες προηγούμενες στιγμές τῆς ἱστορίας. Ἐμπεριέχει μιά ἀντίληψη τοῦ παρόντος σάν τήν παρουσία τοῦ Τώρα, πού εἶναι διάσπαρτη μέ θραύσματα τοῦ μεσιανικοῦ χρόνου.

1104

(B)

Θά μᾶς ἐπιτρεπόταν νά φανταστοῦμε, πῶς ὅταν, μέ τίς μαγικές πρακτικές πού ἐξακριβώνουν τό μέλλον, ρωτήθηκε ὁ χρόνος γιά τό τί κρύβει στούς κόλπους του, δέν θά ἔδωσε αὐτός τήν παραμικρή ἐντύπωση οὔτε τοῦ ὁμογενοῦς οὔτε τοῦ κενοῦ. Ὅποιος παίρνει ὑπ' ὄψη τό παραπάνω, διαπιστώνει μέ τόν καλύτερο τρόπο, τό πῶς ἔχει ἐντυπωθεῖ τό παρελθόν στή μνήμη: συγκεκριμένα ἔτσι ἀκριβῶς. Ἡ διερεύνηση τοῦ μέλλοντος ἦταν ὡς γνωστό, ἀπαγορευμένη στούς Ἑβραίους. Ἡ μνήμη, πού πρέπει νά θεωρηθεῖ σάν ἡ πεμπτουσία τῆς θεολογικῆς ἀντίληψής τους γιά τήν ἱστορία, ἀφαιρεῖ τή γοητεία τοῦ μέλλοντος, ἀπό τό ὁποῖο ἐξαρτᾶται ἡ μαγεία. Δέν τό μεταβάλλει ὅμως βέβαια γι' αὐτό λόγο σέ κενό χρόνο. Ἀλλά κάθε δευτερόλεπτό του ἀποτελεῖ τή μικρή πύλη, ἀπό ὅπου μπορεῖ νά ἐμφανιστεῖ ὁ Μεσίας. Οἱ ρεζέδες, μέσα στούς ὁποίους κινεῖται, εἶναι ἡ μνήμη.

1053

Ο ΣΟΥΡΡΕΑΛΙΣΜΟΣ
ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΣΤΙΓΜΙΟΤΥΠΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΔΙΑΝΟΗΣΗΣ

Τά πνευματικά ρεύματα εἶναι σέ θέση νά δημιουργήσουν μιά κλίση, ἀρκετά ἱκανοποιητική, γιά νά ἐγκαταστήσει ἐκεῖ ὁ κριτικός τόν ὑδροηλεκτρικό σταθμό του. Μιά τέτοια κλίση παρέχει στό σουρρεαλισμό ἡ διαφορά τοῦ ἐπιπέδου διανόησης μεταξύ Γαλλίας καί Γερμανίας. Αὐτό πού ἀνάβλυσε τό 1919 στή Γαλλία ἀπό τόν κύκλο μερικῶν λογοτεχνῶν — ἀναφέρουμε ἀμέσως τά σπουδαιότερα ὀνόματα: André Breton, Louis Aragon, Philippe Soupault, Robert Desnos, Paul Eluard—, μπορεῖ ἐνδεχόμενα νά ἦταν ἕνα ἀδύνατο ρυάκι, ἐξασθενημένο ἀπό τή νοτισμένη ἀνία τῆς μεταπολεμικῆς Εὐρώπης καί τά τελευταία αὐλάκια τῆς Γαλλικῆς παρακμῆς. Οἱ παντογνῶστες, πού δέν ἔχουν προχωρήσει καί σήμερα ἀκόμα πέρα ἀπό τίς «αὐθεντικές πηγές» τῆς κίνησης, καί πού δέν ξέρουν καί σήμερα ἀκόμα νά λένε τίποτε ἄλλο, παρά τό ὅτι μιά κλίκα λογοτεχνῶν ἐξαπατᾶ πάλι τή σεβαστή κοινή γνώμη, μοιάζουν λίγο μέ μιά συγκέντρωση εἰδημόνων, πού συσκεπτόμενοι πάνω ἀπό μιά πηγή ἐκφράζουν τήν πεποίθηση, ὅτι αὐτό τό μικρό ρυάκι δέν θά κινήσει ποτέ τουρμπίνες.

Ὁ Γερμανός παρατηρητής δέν βρίσκεται στήν παραπάνω πηγή. Αὐτή εἶναι ἡ δυνατότητά του. Στέκεται στήν κοιλάδα. Εἶναι σέ θέση νά ὑπολογίσει τό δυναμικό τῆς κίνησης. Αὐτός, πού σάν Γερμανός εἶναι ἐξοικειωμένος ἀπό καιρό μέ τήν κρίση τῆς διανόησης, ἤ ἀκριβέστερα τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἀντίληψης γιά τήν ἱστορία, ξέρει τί φρενίτιδα θέλησης ἔχει ξεσπάσει μέσα της, γιά νά ξεπεραστεῖ τό στάδιο τῶν αἰώνιων συζητήσεων καί νά παρθοῦν μέ κάθε ἀντίτιμο ἀποφάσεις· γι' αὐτόν, πού ἀναγκάστηκε νά ζήσει στό πετσί του τήν ὁλότελα παρακινδυνευμένη θέση της ἀνάμεσα στόν ἀναρχικό Σύνδεσμο καί στήν ἐπαναστατική πειθαρχία, δέν ὑπάρχει καμιά δικαιολογία, ἄν θεωρήσει μέ τήν πιό ἐπιπόλαιη ματιά τήν κίνηση σάν «καλλιτεχνική», «ποιητική». Ἄν ὑπῆρξε κάτι τέτοιο στήν ἀρχή, δήλωνε ὁ Breton στήν ἴδια αὐτή ἀρχή, πώς ἐπιδίωκε τή ρήξη μέ τήν πρακτική, πού παρουσιάζει στό κοινό τά λογοτεχνικά κατασταλάγματα μιᾶς συγκεκριμένης μορφῆς ὕπαρξης, κατακρατώντας αὐτή τή μορφή γιά τόν ἑαυτό της. Συντομώτερα ὅμως καί πιό διαλεκτικά διατυπωμένο σημαίνει τό παραπάνω: Ἀνατιναζόταν ἐδῶ ὁ χῶρος τῆς ποίησης ἀπό τά μέσα, καθώς βίωνε ἕνας κύκλος στενά συνδεδεμένων ἀνθρώπων «Ποιητική Ζωή», ὥς τά πιό ἀκραῖα ὅρια τοῦ δυνατοῦ. Καί μπορεῖ κανείς νά βασιστεῖ στά λόγια τους, ὅταν ἰσχυρίζονται, ὅτι τό «Saison en Enfer», τοῦ Rimbaud, δέν ἔχει πιά γι' αὐτούς κανένα μυστικό. Γιατί αὐτό τό βιβλίο ἀποτελεῖ ὄντως τήν πρώτη ἱστορική πηγή μιᾶς τέτοιας κίνησης. (Ἀπό τίς πιό πρόσφατες ἐποχές. Σέ παλαιότερους προδρόμους θά ἀναφερθοῦμε στή συνέχεια.) Εἶναι κανείς σέ θέση νά κάνει σχετικά μέ τά παραπάνω μιά πιό τελεσίδικη καί ὀξεία παρατήρηση ἀπό ἐκείνη τοῦ Rimbaud στό χειρόγραφο αὐτοῦ τοῦ βιβλίου; Ἐκεῖ ὅπου ἀναφέρεται «στό μετάξι τῶν θαλασσῶν καί τῶν ἀρκτικῶν λουλουδιῶν», προσθέτει ἀργότερα στό περιθώριο: «Δέν ὑπάρχουν» («Elles n' existent pas»).*

Τό σέ πόσο ἀφανή, παραμερισμένη οὐσία ὑπῆρξε πρωταρχικά ἔνθετος ὁ διαλεκτικός πυρήνας, πού πῆρε ἀργότερα τή μορφή τοῦ σουρρεαλισμοῦ, ἔδειξε ὁ Aragon τό 1924 — σέ μιά ἐποχή, ὅπου δέν διαφαινόταν ἀκόμα ἡ ἐξέλιξη — μέ τό «Vague de Rêves». Σήμερα διαφαίνεται. Γιατί τέλειωσε χωρίς ἀμφιβολία τό ἡρωικό στάδιο· ὁ Aragon μᾶς ἄφησε τόν κατάλογο τῶν ἡρώων του. Σέ τέτοιες κινήσεις ὑπάρχει πάντοτε μιά στιγμή, ὅπου ἡ πρωταρχική ἔνταση τοῦ μυστικοῦ δεσμοῦ πρέπει νά ἐκραγεῖ σέ πραγματικό, ἐγκόσμιο ἀγώνα γιά ἐξουσία καί κυριαρχία ἤ νά παρακμάσει σάν ἀνοικτή διαμαρτυρία καί νά μετασχηματιστεῖ. Σ' αὐτή τή φάση μετασχηματισμοῦ βρίσκεται γιά τήν ὥρα ὁ σουρρεαλισμός. Τότε ὅμως, πού ξεσποῦσε μέ τή μορφή ἑνός γεμάτου ἔμπνευση ὀνειρικοῦ κύματος ξεπερνώντας τούς ἱδρυτές του, φαινόταν σάν τό Ὁλοκληρωτικό, τό Τέλειο, τό Ἀπόλυτο. Ὅ,τι ἐρχόταν σέ ἐπαφή μαζί του ἐνσωματωνόταν. Ἡ ζωή φαινόταν ἀξιόλογη μόνον ἐκεῖ, ὅπου συνθλιβόταν στόν καθένα τό κατώφλι μεταξύ ἐγρήγορσης καί ὕπνου, σάν ἀπό βήματα ἑνός πλήθους, μιᾶς παλίρροιας εἰκόνων πού πηγαινοέρχονταν· ἡ γλώσσα πρόβαλε μόνη της ἐκεῖ, ὅπου ἀλληλοδιαπλέκονταν ἦχος καί εἰκόνα, εἰκόνα καί ἦχος μέ αὐτόματη ἀκρίβεια καί τόσο εὐτυχή ἔκβαση, πού δέν ἀπέμενε πιά σχισμή γιά τή δεκάρα τοῦ «πνεύματος». Εἰκόνα καί γλώσσα ἔχουν τό προβάδισμα. Ὁ Saint-Pol Roux βάζει, ὅταν ξαπλώνει τά χαράματα γιά νά κοιμηθεῖ, στήν πόρτα του τήν ἐπιγραφή: Le poète travaille. Ὁ Breton σημειώνει: «Ἥσυχα. Θέλω νά διεισδύσω ἐκεῖ, πού δέν διείσδυσε κανείς, ἥσυχα! — Μετά ἀπό ἐσᾶς, ἀγαπητή γλώσσα». Αὐτή ἔχει τό προβάδισμα.

Ὄχι μόνο ἀπέναντι στό πνεῦμα. Καί ἀπέναντι στό Ἐγώ. Τό ὄνειρο χαλαρώνει μέσα στό παγκόσμιο σύστημα τήν ἀτομικότητα σάν ἕνα κούφιο δόντι. Αὐτή ἡ χαλάρωση τοῦ Ἐγώ μέσω τῆς μέθης ἀποτελεῖ ταυτόχρονα τή γόνιμη, ζωντανή ἐμπειρία, πού ἐπέτρεψε σ' αὐτούς τούς ἀνθρώπους νά ξεφύγουν ἀπό τήν ἕλξη τῆς μέθης. Δέν εἶναι ἐδῶ τό κατάλληλο σημεῖο γιά μιά σκιαγράφηση τῆς σουρρεαλιστικῆς ἐμπειρίας σ' ὅλο τό εὖρος της. Ὅποιος ὅμως ἔχει διακρίνει, ὅτι τά κείμενα αὐτοῦ τοῦ κύκλου δέν ἔχουν νά κάνουν μέ λογοτεχνία, ἀλλά μέ ἄλλα: διαδήλωση, λόγο, ντοκουμέντο, μπλόφα, παραποίηση ἄν τό θέλετε, ἀκριβῶς ὅμως ὄχι μέ λογοτεχνία, ξέρει ἐπίσης, πώς ἀναφέρονται ἐκεῖ κατά γράμμα ἐμπειρίες, ὄχι θεωρίες, κι ἀκόμα λιγότερο φαντασιώσεις. Καί δέν περιορίζονται αὐτές οἱ ἐμπειρίες καθόλου στό ὄνειρο, στίς ὧρες καπνίσματος χασίς ἤ ὄπιου. Γιατί εἶναι μιά οἰκτρή πλάνη νά νομίζουμε, ὅτι ἀπό τίς «σουρρεαλιστικές ἐμπειρίες» γνω-

* Οἱ παραπάνω στίχοι τοῦ Rimbaud εἶναι ἀπό τό «Illuminations». Ὁ Benjamin τούς συγκαταλέγει ἀπό λάθος στό «Saison en Enfer» (σ.τ.μ.).

ρίζουμε μόνο τίς θρησκευτικές ἐκστάσεις ἤ τίς ἐκστάσεις τῶν ναρκωτικῶν. Ὅπιο γιά τό λαό ἀποκάλεσε ὁ Lenin τή θρησκεία, καί συσχέτισε ἔτσι αὐτά τά δυό πράγματα περισσότερο, ἀπό ὅσο θά προτιμοῦσαν οἱ σουρρεαλιστές. Θά ἀναφερθοῦμε ἀργότερα στή γεμάτη ἔνταση καί πάθος ἐξέγερση ἐνάντια στόν καθολικισμό, μέ τήν ὁποία οἱ Rimbaud, Lautréamont καί Apollinaire ἔφεραν στόν κόσμο τό σουρρεαλισμό. Ἀλλά ἡ αὐθεντική, δημιουργική ὑπέρβαση τῆς θρησκευτικῆς θείας φώτισης δέν γίνεται βέβαια μέ τά ναρκωτικά. Ἐνυπάρχει σέ μιά *ἐγκόσμια φώτιση*, μιά ὑλιστική ἀνθρωπολογική ἔμπνευση, πού εἰσαγωγικό της στάδιο μποροῦν νά ἀποτελέσουν τό χασίς, τό ὄπιο καί τά παρεμφερή. (Ἐπικίνδυνο ὅμως. Καί ἐκεῖνο τῶν θρησκειῶν εἶναι ἀκριβέστερο). Αὐτή ἡ ἐγκόσμια φώτιση δέν ἔβρισκε πάντοτε τό σουρρεαλισμό ἀντάξιό της, ἤ ἀντάξιο τοῦ ἐπιπέδου του καί ἐκεῖνα ἀκριβῶς τά κείμενα, πού ἀποδεικνύουν ἀδιάσειστα αὐτό τό γεγονός, τό ἀπαράμιλλο «Paysan de Paris» τοῦ Aragon καί ἡ «Nadja» τοῦ Breton, ἐμφανίζουν πολύ ἐνοχλητικά σημεῖα ἀνεπάρκειας. Συναντοῦμε ἔτσι στή «Nadja», ἕνα ἐξαιρετικό ἀπόσπασμα γιά τίς «συναρπαστικές μέρες λεηλασίας στό Παρίσι στό ὄνομα τῶν Sacco καί Vanzetti» καί ἀκολουθεῖ ἡ διαβεβαίωση τοῦ Breton, ὅτι τό βουλεβάρτο Bonne - Nouvelle ἐκπλήρωσε ἐκεῖνες τίς μέρες τή στρατηγική ἐπαγγελία τῆς ἐξέγερσης, πού ὑποδήλωνε πάντοτε τό ὄνομά του. Παρουσιάζεται ὅμως καί ἡ κυρία Sacco, πού δέν εἶναι ἡ γυναίκα τοῦ θύματος τοῦ Fuller, ἀλλά μιά voyante, μιά μάντισα, πού κατοικεῖ στό 3 Rue Des Usines καί ξέρει νά πεῖ στόν Paul Eluard, ὅτι τοῦ μέλλουν κακά ἀπό τήν Nadja. Παραδεχόμαστε βέβαια στήν παράτολμη πορεία τοῦ σουρρεαλισμοῦ, πού περνᾶ πάνω ἀπό στέγες, ἀλεξικέραυνα, λούκια, βεράντες, ἀνεμοδεῖκτες, γύψινα ἀνάγλυφα - κάθε διακοσμητικό πρέπει νά ἐξυπηρετεῖ μέ τόν καλύτερο τρόπο τόν κλέφτη ἀναρριχητή - παραδεχόμαστε σ' αὐτήν, πώς θά μποροῦσε νά φθάσει καί στό ὑγρό πίσω δωμάτιο τοῦ πνευματισμοῦ. Δέν μᾶς εὐχαριστεῖ ὅμως νά τόν ἀκοῦμε νά χτυπᾶ προσεκτικά τό τζάμι ζητώντας πληροφορίες γιά τό μέλλον του. Καί ποιός δέν θά ἤθελε νά ξέρει, ὅτι αὐτά τά θετά παιδιά τῆς ἐπανάστασης διαχωρίζουν μέ τή μεγαλύτερη σαφήνεια τή θέση τους ἀπό ὅλα, ὅσα διαδραματίζονται στίς μυστικές συγκεντρώσεις ἀπελπισμένων χηρῶν, συνταξιούχων ταγματαρχῶν καί ἐμιγκρέδων κερδοσκόπων;

Τό βιβλίο τοῦ Breton διαθέτει κατά τά ἄλλα τήν ἱκανότητα τῆς ἐπεξήγησης μερικῶν βασικῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῆς τῆς «ἐγκόσμιας φώτισης». Ὁ Breton ἀποκαλεῖ τή «Nadja», ἕνα «livre à porte battante», ἕνα «βιβλίο - πόρτα πού ἀνοιγοκλείνει». (Στή Μόσχα καθόμουν σ' ἕνα ξενοδοχεῖο, στό ὁποῖο ὅλα σχεδόν τά δωμάτια ἦταν κατειλημμένα ἀπό Θιβετιανούς Λάμα, πού εἶχαν φθάσει ἐκεῖ γιά ἕνα συνέδριο ὅλων τῶν βουδιστικῶν θρησκειῶν. Μοῦ ἔκανε ἐντύπωση τό πόσες πολλές πόρτες ἔμεναν πάντοτε μισάνοιχτες στούς διαδρόμους τοῦ κτιρίου. Αὐτό πού φαινόταν ἀρχικά σάν σύμπτωση, μεταβλήθηκε σέ μυστήριο. Μέ πληροφόρησαν: κατοικοῦσαν σ' αὐτά τά δωμάτια μέλη μιᾶς αἵρεσης, πού φημίζονταν γιά τό ὅτι δέν ἔμεναν ποτέ σέ κλειστούς χώρους. Τό σόκ, πού ἔνιωσα τότε, θά πρέπει νά τό αἰσθανθεῖ ὁ ἀναγνώστης τῆς «Nadja»). Τό νά ζεῖ κανείς σ' ἕνα γυάλινο σπίτι εἶναι μιά ἐπαναστατική ἀρετή par excellence. Ἀποτελεῖ καί αὐτό μιά μέθη, μιά ἠθική ἐπιδειξιομανία, πού μᾶς εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαία. Ἡ διακριτικότητα σέ ζητήματα ἀτομικῆς ὕπαρξης ἔχει ὁλοένα καί περισσότερο ἐξελιχθεῖ ἀπό ἀριστοκρατική ἀρετή σέ ὑπόθεση τῶν ἀνερχομένων μικροαστῶν. Ἡ «Nadja» πέτυχε τήν αὐθεντική, δημιουργική σύνθεση λογοτεχνικοῦ μυθιστορήματος καί roman à clef.*

Δέν χρειάζεται κατά τά ἄλλα - καί αὐτό ὑποδεικνύει ἐπίσης ἡ «Nadja» - παρά νά πάρει κανείς τόν ἔρωτα στά σοβαρά, καί νά διακρίνει καί σ' αὐτόν μιά «ἐγκόσμια φώτιση». «Μέ ἀπασχολοῦσε», ἀναφέρει ὁ συγγραφέας, «τότε ἀκριβῶς (στό διάστημα δηλαδή τῆς σχέσης μέ τήν Nadja) πολύ ὁ καιρός τοῦ Λουδοβίκου τοῦ 7ου, γιατί ὑπῆρξε ἡ ἐποχή τῶν «αὐλῶν τοῦ ἔρωτα», καί προσπάθησα μέ μεγάλη ἔνταση νά ἀναπαραστήσω τήν ὄψη τῆς τότε ζωῆς». Ἕνας σύγχρονος συγγραφέας μᾶς ἔχει δώσει τώρα μερικές λεπτομέρειες γιά τόν ἱπποτικό ἔρωτα τῆς Προβηγκίας, οἱ ὁποῖες ὁδηγοῦν σέ ἐκπληκτικά συγγενή συμπεράσματα μέ τή σουρρεαλιστική σύλληψη τοῦ ἔρωτα. «Ὅλοι οἱ ποιητές τοῦ Νέου Στύλ ἔχουν» — ἀναφέρεται στό ἐξαιρετικό ἔργο «Ὁ Dante σάν ποιητής τῶν ἐπιγείων» τοῦ Erich Auerbach — «μιά μυστική ἀγαπημένη, συμβαίνουν σέ ὅλους οἱ ἴδιες λίγο πολύ παράξενες ἐρωτι-

* Ἀφήγημα πού στή θέση ὑπαρκτῶν προσώπων χρησιμοποιοῦνται φανταστικά ὀνόματα (σ.τ.μ.).

κές περιπέτειες, σέ ὅλους τους χαρίζει ἤ ἀρνεῖται ὁ Ἔρωτας δῶρα, πού μοιάζουν περισσότερο μέ μιά φώτιση παρά μέ μιά αἰσθησιακή ἀπόλαυση, πού καθορίζουν τήν ἐσωτερική καί ἴσως καί τήν ἐξωτερική τους ζωή». Ἡ διαλεκτική τῆς μέθης εἶναι ὄντως ἰδιόρρυθμη. Δέν ἀποτελεῖ ἴσως κάθε ἔκσταση σέ *ἕνα* κόσμο μιά ἐπαίσχυντη νηφαλιότητα στό συμπληρωματικό του; Ποῦ ἀλλοῦ θέλει νά καταλήξει ὁ ἱπποτικός ἔρωτας — καί αὐτός, κανένας ἄλλος, συνδέει τόν Breton μέ τήν τηλεπαθητική κοπέλα —, παρά στό ὅτι ἀποτελεῖ ἡ ἁγνότητα καί κάτι συναρπαστικό; Σέ ἕνα κόσμο, πού δέν συνορεύει μόνο μέ τούς τύμβους τῆς Ὅσιας Καρδιᾶς τοῦ Ἰησοῦ καί τούς βωμούς τῆς Παναγίας, ἀλλά καί μέ τό πρωινό πρίν ἀπό μιά μάχη ἤ μετά ἀπό μιά νίκη.

Ἡ κυρία εἶναι στόν ἀπόκρυφο ἔρωτα τό πιό ἀσήμαντο. Ἔτσι καί στόν Breton. Εἶναι περισσότερο κοντά στά πράγματα, στά ὁποῖα εἶναι κοντά ἡ Nadja, ἀπ' ὅτι σ' αὐτή τήν ἴδια. Καί ποιά εἶναι τότε τά πράγματα, στά ὁποῖα εἶναι αὐτή κοντά; Δέν ὑπάρχει τίποτε ἀποκαλυπτικότερο γιά τό σουρρεαλισμό ἀπό τόν κανόνα τους. Ἀπό ποῦ ν' ἀρχίσουμε λοιπόν; Μπορεῖ νά καυχηθεῖ γιά μιά ἐκπληκτική ἀνακάλυψη. Αὐτός πρῶτος συνάντησε τό ἐπαναστατικό δυναμικό πού προβάλλει στά «παλιά», στίς πρῶτες σιδεροκατασκευές, στά πρῶτα κτίρια ἐργοστασίων, στίς πιό παλιές φωτογραφίες, στά ἀντικείμενα πού ἄρχισαν νά ἐκλείπουν, στά πιάνα μέ οὐρά, στά πρίν ἀπό πέντε χρόνια ροῦχα, στά κοσμοπολίτικα στέκια, ὅταν γίνονται σιγά σιγά ντεμοντέ. Ποιά εἶναι ἡ σχέση αὐτῶν τῶν πραγμάτων μέ τήν ἐπανάσταση — κανείς δέν μπορεῖ νά ἔχει μιά ἀκριβέστερη ἀντίληψη ἀπό ἐκείνη τῶν σουρρεαλιστῶν. Τό πῶς μεταμορφώνονται ἡ ἀθλιότητα, ὄχι μόνο ἡ κοινωνική ἀλλά καί ἡ ἀρχιτεκτονή ἐπίσης, ἡ ἀθλιότητα τοῦ ἐσωτερικοῦ, τά ὑποδουλωμένα ἀντικείμενα πού ὑποδουλώνουν, σέ ἐπαναστατικό μηδενισμό — δέν τό διέκρινε κανείς πρίν ἀπό αὐτούς τούς ὁραματιστές καί οἰωνοσκόπους. Γιά νά μήν ἀναφερθοῦμε στό «Passage de l' Opéra» τοῦ Aragon: ὁ Breton καί ἡ Nadja ἀποτελοῦν τό ἐρωτικό ζευγάρι, πού μετατρέπει σέ ἐπαναστατική ἐμπειρία, ἄν ὄχι πράξη, ὅλα ὅσα βιώσαμε σέ μελαγχολικές διαδρομές μέ τραῖνα (ἀρχίζουν τά τραῖνα νά γερνοῦν), σέ λησμονημένα ἀπό τό θεό κυριακάτικα ἀπογεύματα στίς προλεταριακές συνοικίες τῶν μεγαλουπόλεων, μέ τήν πρώτη ματιά μέσα ἀπό τά θολωμένα ἀπ' τή βροχή παρά-

θυρα μιᾶς νέας κατοικίας. Ὠθοῦν οἱ δυό τους σέ ἔκρηξη τίς πανίσχυρες δυνάμεις τῆς «ἀτμόσφαιρας», πού εἶναι κρυμμένες σ' αὐτά τά πράγματα. Τί μορφή, νομίζετε, θά ἔπαιρνε μιά ζωή, πού θά ἐπέτρεπε σέ μιά ἀποφασιστική στιγμή τόν καθορισμό της σύμφωνα ἀκριβῶς μέ τό τελευταῖο ἀγαπημένο τραγούδι τοῦ δρόμου;

Τό τρύκ, πού διευθύνει αὐτό τόν κόσμο πραγμάτων — εἶναι σκοπιμότερο νά μιλᾶμε ἐδῶ γιά ἕνα τρύκ παρά γιά μιά μέθοδο — συνίσταται στήν ἀποκατάσταση τῆς ἱστορικῆς θεώρησης τοῦ παρελθόντος ἀπέναντι στήν ἀντίστοιχη πολιτική. «Ἀνοῖξτε μνήματα, νεκροί τῶν πινακοθηκῶν, πτώματα πίσω ἀπό παραβάν, σέ παλάτια, πύργους καί μοναστήρια, νά ὁ μυθικός κλειδοκράτορας, κρατώντας στό χέρι μιά ἁρμαθιά μέ κλειδιά ὅλων τῶν ἐποχῶν, ξέροντας πῶς συνθλίβονται οἱ πιό πανοῦργες κλειδαριές, σᾶς καλεῖ νά προβάλετε στόν κόσμο τοῦ σήμερα, νά σμίξετε ἐκεῖ μέ τούς ἐκφορτωτές, μέ τούς μηχανικούς, μέ τόν ὄχλο πού ἐξευγενίζεται ἀπό τό χρῆμα, μέσα στά αὐτοκίνητά τους, ὡραῖα σάν ἁρματωσιές φεουδαρχικές, νά ἐγκατασταθεῖτε στίς μεγάλες διεθνεῖς ταχεῖες, στιλπνό κράμα μέ ὅλους αὐτούς τούς ἀνθρώπους, ζηλωτές προνομίων, πού θά ἐλασματοποιηθοῦν ὅμως ἀνελέητα ἀπό τό κύλισμα τοῦ πολιτισμοῦ». Αὐτά τά λόγια ἀπέδωσε ὁ φίλος του Henri Hertz στον Apollinaire. Ἀπό τόν Apollinaire προέρχεται αὐτή ἡ τεχνική. Τήν χρησιμοποίησε στόν τόμο μέ τίς νουβέλες του «L' Hérésiarque» μέ μακιαβελικό ὑπολογισμό, γιά νά κάνει θρύψαλα τόν καθολικισμό (στόν ὁποῖο ἦταν προσηλωμένος ἐσωτερικά).

Στό ἐπίκεντρο αὐτοῦ τοῦ κόσμου πραγμάτων βρίσκεται τό πιό ὀνειρεμένο ἀπό τά ἀντικείμενά τους, ἡ ἴδια ἡ πόλη τοῦ Παρισιοῦ. Ἀλλά μόνον ἡ ἐξέγερση ἀναδεικνύει στήν ἐντέλεια τό σουρρεαλιστικό της πρόσωπο. (Ἔρημος δρόμος, ὅπου ὑπαγορεύεται ἡ ἀπόφαση ἀπό σφυρίγματα καί πυροβολισμούς). Καί κανένα πρόσωπο δέν εἶναι σέ τέτοιο βαθμό σουρρεαλιστικό, ὅσο τό αὐθεντικό πρόσωπο μιᾶς πόλης. Κανένας πίνακας τοῦ de Chirico ἤ τοῦ Max Ernst δέν μπορεῖ νά παραβληθεῖ μέ τό αἰχμηρό διάγραμμα τῶν ἐσωτερικῶν ὀχυρωμάτων της, πού πρέπει πρῶτα νά ἐκπορθηθοῦν καί νά καταληφθοῦν, γιά νά γίνει κανείς κύριος τοῦ πεπρωμένου τους καί μέσα στό πεπρωμένο τους, στό πεπρωμένο τῶν μαζῶν τους, καί τοῦ δικοῦ του. Ἡ Nadja εἶναι ἕνας ἐκπρόσωπος αὐτῶν τῶν μα-

ζῶν καί ἐκείνου πού τίς ἐμπνέει ἐπαναστατικά: «La grande inconscience vive et sonore qui m' inspire mes seuls actes probants dans le sens où toujours je veux prouver, qu' elle dispose à tout jamais de tout ce qui est à moi»*. Συναντοῦμε λοιπόν ἐδῶ τόν κατάλογο αὐτῶν τῶν ὀχυρῶν, μέ ἀρχή ἐκείνη τήν Place Maubert, ὅπου ἡ βρομιά ἔχει διατηρήσει ὅσο πουθενά ἀλλοῦ στό ἀκέραιο τή συμβολική της παντοδυναμία, μέχρι ἐκεῖνο τό «Théâtre Moderne», τό ὁποῖο εἶμαι ἀπαρηγόρητος πού δέν γνώρισα. Ἀλλά στήν περιγραφή ἀπό τόν Breton τοῦ μπάρ στό ἐπάνω πάτωμα — «ὁλοσκότεινα, τεχνητές φυλλωσιές, πού χάνεσαι διασχίζοντάς τες — ἕνα σαλόνι στό βυθό μιᾶς λίμνης» — εἶναι κάτι, πού μοῦ φέρνει στή μνήμη ἐκείνη τήν ἀσύλληπτη αἴθουσα τοῦ παλιοῦ Prinzess - Café. Ἦταν τό πίσω δωμάτιο στόν πρῶτο ὄροφο μέ τά ζευγάρια του μέσα στό γαλάζιο φῶς. Τό λέγαμε, «ἡ Ἀνατομία»· ἦταν τό τελευταῖο κέντρο γιά τόν ἔρωτα. Σέ τέτοια σημεῖα ἐπεμβαίνει στόν Breton μέ ἕνα πολύ περίεργο τρόπο ἡ φωτογραφία. Μεταβάλλει τίς ὁδούς, πύλες, πλατεῖες τῆς πόλης σέ εἰκονογραφήσεις ἑνός μυθιστορήματος πλανόδιου βιβλιοπώλη, ἀντλεῖ ἀπό αὐτά τά αἰωνόβια ἀρχιτεκτονήματα τήν κοινότοπη φαινομενικότητά τους, γιά νά τή στρέψει μέ τήν πιό πηγαία ἔνταση σ' ἐκεῖνο τό ἀπεικονιζόμενο γεγονός, στό ὁποῖο παραπέμπουν κατά λέξη περικοπές μέ ἀριθμούς σελίδων, ὅπως ἀκριβῶς στά παλιά βιβλία γιά τίς καμαριέρες. Καί ὅλα τά μέρη τοῦ Παρισιοῦ, πού ἀναδύονται ἐδῶ, εἶναι σημεῖα, στά ὁποῖα ἐκεῖνο, πού ὑπάρχει μεταξύ αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, κινεῖται σάν μιά περιστρεφόμενη πόρτα.

Καί τό Παρίσι τῶν σουρρεαλιστῶν ἀποτελεῖ ἕνα «μικρό σύμπαν». Πού σημαίνει, ὅτι στό μεγάλο, τόν κόσμο, τά πράγματα δέν εἶναι διαφορετικά. Καί ἐκεῖ ὑπάρχουν carrefours, ὅπου ἀστράφτουν σάν πνεύματα σήματα ἀπό τήν κυκλοφορία, καί ἐκεῖ βρίσκονται στήν ἡμερήσια διάταξη ἀδιανόητες ἀναλογίες καί περιπλοκές γεγονότων. Εἶναι ὁ χῶρος, πού περιγράφει ἡ λυρική ποίηση τοῦ σουρρεαλισμοῦ. Κι αὐτό πρέπει νά σημειωθεῖ, ἔστω καί μόνο, γιά νά ἀποσοβηθεῖ ἡ ἀναπόφευκτη παρεξήγηση τοῦ

* Τό μεγάλο ἀσυνείδητο ζωηρό καί ἠχηρό, πού μοῦ ἐμπνέει τίς μόνες πειστικές πράξεις, μέ τήν ἔννοια ὅτι θέλω πάντοτε νά ἀποδεικνύω ὅτι διαθέτει αὐτό ἀδιάλειπτα ὅλα ὅσα μοῦ ἀνήκουν (σ.τ.μ.).

«l' art pour l' art». Γιατί τό l' art pour l' art δέν θά ἔπρεπε νά παίρνεται σχεδόν ποτέ κατά γράμμα, ὄντας σχεδόν πάντοτε μιά σημαία, κάτω ἀπό τήν ὁποία ἀρμενίζει ἕνα ἐμπόρευμα, πού δέν μπορεῖ νά δηλωθεῖ, γιατί τοῦ λείπει ἀκόμα τό ὄνομα. Εἶναι ἴσως καιρός, γιά νά ἐπιχειρηθεῖ ἕνα ἔργο, πού θά ἔριχνε φῶς ὅσο κανένα ἄλλο στήν κρίση τῶν τεχνῶν, τῆς ὁποίας εἴμαστε μάρτυρες: μιά ἱστορία τῆς ἐσωτερικῆς ποίησης. Τό ὅτι λείπει αὐτή ἀκόμα, δέν ἀποτελεῖ σέ καμιά περίπτωση σύμπτωση. Γιατί τό νά γραφεῖ, μέ τόν τρόπο πού τό ἀπαιτεῖ — δηλαδή ὄχι σάν συλλογικό ἔργο, στό ὁποῖο οἱ ἐπιμέρους «εἰδικοί» θά «συμβάλλουν ὅ,τι πιό ἀξιόλογο» τοῦ κάθε χώρου, ἀλλά σάν στέρεα θεμελιωμένη γραφή τοῦ ἑνός, πού ὠθούμενος ἀπό ἐσώτερη ἀνάγκη ἐκφράζει λιγότερο τήν ἱστορία τῆς ἐξέλιξης, ἀπό ὅτι τήν ὁλοένα ἀνανεούμενη πρωταρχική ἀναβίωση τῆς ἐσωτερικῆς ποίησης — γραμμένη ἔτσι, θά ἀποτελοῦσε μιά ἀπό ἐκεῖνες τίς βαθυστόχαστες ἐξομολογήσεις, πού μποροῦν νά ἀπαριθμηθοῦν σέ κάθε αἰώνα. Στήν τελευταία σελίδα τους θά συναντοῦσε κανείς τήν ἀκτινογραφία τοῦ σουρρεαλισμοῦ. Ὁ Breton ἐξηγεῖ στό «Introduction au Discours sur le peu de Réalité», τό πῶς ὁ φιλοσοφικός ρεαλισμός τοῦ μεσαίωνα εἶναι τό θεμέλιο τῆς ποιητικῆς ἐμπειρίας. Ἀλλά αὐτός ὁ ρεαλισμός — ἡ πίστη δηλαδή σέ μιά πραγματική ἰδιαίτερη ὕπαρξη τῶν ἐννοιῶν, εἴτε ἔξω εἴτε μέσα στά πράγματα — ἔβρισκε πάντοτε πολύ γρήγορα τό πέρασμα ἀπό τόν λογικό κόσμο τῶν ἐννοιῶν στό μαγικό κόσμο τῶν λέξεων. Καί μαγικοί πειραματισμοί λέξεων κι ὄχι καλλιτεχνικά παιχνιδίσματα εἶναι τά παθιασμένα φωνητικά καί γραφικά παιχνίδια μετασχηματισμῶν, πού διατρέχουν ἐδῶ καί δεκαπέντε χρόνια τό σύνολο τῆς λογοτεχνικῆς πρωτοπορίας, ὅπως κι ἄν ὀνομάζεται αὐτή φουτουρισμός, νταντάϊσμός ἤ σουρρεαλισμός. Τό πῶς διαπλέκονται ἐδῶ λόγος, μαγικός κανόνας καί ἔννοια, δηλώνουν οἱ παρακάτω προτάσεις τοῦ Apollinaire ἀπό τό τελευταῖο μανιφέστο του: «L' Esprit nouveau et les Poètes». Λέει ἐκεῖ, τό 1918: «Δέν ὑπάρχει στήν ποίηση ἕνα σύγχρονο ἀντίστοιχο τῆς ταχύτητας καί τῆς ἁπλότητας, μέ τήν ὁποία ἔχουμε ὅλοι μας συνηθίσει νά χαρακτηρίζουμε μέ μιά καί μοναδική λέξη τόσο πολύπλοκες οὐσίες ὅπως ἕνα πλῆθος, ἕνα λαό, ὅπως τό σύμπαν. Ἀλλά οἱ σημερινοί ποιητές συμπληρώνουν τό κενό· ἡ συνθετική ποίησή τους δημιουργεῖ νέες ὀντότητες, πού ἡ πλαστική τους ἐμφάνιση εἶναι τό ἴδιο

πολύπλοκη μέ ἐκείνη τῶν λέξεων γιά τίς συλλογικότητες». Ἄν προχωροῦν λοιπόν ὁ Apollinaire καί ὁ Breton στήν ἴδια κατεύθυνση μέ ἀκόμα μεγαλύτερη ἐνεργητικότητα, καί ὁλοκληρώνουν τή σύνδεση τοῦ σουρρεαλισμοῦ μέ τόν περιβάλλοντα κόσμο μέ τή δήλωση: «Οἱ κατακτήσεις τῆς ἐπιστήμης βασίζονται πολύ περισσότερο σέ μιά σουρρεαλιστική παρά σέ μιά λογική σκέψη», ἄν παρουσιάζουν μέ ἄλλα λόγια τήν ἐξαπάτηση, τήν ὁποία βλέπει ὁ Breton νά κορυφώνεται στήν ποίηση (πράγμα βάσιμο), σάν θεμέλιο καί τῆς ἐπιστημονικῆς καί τῆς τεχνικῆς ἐξέλιξης, εἶναι τότε μιά τέτοια ἐνσωμάτωση ὑπερβολικά θυελλώδης. Εἶναι πολύ διδακτικό νά παραβάλλουμε τήν ἰλιγγιώδη διασύνδεση αὐτῆς τῆς κίνησης μέ τό ἀσύλληπτο θαῦμα τῶν μηχανῶν — ὁ Apollinaire: «Οἱ παλιοί μύθοι ἔγιναν στό μεγαλύτερο μέρος τους πραγματικότητα, δέν ἔχουν τώρα οἱ ποιητές παρά νά ἐπινοήσουν νέους, τούς ὁποίους θά μπορέσουν τότε νά πραγματώσουν πάλι ἀπό τή μεριά τους οἱ ἐφευρέτες» — νά παρομοιάσουμε αὐτές τίς ὑπέρθερμες φαντασίες μέ τίς καλά ἐξαεριζόμενες οὐτοπίες ἑνός Scheerbart.

«Ἡ σκέψη κάθε ἀνθρώπινης δραστηριότητας μέ κάνει νά γελῶ»· αὐτή ἡ φράση τοῦ Aragon προσδιορίζει μέ μεγάλη σαφήνεια, τό ποιό δρόμο εἶχε νά διανύσει ὁ σουρρεαλισμός ἀπό τίς ἀπαρχές του μέχρι τήν πολιτικοποίησή του. Ὁ Pierre Naville πού ἀνῆκε ἀρχικά σ' αὐτή τήν ὁμάδα, χαρακτήρισε δίκαια τήν παραπάνω ἐξέλιξη διαλεκτική, στό ἐξαιρετικό κείμενό του «La Révolution et les Intellectuels». Κύριο λόγο σ' αὐτό τό μετασχηματισμό μιᾶς ἀκραίας διαλογιστικῆς στάσης σέ ἐπαναστατική ἀντιπολίτευση παίζει ἡ ἐχθρότητα τῆς ἀστικῆς τάξης ἀπέναντι σέ ὁποιαδήποτε ἐκδήλωση ριζοσπαστικῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας. Αὐτή ἡ ἐχθρότητα ὤθησε τό σουρρεαλισμό πρός τά ἀριστερά. Πολιτικά γεγονότα, προπαντός ὁ πόλεμος στό Μαρόκο, ἐπιτάχυναν τήν ἐξέλιξη. Μέ τό μανιφέστο «Οἱ διανοούμενοι ἐνάντια στόν πόλεμο στό Μαρόκο», πού δημοσιεύτηκε στήν «Humanité», ἀποκτήθηκε μιά ριζικά διαφορετική πλατφόρμα ἀπό ἐκείνη, πού προσδιοριζόταν π.χ. ἀπό τό πασίγνωστο σκάνδαλο στό γεῦμα τοῦ Saint - Pol Roux. Τότε, λίγο μετά τόν πόλεμο, ὅταν οἱ σουρρεαλιστές, αἰσθανόμενοι πώς ἀπειλεῖται ἡ γιορτή ἑνός τιμώμενου ἀπό αὐτούς ποιητή ἀπό τήν παρουσία ἐθνικιστικῶν στοιχείων, ξέσπασαν στήν κραυγή «Ζήτω ἡ Γερμανία», παρέμεναν στά ὅρια τοῦ σκανδάλου, μπροστά στό ὁποῖο ἡ ἀστική τάξη εἶναι ὡς γνωστό τό ἴδιο χοντρόπετση, ὅσο εὐαίσθητη ἀπέναντι σέ κάθε δράση. Εἶναι ἀξιοσημείωτη κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τέτοιων πολιτικῶν προμηνυμάτων ἡ συμφωνία ἀπόψεων μεταξύ Apollinaire καί Aragon γιά τό μέλλον τοῦ ποιητῆ. Τά κεφάλαια «Καταδίωξη» καί «Φόνος» στό «Poète assassiné» τοῦ Apollinaire περιέχουν τήν περίφημη περιγραφή ἑνός πογκρόμ ἐναντίον τῶν ποιητῶν. Οἱ ἐκδοτικοί οἶκοι καταλαμβάνονται μέ ἔφοδο, τά βιβλία μέ τά ποιήματα ρίχνονται στή φωτιά, οἱ ποιητές δολοφονοῦνται. Καί οἱ ἴδιες σκηνές διαδραματίζονται ταυτόχρονα σ' ὅλο τόν κόσμο. Στό «Imagination» τοῦ Aragon ἡ συντροφιά καλεῖται μέ τήν προαίσθηση μιᾶς τέτοιας φρίκης σέ μιά τελευταία σταυροφορία.

Γιά νά γίνουν τέτοιες προφητεῖες κατανοητές καί νά ἐκτιμηθεῖ ἀπό στρατηγική ἄποψη ἡ γραμμή πού προσέγγισε ὁ σουρρεαλισμός, πρέπει νά ἐξεταστεῖ ὁ τρόπος σκέψης, πού εἶναι διαδεδομένος στήν ἐπονομαζόμενη συνετή ἀριστερή ἀστική διανόηση. Αὐτός ἐκδηλώνεται μέ ἀρκετή σαφήνεια στό σημερινό προσανατολισμό πρός τή Ρωσία τῶν παραπάνω κύκλων. Οὔτε λόγος φυσικά ἐδῶ γιά τόν Béraud, πού ἄνοιξε τό δρόμο τῶν ψευδολογιῶν γιά τή Ρωσία, ἤ γιά τόν Fabre - Luce, πού τριποδίζει ἀκολουθώντας τον στήν ἀνοιγμένη ὁδό σάν φρόνιμος γάιδαρος, φορτωμένος μέ ὅλες τίς ἀστικές δυσανασχετήσεις. Ἀλλά πόσο προβληματικό εἶναι καί τό ἴδιο τό τυπικά μεσολαβητικό βιβλίο τοῦ Duhamel. Πόσο δύσκολα ὑποφερτός ὁ ἐπιβεβλημένα ὀρθός, ὁ ἐπιβεβλημένα θαρραλέος καί ἐγκάρδιος λόγος τῶν προτεσταντῶν θεολόγων, πού τό διατρέχει. Πόσο φθαρμένη ἡ ὑπαγορευμένη ἀπό τήν ἀμηχανία καί τή γλωσσική ἄγνοια μέθοδος τοῦ τυχαίου συμβολικοῦ φωτισμοῦ τῶν πραγμάτων. Πόσο προδοτική ἡ συνόψισή του: «Ἡ αὐθεντική, βαθύτερη ἐπανάσταση, ἐκείνη πού θά μποροῦσε κατά κάποιο τρόπο νά μεταβάλει τήν οὐσία τῆς ἴδιας τῆς σλαβικῆς ψυχῆς, δέν ἔχει γίνει ἀκόμα». Εἶναι τυπικό χαρακτηριστικό αὐτῆς τῆς ἀριστερῆς γαλλικῆς διανόησης — ὅπως ἀκριβῶς καί τῆς ἀντίστοιχης ρωσικῆς —, ὅτι ἡ θετική λειτουργία της προέρχεται στό ἀκέραιο ἀπό ἕνα αἴσθημα ὑποχρέωσης ὄχι ἀπέναντι στήν ἐπανάσταση, ἀλλά στήν παράδοση τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ συλλογική της προσφορά, στό βαθμό πού εἶναι θετική, μοιάζει μ' ἐκείνη τῶν συντηρητῶν. Πολιτικά ὅμως καί οἰκονομικά πρέπει νά ὑπολογίζει κανείς πάντο-

τε ἀπ' αὐτήν τόν κίνδυνο τῆς δολιοφθορᾶς.

Τό πιό ἐνδεικτικό τοῦ συνόλου τῆς παραπάνω ἀριστερῆς ἀστικῆς τοποθέτησης εἶναι ἡ ἀθεράπευτη σύζευξη ἰδεαλιστικῆς ἠθικῆς καί πολιτικῆς πρακτικῆς. Μερικά κεντρικά σημεῖα τοῦ σουρρεαλισμοῦ, τῆς σουρρεαλιστικῆς μάλιστα παράδοσης, γίνονται κατανοητά μόνο σέ ἀντιδιαστολή μέ τούς ἀμήχανους συμβιβασμούς τῆς «ἠθικότητας». Αὐτή ἡ κατανόηση δέν ἔχει προωθηθεῖ ἀκόμα ἀρκετά. Τό νά ἐκληφθεῖ ὁ σατανισμός ἑνός Rimbaud κι ἑνός Lautréamont σάν ἀντίστοιχο τοῦ l' art pour l' art σέ ἕνα κατάλογο σνομπισμοῦ, ἦταν πολύ παραπλανητικό. Ἀλλά ἄν ἀποφασίσει κανείς νά ἀνοίξει αὐτό τό ρομαντικό ὁμοίωμα, θά βρεῖ ἐκεῖ κάτι χρήσιμο. Τή λατρεία τοῦ Κακοῦ σάν ἕνα, ρομαντικό βέβαια πάντοτε, μηχανισμό ἀπολύμανσης καί ἀπομόνωσης τῆς πολιτικῆς ἀπό κάθε ἠθικολόγο ἐρασιτεχνισμό. Μ' αὐτή τήν πεποίθηση καί συναντώντας στόν Breton τό σενάριο ἑνός ἔργου τρόμου, κεντρικό σημεῖο τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ ἡ διαφθορά ἑνός παιδιοῦ, θά γυρίζαμε ἴσως μερικές δεκαετίες πίσω. Μεταξύ 1865 καί 1875 δούλευαν μερικοί μεγάλοι ἀναρχικοί, χωρίς νά ξέρει ὁ ἕνας γιά τόν ἄλλο, στίς καταχθόνιες μηχανές τους. Καί τό ἐκπληκτικότερο: ἔβαλαν ἀνεξάρτητα ὁ ἕνας ἀπ' τόν ἄλλο τό ρολόι τους τήν ἴδια ἀκριβῶς ὥρα, καί σαράντα χρόνια ἀργότερα ἐκραγήκαν στή Δυτική Εὐρώπη ταυτόχρονα τά κείμενα τοῦ Dostojewski, τοῦ Rimbaud καί τοῦ Lautréamont. Θά μπορούσαμε γιά μεγαλύτερη ἀκρίβεια νά ἐπιλέξουμε ἀπό τό συνολικό ἔργο τοῦ Dostojewski ἐκεῖνο τό μέρος, πού δημοσιεύτηκε πραγματικά μόνο γύρω στό 1915: τό «Ἡ ἐξομολόγηση τοῦ Stavrogin» ἀπό τούς «Δαιμονισμένους». Αὐτό τό κεφάλαιο, πού ἔχει πάρα πολλά κοινά σημεῖα μέ τήν τρίτη ᾠδή τῶν «Chants de Maldoror», περιλαμβάνει μιά τεκμηρίωση τοῦ Κακοῦ, ἡ ὁποία ἐκφράζει μερικά μοτίβα τοῦ σουρρεαλισμοῦ μέ μεγαλύτερη ἔνταση ἀπό ὁποιονδήποτε σημερινό ἐκπρόσωπό του... Γιατί ὁ Stavrogin εἶναι ἕνας σουρρεαλιστής avant la lettre. Δέν ἔνιωσε κανείς ὅπως αὐτός, τό πόσο εἶναι ἀφελής ἡ ἀντίληψη τῶν στενόμυαλων, ὅτι ἐμπνέεται βέβαια τό καλό ἀπό τό Θεό, παρ' ὅλη τήν ἀνδρική ἀρετή ἐκείνου πού τό ἀσκεῖ· τό Κακό ὅμως προέρχεται ἐξ ὁλοκλήρου ἀπό τό αὐθόρμητό μας, εἴμαστε λένε σ' αὐτό ἀνεξάρτητα καί πέρα γιά πέρα αὐτεξούσια ὄντα. Κανείς δέν διέκρινε ὅπως αὐτός τήν ἔμπνευση ἀκόμα καί στή χυδαιότερη πράξη καί ἀκριβῶς σ'

αὐτήν. Ἀντιλήφθηκε παραπέρα τήν αἰσχρότητα σάν κάτι προσχεδιασμένο, τόσο στήν πορεία τοῦ κόσμου, ὅσο καί μέσα σ' ἐμᾶς τούς ἴδιους, κάτι γιά τό ὁποῖο εἴμαστε προδιατεθειμένοι, ἄν ὄχι προορισμένοι, ὅπως ὁ ἰδεαλιστής ἀστός τήν ἀρετή. Ὁ θεός τοῦ Dostojewski δέν ἔπλασε μόνο οὐρανό καί γῆ, ἄνθρωπο καί ζῶα, ἀλλά καί τή χυδαιότητα, τήν ἐκδίκηση, τήν ὠμότητα. Κι ἐδῶ ἀκόμα δέν ἐπέτρεψε αὐτός στό διάβολο νά ἀνακατευθεῖ στήν τέχνη του. Γι' αὐτό εἶναι ὅλα στό ἔργο του τόσο πηγαῖα, ἴσως ὄχι «ἐξαίσια», ἀλλά αἰώνια νέα «ὅπως τήν πρώτη μέρα», καί μέ μιά ἀπόσταση χάους ἀπό τά κλισέ, μέσα ἀπό τά ὁποῖα παρουσιάζεται στό Φιλισταῖο ἡ ἁμαρτία.

Τό πόσο μεγάλη εἶναι ἡ ἔνταση, πού κάνει τούς αναφερθέντες ποιητές ἱκανούς γιά μιά τέτοια ἐκπληκτική ἐπίδραση ἀπό τόσο μακριά, ἀποδεικνύει μέ ἕνα περιπαικτικό ὕφος ἡ ἐπιστολή, πού ἀπευθύνει ὁ Isidore Ducasse στίς 23 Ὀκτωβρίου 1869 στόν ἐκδότη του, γιά νά τόν πείσει γιά τό εὔσχημο τῆς ποίησής του. Τοποθετεῖ ἐκεῖ τόν ἑαυτό του στήν ἴδια σειρά μέ τούς Mickiewicz, Milton, Sauthey, Alfred de Musset, Baudelaire καί λέει: «Ὄξυνα φυσικά λίγο τόν τόνο, γιά νά εἰσάγω κάτι καινούριο σ' αὐτή τή λογοτεχνία, πού δέν ὑμνεῖ τήν ἀπελπισία, παρά γιά νά συντρίψει τόν ἀναγνώστη καί νά τόν κάνει στή συνέχεια νά ποθήσει ἀκόμα περισσότερο σάν ἀντίδοτο τό Καλό. Ὑμνεῖται λοιπόν τελικά πάντοτε τό Καλό, μόνο πού ἡ μέθοδος εἶναι πιό φιλοσοφημένη καί λιγότερο ἁπλοϊκή ἀπό ἐκείνη τῆς παλιᾶς σχολῆς, τῆς ὁποίας ἐπιζῶντες ἐκπρόσωποι εἶναι μόνον ὁ Victor Hugo καί μερικοί ἄλλοι». Ἄν ἔχει ὅμως τό διορατικό βιβλίο τοῦ Lautréamont μιά παραμικρή κι ὁποιαδήποτε συνάφεια, ἄν μπορεῖ πολύ περισσότερο νά τοποθετηθεῖ σέ μιά τέτοια, τότε εἶναι ἐκείνη τῆς ἐξέγερσης. Ἦταν γι' αὐτό τό λόγο πολύ εὐνόητη καί καθόλου ἄσκοπη καθ' ἑαυτή ἡ ἀπόπειρα, πού ἔκανε ὁ Soupault τό 1927 στήν ἔκδοση τῶν ἁπάντων του νά ἀποδώσει στόν Isidore Ducasse μιά πολιτική ζωή. Δέν ὑπάρχουν δυστυχῶς τεκμήρια γι' αὐτήν, κι ἄν πρότεινε ὁ Soupault μερικά, στηρίχτηκε σέ μιά σύγχυση. Μιά ἀνάλογη ἀπόπειρα γιά τόν Rimbaud εἶχε ἀπεναντίας εὐτυχή ἔκβαση, καί ἡ ὑπεράσπιση τῆς αὐθεντικῆς εἰκόνας του ἀπέναντι στό σφετερισμό τῶν καθολικῶν μέ τούς Claudel καί Berrichon ἀποτελεῖ ἐπίτευγμα τοῦ Marcel Coulon. Ὁ Rimbaud εἶναι καθολικός, μάλιστα, σύμφωνα ὅμως μέ τήν περιγραφή τοῦ ἴδιου, στό ἑ-

λεεινότερο μέρος του, ἐκεῖνο πού δέν παυει ἀδιάκοπα νά καταγγέλλει, νά τό ἐκθέτει στό μίσος τό δικό του καί τοῦ καθενός, στήν περιφρόνηση τή δική του κι ὁλονῶν: στό μέρος πού τόν ἐξαναγκάζει νά ὁμολογήσει πώς δέν καταλαβαίνει τήν ἐξέγερση. Αὐτή εἶναι ὅμως ἡ ὁμολογία ἑνός κομμουνάριου, πού δέν κατάφερε ὁ ἴδιος ἀρκετά, κι ὅταν ἔστρεφε τήν πλάτη στήν ποίηση, εἶχε ἀποχαιρετήσει κιόλας ἀπό καιρό μέ τά πρῶτα ποιήματά του τή θρησκεία: «Μίσος, σ' ἐσένα ἐμπιστεύθηκα τό θησαυρό μου», γράφει στό «Saison en Enfer». Γύρω κι ἀπ' αὐτά τά λόγια θά μποροῦσε νά ἀναρριχηθεῖ μιά ποιητική τοῦ σουρρεαλισμοῦ, ἁπλώνοντας μάλιστα τίς ρίζες της βαθύτερα ἀπό ἐκείνη τή θεωρία τῆς «Surprise», τῆς ἐκπλησσόμενης ποίησης, πού προέρχεται ἀπό τόν Apollinaire, μέχρι τά βάθη τῶν συλλογισμῶν τοῦ Poe.

Ἀπό τόν Bakunin δέν ἐμφανίστηκε πιά στήν Εὐρώπη καμιά ριζοσπαστική ἀντίληψη γιά τήν ἐλευθερία. Οἱ σουρρεαλιστές τήν ἔχουν. Εἶναι οἱ πρῶτοι ἐξολοθρευτές τοῦ φιλελεύθερου ἠθικο-ἀνθρωπιστικοῦ ἀποστεωμένου ἰδανικοῦ τῆς ἐλευθερίας, γιατί ἔχουν τήν πεποίθηση, ὅτι «ἡ ἐλευθερία, πού μπορεῖ νά ἐξαγοραστεῖ σ' αὐτή τή γῆ μόνο μέ χιλιάδες σκληρότατες θυσίες, θέλει νά προσφέρεται γιά ἀπόλαυση ἀπεριόριστη, σ' ὅλη της τήν ἀφθονία καί χωρίς ὁποιονδήποτε πραγματιστικό ὑπολογισμό, ἐφ' ὅσον διαρκεῖ». Καί τούς παρέχουν τά παραπάνω τήν ἀπόδειξη, «ὅτι ὁ ἀγώνας γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἀνθρωπότητας στήν ἁπλούστερη ἐπαναστατική του μορφή (πού εἶναι βέβαια, κι ἀκριβῶς, ἡ ἀπελευθέρωση ἀπό κάθε ἄποψη) παραμένει τό μοναδικό πράγμα, πού ἀξίζει νά ὑπηρετεῖ κανείς». Θά πετύχουν ὅμως τή σύντηξη αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας τῆς ἐλευθερίας μέ τήν ἄλλη ἐπαναστατική ἐμπειρία, τήν ὁποία ὀφείλουμε βέβαια νά ἀναγνωρίσουμε, ἐπειδή τήν εἴχαμε: μέ τό δημιουργικό, τό δικτατορικό τῆς ἐπανάστασης; Μέ δυό λόγια — νά συνδέσουν τήν ἐξέγερση μέ τήν ἐπανάσταση; Πῶς νά φανταστοῦμε μιά ὕπαρξη, πού προσανατολίζεται ἀποκλειστικά στό βουλεβάρτο Bonne - Nouvelle, σέ χώρους τοῦ Le Corbusier καί τοῦ Oud;

Ὁ προσεταιρισμός τῶν δυνάμεων τῆς μέθης γιά τήν ἐπανάσταση, νά ὁ λόγος τῆς περιφορᾶς τοῦ σουρρεαλισμοῦ σ' ὅλα τά βιβλία καί τίς προσπάθειες. Τό θεωρεῖ αὐτό σάν τό ἰδιαίτερό του καθῆκον. Γιά τούς σουρρεαλιστές ὅμως δέν εἶναι ἀρκετό, γιατί ἕνας συντελεστής ἔκστασης εἶναι, ὅπως ξέρουμε, παρών σέ κάθε ἐπαναστατική πράξη, ὄντας ταυτόσημος μέ τόν ἀναρχικό. Τό νά δοθεῖ ὅμως ἔμφαση ἀποκλειστικά σ' αὐτόν, θά σήμαινε νά παραμεληθεῖ ἐντελῶς ἡ μεθοδική καί πειθαρχημένη προετοιμασία τῆς ἐπανάστασης πρός ὄφελος μιᾶς μεταξύ ἄσκησης καί προεορτίων ταλαντευόμενης πρακτικῆς. Ἐδῶ ἔρχεται νά προστεθεῖ μιά ὑπερβολικά ἀνεπαρκής, μή διαλεκτική θεώρηση τῆς φύσης τῆς μέθης. Ἡ αἰσθητική τοῦ peintre, τοῦ poéte «en état de surprise», τῆς τέχνης σάν ἀντίδρασης τοῦ ἐκπλησσόμενου, ἔχει ἐμπλακεῖ σέ μερικές ὀλέθριες ρομαντικές προκαταλήψεις. Κάθε σοβαρή διερεύνηση τῶν ἀπόκρυφων, σουρρεαλιστικῶν, φαντασμαγορικῶν χαρισμάτων καί φαινομένων ἔχει σάν προϋπόθεση μιά διαλεκτική διαπλοκή, πού δέν θά γίνει ποτέ ἀποδεκτή ἀπό ἕνα ρομαντικό μυαλό. Γιατί ὁ γεμάτος πάθος ἤ φανατισμό τονισμός τῆς αἰνιγματικῆς πλευρᾶς τοῦ αἰνιγματώδους δέν θά ἀνοίξει παραπέρα τό δρόμο· διαπερνοῦμε πολύ περισσότερο τό μυστήριο μόνο στό βαθμό, πού τό ξαναβρίσκουμε μέσα στήν καθημερινότητα, χάρη σέ μιά διαλεκτική ὀπτική, πού ἀναγνωρίζει τό καθημερινό σάν ἀνεξιχνίαστο, τό ἀνεξιχνίαστο σάν καθημερινό. Ἡ πιό παθιασμένη ἐξέταση τηλεπαθητικῶν φαινομένων π.χ. δέ θά μᾶς μάθει γιά τήν ἀνάγνωση (μιά κατεξοχήν τηλεπαθητική διαδικασία) οὔτε τά μισά, ἀπό ὅσα ἡ ἐγκόσμια φώτιση τῆς ἀνάγνωσης γιά τά τηλεπαθητικά φαινόμενα. Ἤ: ἡ πιό παθιασμένη διερεύνηση τῆς ἔκστασης τοῦ χασίς δέ θά μᾶς μάθει γιά τή σκέψη (ἕνα κατεξοχήν ναρκωτικό) οὔτε τά μισά, ἀπό ὅσα ἡ ἐγκόσμια φώτιση τῆς σκέψης γιά τήν ἔκσταση τοῦ χασίς. Ὁ ἀναγνώστης, ὁ σκεπτόμενος, ὁ ἀναμένων, ὁ περιπλανώμενος ἀποτελοῦν μέ τόν ἴδιο τρόπο τύπους τοῦ φωτισμένου, ὅπως ὁ καπνιστής ὄπιου, ὁ ὀνειρευόμενος, ὁ ἐκστασιαζόμενος. Καί εἶναι πιό ἐγκόσμιοι. Γιά νά μήν κάνουμε καθόλου μνεία γιά ἐκεῖνο τό ἀποτρόπαιο ναρκωτικό — ἐμᾶς τούς ἴδιους — πού τό παίρνουμε μέσα στή μοναξιά.

«Νά προσεταιριστοῦμε τίς δυνάμεις τῆς μέθης γιά τήν ἐπανάσταση» — μέ ἄλλα λόγια: ποιητική πολιτική; «Nous en avons soupé. Καλύτερα ὁτιδήποτε ἄλλο!» Λοιπόν — θά σᾶς κινηθεῖ ἀκόμα περισσότερο τό ἐνδιαφέρον, γιά τό πόσο πολύ ξεκαθαρίζει τά πράγματα μιά περιοδεία στήν ποίηση. Γιατί: τί εἶναι τό πρόγραμμα τῶν ἀστικῶν κομμάτων; Ἕνα κακό ποίημα τῆς ἄνοιξης, πού ξεχειλίζει ἀπό μεταφορές. Γιά τόν σοσιαλιστή συνίσταται

ἐκεῖνο «τό ὀμορφότερο μέλλον τῶν παιδιῶν καί τῶν ἐγγονιῶν μας», στό ὅτι θά ἐνεργοῦν ὅλοι «σά νά ἦταν ἄγγελοι» καί θά ἔχει ὁ καθένας τόσα πολλά «σά νά ἦταν πλούσιος» καί θά ζεῖ ὁ καθένας «σά νά ἦταν ἐλεύθερος». Ἀπό ἀγγέλους, πλοῦτο, ἐλευθερία οὔτε ἴχνος. Ὅλα εἰκόνες μόνον. Κι ὁ θησαυρός τῶν εἰκόνων αὐτοῦ τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ συλλόγου ποιητῶν; Τό δικό τους «Gradus ad parnassum»; Ὁ ὀπτιμισμός. Νιώθει ὅμως βέβαια κανείς μιά διαφορετική ἀτμόσφαιρα στό κείμενο τοῦ Naville, ὅπου προβάλλει σάν αἴτημα τῆς ἡμερήσιας διάταξης ἡ «ὀργάνωση τοῦ πεσιμισμοῦ». Σάν ἐκπρόσωπος τῶν φίλων λογοτεχνῶν του θέτει ἕνα τελεσίγραφο, μποστά στό ὁποῖο ὀφείλει αὐτός ὁ ἀνεύθυνος, ἐρασιτεχνικός ὀπτιμισμός νά ξεκαθαρίσει μέ σαφήνεια τή στάση του: ποῦ ἐντοπίζονται οἱ προϋποθέσεις τῆς ἐπανάστασης; Στήν ἀλλαγή τοῦ φρονήματος ἤ τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν; Αὐτό εἶναι τό θεμελιῶδες ἐρώτημα, πού καθορίζει τή σχέση πολιτικῆς καί ἠθικῆς καί δέν ἐπιτρέπει τήν παραμικρή ἀπόκρυψη. Ὁ σουρρεαλισμός προσεγγίζει ὁλοένα καί περισσότερο τήν κομμουνιστική ἀπάντησή του. Καί σημαίνει αὐτό: πεσιμισμός σ' ὁλόκληρο τό μέτωπο. Μάλιστα καί πέρα γιά πέρα. Δυσπιστία στό πεπρωμένο τῆς λογοτεχνίας, δυσπιστία στό πεπρωμένο τῆς ἐλευθερίας, δυσπιστία στό πεπρωμένο τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀνθρωπότητας, προπαντός ὅμως δυσπιστία, δυσπιστία καί δυσπιστία σέ κάθε συμβιβασμό: μεταξύ τῶν τάξεων, μεταξύ τῶν λαῶν, μεταξύ τῶν ἀτόμων. Καί ἀπεριόριστη ἐμπιστοσύνη μόνο στήν I.G.Farben καί στήν εἰρηνική τελειοποίηση τῆς πολεμικῆς ἀεροπορίας. Τί ὅμως τώρα, ὕστερα τί;

Καταξιώνεται ἐδῶ ἡ διορατικότητα, πού ἀπαιτεῖ στό «Traité du Style», τό τελευταῖο βιβλίο τοῦ Aragon, τή διάκριση μεταξύ μεταφορᾶς καί εἰκόνας. Μιά εὔστοχη διορατικότητα σέ προβλήματα ὕφους, πού πρέπει νά διευρυνθεῖ. Διεύρυνση: πουθενά δέν συγκρούονται αὐτές οἱ δύο — μεταφορά καί εἰκόνα — τόσο δραστικά καί τόσο ἀσυμφιλίωτα, ὅπως στήν πολιτική. Καί ὀργάνωση τοῦ πεσιμισμοῦ δέν σημαίνει λοιπόν τίποτε ἄλλο παρά ἐξοστρακισμός τῆς ἠθικῆς μεταφορᾶς ἀπό τήν πολιτική καί ἀνακάλυψη στό χῶρο τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς τοῦ ἑκατό τοῖς ἑκατό χώρου τῆς εἰκόνας. Ἀλλά αὐτός ὁ χῶρος δέν εἶναι πιά καθόλου δυνατό νά ὁριοθετηθεῖ μέ τήν περισυλλογή. Ἄν θεωρηθεῖ σάν διττό καθῆκον τῆς ἐπαναστατικῆς διανόησης ἡ ἀνατροπή τῆς διανοητικῆς ὑπερίσχυσης τῆς ἀστικῆς τάξης καί ἡ πρόσκτηση τῆς σύνδεσης μέ τίς προλεταριακές μάζες, ἔχει ἀποτύχει τότε αὐτή σχεδόν ὁλοκληρωτικά στό δεύτερο μέρος τοῦ παραπάνω καθήκοντος, γιατί ἡ σύνδεση δέν μπορεῖ πιά νά ἐπιτευχθεῖ μέ τήν περισυλλογή. Κι ὅμως παρεμπόδισε τό παραπάνω ἐλάχιστους, στό νά ἐπανατοποθετοῦν ὁλοένα τό καθῆκον σάν τέτοιο δῆθεν καί νά ζητοῦν προλεταριακούς ποιητές, στοχαστές καί καλλιτέχνες. Ὁ Trotzki ἀπεναντίας ἀναγκάστηκε ἤδη — στό «Λογοτεχνία καί Ἐπανάσταση» — νά ἐπισημάνει, ὅτι αὐτοί θά προέλθουν ἀπό μιά νικηφόρα ἐπανάσταση. Στήν πραγματικότητα πρόκειται πολύ λιγότερο γιά τό ἐπιχείρημα μιᾶς μεταβολῆς τοῦ ἀστικῆς προέλευσης καλλιτέχνη σέ αὐθεντία «Προλεταριακῆς Τέχνης», ἀπό ὅτι γιά ἐκεῖνο μιᾶς λειτουργικοποίησής του σέ σημαντικούς τόπους αὐτοῦ τοῦ χώρου τῆς εἰκόνας, ἔστω καί σέ βάρος τῆς καλλιτεχνικῆς δραστηριότητάς του. Δέν θά ἔπρεπε ἴσως, μάλιστα, νά ἀποτελέσει ἡ διακοπή τῆς «καλλιτεχνικῆς σταδιοδρομίας» του ἕνα οὐσιαστικό μέρος τῆς παραπάνω λειτουργίας;

Ἀκόμα καλύτερα τότε τά ἀνέκδοτα πού διηγεῖται. Κι ἀκόμα καλύτερος ὁ τρόπος διήγησής τους. Γιατί καί στό ἀστεῖο, στή βρισιά, στήν παρεξήγηση, παντοῦ, ὅπου ἀναδεικνύει μιά πράξη τήν ἴδια τήν εἰκόνα της καί ὑπάρχει, τήν ἐνδοβάλλει καί τήν καταναλώνει, ὅπου ἀντικρύζει ἡ ἐγγύτητα μέ τά μάτια τόν ἴδιο της τόν ἑαυτό, ἀνοίγει αὐτός ὁ ποθητός χῶρος τῆς εἰκόνας, ὁ κόσμος τῆς πολύπλευρης καί ὁλοκληρωμένης ἐπικαιρότητας, πού ἐξαφανίζει τό «καλό δωμάτιο»˙ ὁ χῶρος μέ μιά λέξη, στόν ὁποῖο ὁ πολιτικός ὑλισμός καί τό φυσικό πλάσμα διαμοιράζουν τόν ἐσωτερικό ἄνθρωπο, τήν ψυχή, τό ἄτομο ἤ ὁτιδήποτε ἄλλο θελήσαμε νά τούς ἐπισυνάψουμε μέ διαλεκτική δικαιοσύνη, ἔτσι ὥστε νά μή μείνει κανένα μέλος του ἀδιάσπαστο. Ἀλλά παρ' ὅλα αὐτά — μάλιστα ἀκριβῶς μετά ἀπό μιά τέτοια διαλεκτική ἐξόντωση — αὐτός ὁ χῶρος θά παραμείνει ἀκόμα χῶρος εἰκόνας, καί πιό συγκεκριμένα: χῶρος σώματος. Γιατί βοήθεια καμιά, ἡ συμφωνία ἐπισφαλής: ὁ μεταφυσικός ὑλισμός τύπου Vogt καί Bucharin δέν ἐπιτρέπει τή χωρίς ρήγματα διαπεραίωσή του στόν ἀνθρωπολογικό ὑλισμό, πράγμα πού ἀποδεικνύει ἡ ἐμπειρία τῶν σουρρεαλιστῶν καί προηγούμενα τῶν Hebel, Georg Büchner, Nietzsche, Rimbaud. Παραμένει ἕνα ὑπόλοιπο. Ἡ συλλογικότητα εἶναι ἐπίσης

σωματική. Καί ἡ φύση (Physis), ὀργανωμένη γιά τή συλλογικότητα μέ τή μορφή τῆς τεχνικῆς, μπορεῖ νά παραχθεῖ σύμφωνα μέ τή συνολική πολιτική καί ἀντικειμενική πραγματικότητά της μόνο σ᾽ ἐκεῖνο τό χῶρο εἰκόνας, στόν ὁποῖο ἐξοικειωνόμαστε ἀπό τήν ἐγκόσμια φώτιση. Μόνον ὅταν διεισδύσουν σ᾽ αὐτήν τό σῶμα κι ὁ χῶρος εἰκόνας τόσο βαθιά, ὥστε κάθε ἐπαναστατική ἔνταση νά γίνεται σωματική συλλογική ἐννεύρωση, κάθε σωματική ἐννεύρωση τῆς συλλογικότητας ἐπαναστατική ἐκφόρτιση, θά ἔχει ξεπεράσει ἡ πραγματικότητα τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της στό βαθμό πού ἀπαιτεῖ τό Κομμουνιστικό Μανιφέστο. Οἱ σουρρεαλιστές εἶναι γιά τήν ὥρα οἱ μοναδικοί, πού ἔχουν ἀντιληφθεῖ τίς σημερινές ἐπιταγές του. Ἀνταλλάσουν, ἕνας πρός ἕναν, τήν παντομίμα τους μέ τήν πλάκα ἑνός ξυπνητηριοῦ, πού κτυπᾶ κάθε λεπτό ἑξῆντα δευτερόλεπτα.

ΣΧΟΛΙΟ *

Ἡ ἐνασχόληση τοῦ Benjamin *μέ τό σουρρεαλισμό ἄρχισε πιθανότατα τό 1925, ἕνα χρόνο μετά τήν ἐμφάνιση τοῦ πρώτου Μανιφέστου τοῦ* Breton. *Στίς 3.7.1925 ἔκανε γνωστή στόν* Rilke *τή μετάφρασή του τῆς «Ἀνάβασης» τοῦ* St. - J.Perse *καί συμπλήρωνε: «Ἡ ἀτμόσφαιρα - μέ τήν εὐρεία ἔννοια τῆς λέξης - ἀπό τήν ὁποία ἀναδύεται τό ἔργο, μοῦ ἔγινε σαφής καθώς κυλοῦσαν οἱ ἑβδομάδες. Στό σουρρεαλισμό (μερικές ἀπό τίς ἐπιδιώξεις του εἶναι βέβαια ἐμφανεῖς καί στόν* St. - J. Perse*) συναρπάστηκα ἰδιαίτερα ἀπό τό πόσο κυριευτικά, ἐπιτακτικά καί ἀξιωματικά εἰσβάλλει ἡ γλώσσα στό χῶρο τοῦ ὀνείρου. Προσπάθησα πρίν ἀπ᾽ ὅλα νά διατηρήσω τήν ξέφρενη ἀνάσα αὐτῆς τῆς προσωδιακῆς δράσης στά γερμανικά». (Ἐπιστολές, 390). Δυό ἑβδομάδες ἀργότερα, στίς 24.7.1925, ἀναφέρει σ᾽ ἕνα γράμμα του στόν* Scholem*: «Μελέτησα προπαντός τά τελευταῖα ἀπό τή Γαλλία˙ τά ἐξαίσια κείμενα τοῦ* Paul Valéry (Variété, Eupalinos) *ἀπό τή μιά, τά προβληματικά βιβλία τῶν σουρρεαλιστῶν ἀπό τήν ἄλλη. Μπροστά σέ τέτοια ντοκουμέντα πρέπει σιγά σιγά νά ἐξοικειωθῶ μέ τήν τεχνική τῆς κριτικῆς. Σέ μιά καινούρια λογοτεχνική ἐπιθεώρηση, πού πρόκειται νά ἐμφανιστεῖ τό φθινόπωρο — σέ ἔχω ἐνημερώσει, νομίζω, ἤδη σχετικά —, ἀνέλαβα κάθε εἴδους συνεργασία, ἰδιαίτερα μιά μόνιμη στήλη γιά τή νέα γαλλική θεωρία τῆς τέχνης». (Ἐπιστολές, 393). Ἡ καινούρια λογοτεχνική ἐπιθεώρηση ἦταν ἡ «*Literarische Welt*», πού ἐκδίδονταν ἀπό τόν* Willy Haas *στόν ἐκδοτικό οἶκο* Ernst Rowohlt *καί στήν ὁποία συνεργαζόταν ὁ* Benjamin *τακτικά ἀπό τό 1925 μέχρι τό 1930. Μιά πρώτη ἐργασία του γιά τό σουρρεαλισμό, τό* Traumkitsch, *γράφτηκε πιθανότατα μέσα στό 1925 καί δημοσιεύθηκε τόν Ἰανουάριο τοῦ 1927 στή «*Neue Rundschau*». Στά μέσα τοῦ 1927 — ὁ* Benjamin *δέν εἶχε ἀρχίσει ἀκόμα τή «μεγάλη πραγματεία» γιά τό σουρρεαλισμό — ἀναφέρονται σέ ἕνα γράμμα του στόν* Hofmannsthal*: «Ἐνῶ μέ τίς προσπάθειες καί τά ἐνδιαφέροντά μου στή Γερμανία αἰσθάνο-*

* Ἀποσπάσματα ἀπό τή σχολιασμένη ἔκδοση τῶν «Κειμένων» (Schriften, ἐκδ. οἶκος Suhrkamp) τοῦ W. Benjamin. Ἡ ἐπιλογή ἔγινε ἀπό τόν μεταφραστή.

μαι τελείως ἀπομονωμένος ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους τῆς γενιᾶς μου, ὑπάρχουν στή Γαλλία μεμονωμένες ἐμφανίσεις — σάν συγγραφεῖς ὁ Giraudoux καί ἰδιαίτερα ὁ Aragon — σάν κίνηση ὁ σουρρεαλισμός, στίς ὁποῖες διακρίνω ἐπεξεργασίες, πού ἀπασχολοῦν καί ἐμένα». (Ἐπιστολές, 446). Ὁ Benjamin μετάφρασε μερικά ἀποσπάσματα ἀπό τό «Le paysan de Paris» τοῦ Aragon, πού παρουσιάστηκαν τόν Ἰούνιο τοῦ 1928 στή «Literarische Welt». Τό δοκίμιο «Ὁ Σουρρεαλισμός» δημοσιεύθηκε τό Φεβρουάριο τοῦ 1929 σέ τρεῖς συνέχειες στό ἴδιο περιοδικό. Ὁ Benjamin εἶχε κάθε λόγο νά διαμαρτυρηθεῖ γιά τήν ἔκδοση, ὅπως συμπεραίνεται καί ἀπό ἕνα γράμμα του στόν Alfred Cohn: «Ἄν ἐνδιαφέρεσαι γιά τήν πραγματεία γιά τό σουρρεαλισμό, θά ἔκανες καλά νά περιμένεις τήν ὁλοκληρωμένη ἐμφάνισή της καί νά τή διαβάσεις μετά ἐνιαία. Γιατί ὁ διαχωρισμός τῶν συνεχειῶν δέν θά μποροῦσε νά ἐπιχειρηθεῖ μέ πιό παράλογο τρόπο, ἀπό ὅτι ἔγινε». Ἐπιστολές, 487).

Ὁ ὑπαινιγμός στήν ἀναφερθεῖσα ἐπιστολή τῆς 5.6.1927 στόν Hofmannsthal, ὅτι ὁ Benjamin διακρίνει στό σουρρεαλισμό ἐπεξεργασίες, πού ἀπασχολοῦν καί αὐτόν τόν ἴδιο, διευκρινίζεται μέ ἕνα γράμμα του στόν Scholem στίς 14.2.1929: «Ὅσα κατά τά ἄλλα μέ ἀφοροῦν τόν τελευταῖο καιρό μπορεῖς νά τά ἀντιληφθεῖς σέ κάποιο βαθμό μέ σαφήνεια ἀπό τό «Σουρρεαλισμό», ἕνα ἀδιαφανές παραβάν μπροστά ἀπό τήν ἐργασία τῶν «Ἀποσπασμάτων» (Ἐπιστολές, 489). Ἡ ὑπόδειξη δέν ἦταν ἀρκετά σαφής γιά τόν Scholem· συμπληρώνει ἔτσι ὁ Benjamin στίς 15.3.1929, «Ρωτᾶς, ἀκριβέ μου φίλε, τί μπορεῖ ἄραγε νά κρύβεται πίσω ἀπό τήν ἐργασία γιά τό σουρρεαλισμό. (Σοῦ τήν ἔστειλα, πιστεύω, ὁλοκληρωμένη, γράψε μου σέ παρακαλῶ, ἄν τήν ἔχεις πάρει). Αὐτή ἡ ἐργασία εἶναι ὄντως ἕνα παραβάν μπροστά ἀπό τά «Παρισινά Ἀποσπάσματα» — καί ἔχω κάποιους λόγους νά διατηρῶ κρυφά, ὅσα συμβαίνουν ἐκεῖ πίσω. Σ' ἐσένα ὅμως ἐν πάση περιπτώσει τά ἑξῆς: ὅτι πρόκειται ἐδῶ γιά ὅσα ἀκριβῶς ἔθιγες κάποτε μετά τό διάβασμα τοῦ «Μονόδρομου»*· τήν πρόσκτηση γιά μιά ἐποχή τοῦ ἀπολύτως συγκεκριμένου, ὅπως ἐμφανίζεται ὁλοένα ἐκεῖ στά παιδικά παιχνίδια, σέ ἕνα κτίριο, στήν κατάσταση μιᾶς ζωῆς. Ἕνα παράτολμο ἐπιχείρημα πού κόβει τήν ἀνάσα, δίκαια ἀναβαλλόμενο συνεχῶς σ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ χειμώνα — ἐξαιτίας καί τοῦ φοβεροῦ ἀνταγωνισμοῦ μέ τά ἑβραϊκά — παραλυτικό ἐπομένως ἀπό καιρό σέ καιρό, μή ἐπιδεχόμενο πιά ἀναβολῆς ἀλλά ταυτόχρονα καί μέ μιά αἴσθηση ἀνολοκλήρωτου πρός τό παρόν». (Ἐπιστολές, 491). Ὁ Scholem διέκρινε ἀπό τή μεριά του τή σημασία τοῦ σουρρεαλισμοῦ γιά τή σκέψη τοῦ Benjamin· γράφει ἕνα σημεῖο τῶν Ἀπομνημονευμάτων του, πού ἀναφέρεται βέβαια σέ μιά παλιότερη συνάντησή τους, τό 1927 στό Παρίσι: «Στήν ἀντιδιαμετρική θέση τοῦ θαυμασμοῦ του γιά τόν Valéry βρισκόταν τό φλογερό του ἐνδιαφέρον γιά τούς σουρρεαλιστές, στούς ὁποίους ὑπῆρχαν πολλά, ἀπό ὅσα εἶχαν ξεσπάσει μέσα του τά τελευταῖα χρόνια. Αὐτά, στά ὁποῖα προσπαθοῦσε νά διεισδύσει καί νά ὑποτάξει μέ μιά πνευματική πειθαρχία, τοῦ φαινόταν ἀξιόλογα στίς ἐντελῶς ἀντίθετες μορφές τῆς δίχως ὅρια παράδοσης στίς ἐκρήξεις τοῦ ἀσυνείδητου καί διέγειραν καί τή δική του φαντασία. Τό ὑπέρμετρό τους τόν προσέλκυε βαθύτερα ἀπό τήν ἑκούσια σοβαροφάνεια τοῦ λογοτεχνικοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ, στόν ὁποῖο διέκρινε τίς τάσεις τῆς ἀνειλικρίνειας καί τῆς μπλόφας. Ὁ σουρρεαλισμός ὑπῆρξε γι' αὐτόν ἕνα εἶδος πρώτης γέφυρας γιά μιά θετικότερη ἐκτίμηση τῆς ψυχανάλυσης, δέν εἶχε ὅμως αὐταπάτες γιά τά ἀδύνατα σημεῖα τῶν μεθόδων καί τῶν δύο σχολῶν. Διάβαζε τά περιοδικά, στά ὁποῖα προβάλλονταν ἀπόψεις τοῦ Aragon τοῦ Breton, πού συνέπιπταν κάπου μέ τίς βαθύτερες προσωπικές του ἐμπειρίες. Συνέβαινε ἐδῶ κάτι παρόμοιο μέ τή συνάντησή του μέ ἐκεῖνο πού ἀποκαλοῦσε ἀκραῖο κομμουνισμό. Ὁ Benjamin δέν ἦταν ἕνας ἐκστασιαζόμενος, ἀλλά οἱ ἐκστάσεις τῆς ἐπαναστατικῆς οὐτοπίας καί τῆς σουρρεαλιστικῆς κατάδυσης στό ἀσυνείδητο ὑπῆρξαν γι' αὐτόν κατά κάποιο τρόπο κλειδιά, πού ἄνοιγαν τίς πόρτες τοῦ δικοῦ του κόσμου, γιά τόν ὁποῖο ἀναζητοῦσε ἐντελῶς διαφορετικές, αὐστηρές καί πειθαρχημένες μορφές ἔκφρασης». (Scholem, Walter Benjamin -τό ἱστορικό μιᾶς φιλίας).

Τό δοκίμιο γιά τό σουρρεαλισμό σάν εἰσαγωγή στά Ἀποσπάσματα: αὐτό τό χαρακτήρα τόνιζε ὁ Benjamin μετά τή δημοσίευση τοῦ κειμένου καί στόν Hofmannsthal, προσδιορίζοντας ταυτόχρονα καί τή σχέση του μέ τό δοκίμιο γιά τόν Proust σάν ἑνός ἀντίστοιχου: «Ἡ πραγματεία γιά τόν Proust, ἡ ὁποία ὑποθέτω, ἄς ἐλπίσω ὄχι χωρίς λόγο, ὅτι σᾶς ἔδωσε μιά συγκεκριμένη ἐντύπωση γιά ὅσα μέ

* «Einbahnstrasse», Βερολίνο, 1928 : στοχασμοί τοῦ Benjamin μέ τή μορφή μικρῶν δοκιμίων ἤ ἀφορισμῶν (σ.τ.μ.).

ἀπασχολοῦσαν πρίν ἀπό χρόνια στό Παρίσι καί στά ὁποῖα συμβάλατε καί σεῖς, θά μποροῦσε νά ἀποτελέσει μιά σύσταση γιά ὅλα τά ὑπόλοιπα κείμενα. Γι' αὐτό καί περίμενα τήν ἔκδοσή της. Ὁ «Σουρρεαλισμός» εἶναι ἕνα ἀντίστοιχό της, πού περιέχει μερικά προλεγόμενα τῶν 'Αποσπασμάτων, γιά τά ὁποῖα εἴχαμε μιλήσει κάποτε». ('Επιστολές, 496).

Μετά ἀπό χρόνια, στίς ἀρχές τοῦ 1936, γνωστοποιοῦσε ὁ Benjamin στήν Gretel Adorno τήν ἐπικείμενη πρώτη προσωπική ἐπαφή του μέ τούς σουρρεαλιστές: «Εἶναι αὐτονόητο, πώς ξέρω τό «Alice in Wonderland»... Πρόκειται γιά κάτι ἐξαιρετικό, πού χαίρει φυσικά μεγάλης ἐκτίμησης καί ἀπό μέρους τῶν σουρρεαλιστῶν. Καί μιά καί τό ἔφερε ὁ λόγος, θά σέ ἐνδιέφερε νά μάθεις, ὅτι πρόκειται νά ἔρθω γιά πρώτη φορά σέ ἐπαφή μέ τόν κύκλο τοῦ Breton μέσω τοῦ μεταφραστή τῆς καινούριας μου ἐργασίας· μιά προσέγγιση, πού ἀπαιτεῖ φυσικά πολύ μεγάλη περίσκεψη. Τήν ἐρχόμενη Τρίτη θά παρακολουθήσω μιά ἐκδήλωση τῆς ὁμάδας». Αὐτή ἡ συνάντηση, ἄν ἔγινε βέβαια, ἦρθε γιά τόν Benjamin ἀπό κάποια ἄποψη πολύ καθυστερημένα: ὁ Breton καί οἱ ἐναπομείναντες ὀπαδοί του εἶχαν ἔρθει ἀπό καιρό σέ ρήξη μέ ἐκεῖνο τόν κομμουνισμό, μέ τόν ὁποῖο εἶχε συμπαραταχθεῖ στό μεταξύ ὁ Benjamin· ἀλλά καί οἱ σουρρεαλιστικές μέθοδοι, πού φάνηκαν ἀρχικά σ' αὐτόν τόσο πρόσφορες γιά τά 'Αποσπάσματα, τοῦ ἔδωσαν στή συνέχεια τήν αἴσθηση ἑνός ἀδιέξοδου.

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ PROUST

Οἱ δεκατρεῖς τόμοι τοῦ «A la Recherche du Temps perdu» τοῦ Marcel Proust εἶναι τό ἀποτέλεσμα μιᾶς πέρα ἀπό κάθε δυνατότητα ἐπεξεργασίας σύνθεσης, ὅπου διασταυρώνονται σέ ἕνα αὐτοβιογραφικό ἔργο ἡ ἐμβάθυνση τοῦ μυστικιστῆ, ἡ τέχνη τοῦ πεζογράφου, ὁ οἶστρος τοῦ σατιριστῆ, ἡ γνώση τοῦ μυημένου καί ἡ ἀτολμία τοῦ μονομανῆ. Δίκαια ἔχει εἰπωθεῖ ὅτι ὅλα τά μεγάλα λογοτεχνικά ἔργα θεμελιώνουν ἤ ἀποσυνθέτουν ἕνα εἶδος, εἶναι μέ μιά λέξη ἰδιαιτερότητες. Μεταξύ τους ὅμως ἀποτελεῖ τό παραπάνω ἕνα ἀπό τά πιό ἀσύλληπτα. Ἀρχίζοντας ἀπό τή δομή του, πού *ἑνοποιεῖ* ποίηση, ἀπομνημονεύματα, σχόλια, μέχρι τή σύνταξη ἀπέραντων προτάσεων (τόν Νεῖλο τῆς γλώσσας, πού ξεχειλίζει ἐδῶ ζωογόνος στίς ἐκτάσεις τῆς ἀλήθειας), ὅλα ὑπερβαίνουν κάθε μέτρο. Τό ὅτι αὐτή ἡ μεγάλη μοναδικότητα τῆς ποίησης ἀποτελεῖ ταυτόχρονα τό μεγαλύτερό της ἐπίτευγμα στή διάρκεια τῶν τελευταίων δεκαετιῶν, εἶναι ἡ πρώτη ἀποκαλυπτική διαπίστωση πού ἔρχεται στό νοῦ τοῦ παρατηρητῆ. Καί εἶναι ἐξαιρετικά νοσηροί οἱ ὅροι, ἀπό τούς ὁποίους προέκυψε: μιά ἐκλιπούσα πάθηση, μιά ἀσυνήθι-

στη περιουσία καί μιά μή κανονική προδιάθεση. Δέν εἶναι ὅλα σ' αὐτή τή ζωή ὑποδειγματικά, παραδειγματικά ὅμως τά πάντα. Προσδιορίζει αὐτή στή διαφοροποιούμενη σημερινή συγγραφική παραγωγή τή θέση της στήν καρδιά τοῦ ἀδύνατου, στό ἐπίκεντρο καί βέβαια ταυτόχρονα στό σημεῖο ἀδιαφορίας γιά κάθε κίνδυνο καί χαρακτηρίζει αὐτή τή μεγάλη πραγματικότητα τοῦ «ἔργου ζωῆς» σάν τήν τελευταία γιά πολύ καιρό. Ἡ εἰκόνα τοῦ Proust ἀποτελεῖ τήν ὑψηλότερη φυσιογνωμική ἔκφραση, πού θά μποροῦσε νά ἀποκτήσει ἡ διαρκῶς αὐξανόμενη ἀσυμφωνία μεταξύ ποίησης καί ζωῆς. Αὐτό εἶναι τό δίδαγμα, πού δικαιώνει τήν ἀπόπειρα ἐπίκλησης αὐτῆς τῆς εἰκόνας.

Εἶναι γνωστό, ὅτι ὁ Proust δέν περιέγραψε στό ἔργο του μιά ζωή, ὅπως ὑπῆρξε, ἀλλά μιά ζωή, ὅπως τήν θυμᾶται ἐκεῖνος, πού τή βίωσε. Τό παραπάνω εἶναι βέβαια διατυπωμένο μέ ἀρκετή ἀσάφεια καί χωρίς τήν παραμικρή ἐπεξεργασία. Γιατί τόν κύριο ρόλο γιά τόν ἐνθυμούμενο συγγραφέα δέν παίζει ἐδῶ καθόλου αὐτό πού ἔχει βιώσει, ἀλλά ἡ ὕφανση τῶν ἀναμνήσεών του, ἡ πηνελόπεια ἐργασία τῆς μνήμης. Ἤ θά ἦταν ἴσως προτιμότερο νά μιλήσουμε γιά μιά πηνελόπεια ἐργασία τῆς λήθης; Δέν εἶναι ἡ ἀκούσια μνήμη, ἡ mémoire involontaire τοῦ Proust, πολύ πιό κοντά στή λήθη παρά σ' ἐκεῖνο, πού ἀποκαλεῖται συνήθως ἀνάμνηση; Καί δέν ἀποτελεῖ αὐτό τό ἔργο τῆς αὐθόρμητης ἀνάμνησης, στό ὁποῖο ἡ μνήμη εἶναι τό ὑφάδι καί ἡ λήθη τό στημόνι, πολύ περισσότερο ἕνα ἀντίθετο τοῦ ἔργου τῆς Πηνελόπης παρά κάτι ὅμοιό του; Γιατί ξεφτᾶ ἐδῶ ἡ μέρα ἐκεῖνο πού δημιούργησε ἡ νύχτα. Κάθε πρωί ἀπομένουν στά χέρια μας, καθώς ξυπνᾶμε, ἀδύναμοι τίς περισσότερες φορές καί χαλαροί, μόνο μερικά κρόσια ἀπό τό χαλί τῆς βιωμένης ὕπαρξης, ὅπως ὑφάνθηκε μέσα μας ἀπό τή λήθη. Ἀλλά ἡ κάθε μέρα ἀποσυνθέτει μέ τήν ἐπιβαλλόμενη δραστηριότητα καί, ἀκόμα περισσότερο, μέ τήν ἐπιβεβλημένη μνήμη τό πλεκτό, τά κοσμήματα τῆς λήθης. Γι' αὐτό μετέτρεψε ὁ Proust στό τέλος τίς μέρες του σέ νύχτες, γιά νά ἀφιερώσει στό συσκοτισμένο δωμάτιο μέ τεχνητό φωτισμό ὅλες τίς ὧρες του ἀνενόχλητος στό ἔργο, ἔτσι ὥστε νά μήν τοῦ διαφύγει κανένα ἀπό τά περίπλοκα ἀραβουργήματά του. Ἄν οἱ Ρωμαῖοι ἀποκαλοῦσαν ἕνα κείμενο ὕφασμα,* δέν

* (text - textum (σ.τ.μ.))

ὑπάρχει κανένα περισσότερο καί πυκνότερα δουλεμένο ἀπό αὐτό τοῦ Marcel Proust. Τίποτε δέν ὑπῆρξε γι' αὐτόν ἀρκετά πυκνό καί διαρκές. Ὁ ἐκδότης του Gallimard διηγοῦνταν τήν ἀπελπισία, πού προκαλοῦσαν στούς στοιχειοθέτες οἱ συνήθειες τοῦ Proust κατά τή διάρκεια τῆς διόρθωσης. Τά τυπογραφικά ἐπέστρεφαν συνεχῶς γεμάτα σημειώσεις στό περιθώριο χωρίς ὅμως τόν ἐντοπισμό τοῦ παραμικροῦ τυπογραφικοῦ λάθους· ὁλόκληρος ὁ προσφερόμενος χῶρος καλυπτόταν ἀπό καινούρια κείμενα. Μέχρι αὐτό τό σημεῖο ἐπεκτεινόταν ἡ νομοτέλεια τῆς μνήμης ἀκόμα καί στίς παρυφές τοῦ ἔργου. Γιατί ἕνα βιωμένο γεγονός εἶναι πεπερασμένο, περιορισμένο τουλάχιστον στή μιά σφαίρα τοῦ βιώματος· ἕνα ἀναπολούμενο δίχως ὅρια, ἀποτελώντας μόνον κλειδί γιά ὅλα ὅσα προϋπῆρξαν καί γιά ὅλα ὅσα ἐπακολούθησαν. Καί μέ μιά ἀκόμα ἔννοια πρόκειται γιά τή μνήμη, πού παρέχει ἐδῶ τίς αὐστηρές προδιαγραφές τῆς ὕφανσης. Γιατί δημιουργός τῆς ἑνότητας τοῦ κειμένου εἶναι μόνον ἡ actus purus τῆς ἴδιας τῆς μνήμης, ὄχι τό ἄτομο τοῦ συγγραφέα ἤ, οὔτε λόγος, ἡ πλοκή. Μπορεῖ μάλιστα νά εἰπωθεῖ, ὅτι οἱ διαλείψεις τους ἀποτελοῦν μόνο τήν πίσω ὄψη τοῦ συνεχοῦς τῆς μνήμης, τό σχέδιο τοῦ χαλιοῦ ἀπό τήν ἀνάποδη. Ἔτσι τό ἤθελε ὁ Proust, ἔτσι ὀφείλουμε νά τόν ἀντιλαμβανόμαστε, ὅταν ἔλεγε, πώς θά προτιμοῦσε νά ἔβλεπε ὁλόκληρο τό ἔργο του τυπωμένο μέ τή μορφή δίστηλου σέ ἕνα τόμο καί χωρίς καμιά παράγραφο.

Τί ζητοῦσε μέ τέτοια φρενίτιδα; Ἀπό ποῦ πήγαζε αὐτή ἡ ἀτέλειωτη ἐπίπονη προσπάθεια; Μποροῦμε νά ἰσχυριστοῦμε, ὅτι ὅλες οἱ ζωές, τά ἔργα, οἱ πράξεις, πού ἀξίζουν, δέν ὑπῆρξαν ποτέ παρά ἡ ἀπρόσκοπτη ἐκτύλιξη τῶν πιό κοινότοπων καί φευγαλέων, συναισθηματικῶν καί ἀδύναμων ὡρῶν τῆς ὕπαρξης ἐκείνου, στόν ὁποῖο ἀνήκουν; Καί ὅταν περιέγραψε ὁ Proust σέ ἕνα πασίγνωστο σημεῖο αὐτή τήν πιό ἰδιαίτερή του ὥρα, τό ἔκανε μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε νά τήν ξαναβρίσκει ὁ καθένας στή δική του ὕπαρξη. Λίγο λείπει, γιά νά μᾶς ἐπιτραπεῖ νά τήν ἀποκαλέσουμε ὥρα τῆς καθημερινότητας. Αὐτή ἔρχεται μέ τή νύχτα, μέ τόν ἀπόηχο ἑνός τερετίσματος ἤ μέ μιά ἀνάσα στό περβάζι τοῦ ἀνοικτοῦ παράθυρου. Καί δέν εἶναι δυνατό νά μή ληφθεῖ ὑπ' ὄψη, τό τί συναντήσεις θά μᾶς ἐπιφυλάσσονταν, ἄν εἴμασταν λιγότερο ἐνδοτικοί στόν ὕπνο. Ὁ Proust δέν ἐνέδιδε στόν ὕπνο. Κι ὅμως, ἤ καλύτερα γι' αὐτό ἀκριβῶς, μπόρεσε ὁ Jean Cocteau νά ανα-

φέρει σέ ἕνα ὑπέροχο δοκίμιο, ὅτι ἡ διακύμανση τοῦ τόνου τῆς φωνῆς τοῦ Proust ὑπάκουε στούς νόμους τῆς νύχτας καί τοῦ μελιοῦ. Ὑποτασσόμενος σ' αὐτούς, ὑπερνικοῦσε βαθιά μέσα του τήν ἀπελπισμένη θλίψη (αὐτό πού εἶχε κάποτε ἀποκαλέσει «l' imperfection incurable dans l' essence même du présent»)* καί ἔπλαθε ἀπό τήν κερήθρα τῆς μνήμης μιά κατοικία γιά τό σμῆνος τῶν σκέψεών του. Ὁ Cocteau διέκρινε ἐκεῖνο, πού θά ἔπρεπε νά ἀπασχολεῖ πάνω ἀπ' ὅλα κάθε ἀναγνώστη τοῦ Proust: διέκρινε τήν τυφλή, παράλογη καί ξέφρενη ἀπαίτηση αὐτοῦ τοῦ ἄνθρώπου γιά εὐτυχία. Τό ἔδειχνε ἡ λάμψη τοῦ βλέμματός του· δέν ἦταν εὐτυχισμένο. Ὑπῆρχε ὅμως μέσα του ἡ εὐτυχία, ὅπως *μέσα* στό παιχνίδι ἤ *μέσα* στόν ἔρωτα. Καί δέν εἶναι πάλι δύσκολο νά ἐξηγηθεῖ, τό γιατί αὐτή ἡ παραλυτική, ἐκρηκτική θέληση γιά εὐτυχία, πού διαπερνᾶ τήν ποίηση τοῦ Proust, γίνεται τόσο σπάνια ἀποδεκτή ἀπό τούς ἀναγνῶστες του. Ὁ ἴδιος ὁ Proust τούς διευκόλυνε σέ πολλά σημεῖα στό νά ἐξετάσουν καί αὐτό τό ἔργο μέ τή δοκιμασμένη ἀπό τό χρόνο, ἄνετη ὀπτική τῆς παραίτησης, τοῦ ἡρωισμοῦ, τοῦ ἀσκητισμοῦ. Ἐπειδή τίποτε δέν εἶναι στούς ὑποδειγματικούς μαθητές τῆς ζωῆς προφανέστερο, ἀπό τό ὅτι ἕνα μεγάλο ἐπίτευγμα δέν μπορεῖ παρά νά ἀποτελεῖ ἀποκλειστικά τόν καρπό ἐπίπονων προσπαθειῶν, ταλαιπωρίας καί ἀπογοήτευσης. Γιατί ἡ δυνατότητα συμμετοχῆς καί τῆς εὐτυχίας στό ὡραῖο, θά ἦταν κάτι ὑπερβολικό γιά τό καλό, κάτι γιά τό ὁποῖο θά ἔμενε ἡ ἐμπάθειά τους ἀπαρηγόρητη γιά πάντα.

Ὑπάρχει ὅμως μιά διττή θέληση γιά εὐτυχία, μιά διαλεκτική τῆς εὐτυχίας. Μιά ὑμνητική καί μιά ἐλεγειακή μορφή τῆς εὐτυχίας. Ἡ μιά: τό ἀνήκουστο, τό πρωτοφανές, ἡ κορυφή τῆς μακαριότητας. Ἡ ἄλλη: τό αἰώνιο ἐπαναλαμβανόμενο, ἡ αἰώνια ἀποκατάσταση τῆς ἀρχέγονης, πρώτης εὐτυχίας. Καί εἶναι ἡ ἐλεγειακή ἰδέα τῆς εὐτυχίας, πού θά μποροῦσε νά ὀνομαστεῖ καί ἐλεατική, αὐτή πού μεταβάλλει γιά τόν Proust τήν ὕπαρξη σέ ἕνα προστατευόμενο δάσος μνημῶν. Δέν θυσίασε γι' αὐτήν μόνο φίλους καί συναναστροφές στή ζωή, ἀλλά καί πλοκή, ἑνότητα τοῦ ἀτόμου, ροή τῆς ἀφήγησης, παιχνίδι τῆς φαντασίας στό ἔργο του. Δέν ἦταν ὁ χειρότερος ἀπό τούς

* «Ἡ ἀθεράπευτη ἀτέλεια στήν ἴδια τήν οὐσία τοῦ παρόντος» (σ.τ.μ.).

ἀναγνῶστες του — ὁ Max Unold —, πού ἐνστερνίστηκε αὐτή τήν τέτοιου εἴδους «πλήξη» τῶν κειμένων τοῦ Proust, γιά νά τήν παραβάλει μέ τίς «ἀσυνάρτητες ἱστορίες», καί νά διατυπώσει τό ἑξῆς: «Ὁ Proust κατόρθωσε νά προσδώσει ἐνδιαφέρον στίς ἀσυνάρτητες ἱστορίες. Λέει: Φανταστεῖτε, ἀγαπητέ ἀναγνώστη, βουτοῦσα χθές ἕνα μπισκότο στό τσάι μου καί μοῦ ἔρχεται τότε στό νοῦ, πώς ἤμουν στήν παιδική μου ἡλικία στήν ἐξοχή — χρησιμοποιεῖ γι' αὐτό 80 σελίδες, πού εἶναι τόσο συναρπαστικές, ὥστε ἔχει κανείς τήν ἐντύπωση πώς δέν εἶναι πιά ὁ ἀκροατής, ἀλλά ὁ ἴδιος ὁ ὀνειροπολῶν». Σέ τέτοιες ἀσυνάρτητες ἱστορίες — «ὅλα τά συνηθισμένα ὄνειρα μεταβάλλονται, ὅταν τά διηγεῖται κανείς, σέ ἀσυνάρτητες ἱστορίες» — ἀνακάλυψε ὁ Unold τή γέφυρα πρός τό ὄνειρο. Μ' αὐτό πρέπει νά συνδεθεῖ κάθε συνθετική ἑρμηνεία τοῦ Proust. Ἀφανεῖς πύλες ὁδηγοῦν μέσα ἐκεῖ στήν ξέφρενη μελέτη τοῦ Proust, στήν παθιασμένη λατρεία του γιά τήν ὁμοιότητα. Ἡ τελευταία δέν ἐπιτρέπει τήν ἀναγνώριση τῶν αὐθεντικῶν σημείων τῆς ἡγεμονίας της ἐκεῖ πού τήν ἀποκαλύπτει, ἔκθαμβος πάντοτε, ἀπρόοπτα σέ πράξεις, φυσιογνωμίες ἤ γλωσσικά ἰδιώματα. Ἡ ὁμοιότητα τοῦ ἑνός μέ τό ἄλλο, στήν ὁποία βασιζόμαστε, ἡ ὁποία μᾶς ἀπασχολεῖ σέ κατάσταση ἐγρήγορσης, περιγράφει θαμπά μόνο τή βαθύτερη ἐκείνη τοῦ ὀνειρικοῦ κόσμου, ὅπου ὅλα ὅσα διαδραματίζονται δέν ἐμφανίζονται ποτέ ταυτόσημα, ἀλλά ὅμοια: ἀδιαφανῶς ὅμοια καί μέ τόν ἴδιο τους τόν ἑαυτό. Τά παιδιά γνωρίζουν ἕνα διακριτικό αὐτοῦ τοῦ κόσμου, τήν κάλτσα, πού παρουσιάζει τή δομή τοῦ ὀνειρικοῦ κόσμου, ἀποτελώντας, διπλωμένη στό συρτάρι τῶν ρούχων, ταυτόχρονα, «τσέπη» καί «περιεχόμενο»... Κι ὅπως δέν ἔπαυαν αὐτά νά μεταβάλλουν ἄπληστα καί τά δύο, τσέπη καί περιεχόμενο, *διά μιᾶς* σέ κάτι τρίτο, τήν κάλτσα, ἔτσι ἄδειαζε κι ὁ Proust διά μιᾶς μέ τήν ἴδια ἀπληστία τό ὁμοίωμα, τό Ἐγώ, γιά νά ἀποκομίζει συνεχῶς τόν πλοῦτο ἐκείνου τοῦ τρίτου, τῆς εἰκόνας, πού καταπράυνε τήν περιέργειά του, ὄχι, τή νοσταλγία του. Κείτονταν στό κρεβάτι καταρρακωμένος ἀπό νοσταλγία, νοσταλγία γιά τόν παραμορφωμένο στήν κατάσταση τῆς ὁμοιότητας κόσμο, τόν ὁποῖο διαπερνᾶ ἐκρηγνυόμενο τό αὐθεντικό σουρρεαλιστικό πρόσωπο τῆς ὕπαρξης. Σ' αὐτόν ἀνήκουν ὅλα ὅσα συμβαίνουν στόν Proust, καί πόσο προσεκτικά κι εὐγενικά ἀναδύονται. Ποτέ δηλαδή ἀπομονωμένα γεμάτα πάθος καί ὁράματα,

ἀλλά προμηνυόμενα καί πολλαπλά ὑποστηριζόμενα, μεταφέροντας μιά εὔθραυστη πολύτιμη πραγματικότητα: τήν εἰκόνα. Αὐτή ἀποσπᾶται ἀπό τό σύμπλεγμα τῶν προτάσεων τοῦ Proust, ὅπως ἡ καλοκαιριάτικη μέρα στό Balbec μέσα ἀπό τά χέρια τῆς Françoise, ἀρχαία, ἀμνημόνευτη, ταριχευμένη μέσα ἀπό τίς δαντελένιες κουρτίνες.

II

Τό σπουδαιότερο, πού ἔχει νά πεῖ κανείς, δέν ἀναγγέλλεται πάντοτε μεγαλόφωνα. Κι ἀκόμα καί μέσα στήν ἀπόλυτη ἡσυχία δέν τό ἐμπιστεύεται πάντοτε στόν πιό ἔμπιστο, στό στενότερο φίλο, πάντοτε σ' αὐτόν, πού εἶναι ἕτοιμος νά δεχθεῖ μέ τή μεγαλύτερη ἀφοσίωση τήν ἐξομολόγηση. Ἄν ἔχουν λοιπόν ὄχι μόνο τά ἄτομα, ἀλλά καί οἱ ἐποχές μιά τόσο συνεσταλμένη, δηλαδή τόσο ἐπιτήδεια κι ἀπερίσκεπτη συνήθεια νά ἀποκαλύπτουν τά ἐσώτερά τους στόν ὁποιονδήποτε, δέν εἶναι τότε γιά τό δέκατο ἔνατο αἰώνα ὁ Zola ἤ ὁ Anatole France, ἀλλά ὁ νεαρός Proust, ὁ ἄσημος σνόμπ, ὁ ἀποτυχημένος καριερίστας τῶν κοσμικῶν σαλονιῶν, ἐκεῖνος πού ἔπιασε στό περασμά τους τίς ἐκπληκτικότερες ἐκμυστηρεύσεις τῆς παρακμάζουσας ἐποχῆς του (ὅπως μιᾶς ἄλλης, θνήσκουσας τοῦ Swann). Πρῶτος ὁ Proust ἔδωσε στό δέκατο ἔνατο αἰώνα μιά μνημική διάσταση. Ὅ,τι ὑπῆρξε πρίν ἀπ' αὐτόν ἕνα διάστημα στερούμενο ἐντάσεων, μεταβλήθηκε σέ πεδίο δυναμικοῦ, ἀπό ὅπου ἀφυπνίστηκαν τά πιό ποικίλα ρεύματα μεταγενέστερων συγγραφέων. Καί δέν εἶναι βέβαια σύμπτωση, ὅτι τό πιό ἐνδιαφέρον ἔργο αὐτοῦ τοῦ εἴδους προέκυψε ἀπό μιά συγγραφέα, πού εἶχε στενή, προσωπική ἐπαφή μέ τόν Proust σάν θαυμάστρια καί φίλη του. Ὁ τίτλος ἤδη, μέ τόν ὁποῖο παρουσιάζει ἡ πριγκίπισσα Clermont - Tonnerre τόν πρῶτο τόμο τῶν ἀπομνημονευμάτων της — «Au Temps des Equipages» —, θά ἦταν κάτι τό ἀδιανόητο πρίν ἀπό τόν Proust. Κατά τά ἄλλα ἀποτελεῖ τήν ἠχώ, πού ἐπαναφέρει ἁπαλά τή διφορούμενη, γεμάτη ἀγάπη καί πρόκληση ἐπίκληση τοῦ ποιητῆ ἀπό τό Faubourg Saint - Germaine. Αὐτή ἡ (μελωδική) περιγραφή περιέχει ἀκόμα ἕνα πλῆθος ἄμεσων ἤ ἔμμεσων ἀναφορῶν στόν Proust, τόσο μέ τό ὕφος ὅσο καί μέ τούς χαρακτῆρες της, στούς ὁποίους συγκαταλέγονται αὐτός ὁ ἴδιος καί μερικά ἀπό τά προσφιλέστερα ἀντικείμενα μελέτης του ἀπό τό Ritz. Μεταφερόμαστε ἔτσι ἀναμφισβήτητα σέ ἕνα πολύ ἀριστοκρατικό περιβάλλον καί μέ ἐμφανίσεις σάν ἐκείνη τοῦ Robert de Montesquiou, πού περιγράφεται ἀπό τήν πριγκίπισσα Clermont - Tonnerre ἀριστουργηματικά, καί σέ ἕνα πολύ ἀσυνήθιστο. Τό συναντᾶμε ὅμως αὐτό καί στόν Proust· δέν λείπει ἐξάλλου, ὅπως εἶναι γνωστό, καί στό δικό του ἔργο τό ἀντίστοιχο ἑνός Montesquiou. Ὅλα αὐτά δέν θά ἄξιζε νά συζητῶνται — ἀφοῦ εἰδικά τό πρόβλημα τῶν τύπων εἶναι δευτερεῦον καί ἀσήμαντο γιά τή Γερμανία — ἄν δέν εἶχε ἡ γερμανική κριτική μιά τόσο ἔνθερμη κλίση στήν ἐπιλογή τοῦ ἀνετότερου δρόμου. Καί πρό παντός: δέν μπόρεσε νά ἀφήσει ἀνεκμετάλλευτη τήν εὐκαιρία γιά ἕνα ἐξευτελιστικό ὑποβιβασμό της στό ἐπίπεδο τοῦ ὄχλου τῶν δανειστικῶν βιβλιοθηκῶν. Τί τό εὐκολώτερο λοιπόν στούς εἵλωτες τῆς ρουτίνας ἀπό τήν ἐξαγωγή συμπερασμάτων γιά τό συγγραφέα μέ ἀφορμή τή σνόμπ ἀτμόσφαιρα τοῦ ἔργου καί τό χαρακτηρισμό τοῦ δημιουργήματος τοῦ Proust σάν ἐσωτερική, γαλλική ὑπόθεση, σάν λογοτεχνικό παράρτημα στό Almanach de Gotha. Εἶναι βέβαια προφανές, ὅτι τά προβλήματα τῶν χαρακτήρων τοῦ Proust προκύπτουν ἀπό μιά κορεσμένη κοινωνία. Δέν ὑπάρχει ὅμως ἐκεῖ οὔτε ἕνα, πού νά συμπίπτει μέ τά ἀντίστοιχα τοῦ συγγραφέα. Αὐτά εἶναι ἀνατρεπτικά. Ἄν ὀφείλαμε νά τά συμπτύξουμε σέ μιά διατύπωση, θά ἀναφέραμε σάν ἐπιδιώξή του τή σύνθεση τῆς συνολικῆς δομῆς τῆς ὑψηλῆς κοινωνίας μέ τή μορφή μιᾶς φυσιολογίας τῆς ἀκατάσχετης φλυαρίας. Στό θησαυρό τῶν προκαταλήψεων καί τῶν δοξασιῶν της δέν ὑπάρχει οὔτε μία, πού νά μήν ἐξολοθρεύεται ἀπό τό ἐπικίνδυνο κωμικό στοιχεῖο τοῦ Proust. Ἡ γιά πρώτη φορά ὑπόδειξη αὐτοῦ τοῦ κωμικοῦ δέν ἀποτελεῖ τό μικρότερο ἀπό τά σημαντικά κέρδη, πού ἀποκόμισε ὁ Léon Pierre - Quint σάν πρῶτος ἑρμηνευτής τοῦ Proust. «Ὅταν γίνεται λόγος γιά χιουμοριστικά ἔργα», γράφει ὁ Quint, «πηγαίνει συνήθως ὁ νοῦς σέ μικρά διασκεδαστικά βιβλία μέ εἰκονογραφημένα ἐξώφυλλα. Ξεχνᾶ κανείς τούς πυκνοτυπωμένους χοντρούς καί ἄκομψους τόμους τῶν Don Quichote, Pantagruel καί Gil Blas». Ἡ ἀνατρεπτική πλευρά τοῦ ἔργου τοῦ Proust ἀναδεικνύει σ' αὐτό τό πλαίσιο τό μέγεθος τῆς ἀποτελεσματικότητάς της. Καί τό οὐσιαστικό κέντρο τῆς δύναμής του εἶναι ἐδῶ περισσότερο τό κωμι-

κό στοιχεῖο παρά τό χιοῦμορ· δέν ξεσηκώνει τόν κόσμο στά γέλια, τόν καταποντίζει στά γέλια. Μέ κίνδυνο νά γίνει θρύψαλα, μπροστά στά ὁποῖα ὁ Proust μόνο θά ξεσπάσει σέ κλάματα. Καί γίνεται ὄντως θρύψαλα: ἡ ἑνότητα τῆς οἰκογένειας καί τῆς προσωπικότητας, τῆς σεξουαλικῆς ἠθικῆς καί τῆς ταξικῆς ὑπόληψης. Οἱ βλέψεις τῆς ἀστικῆς τάξης συντρίβονται μέσα στά γέλια. Ἡ ἐπαναστροφή της, ἡ ἐκ νέου ἀφομοίωσή της ἀπό τήν ἀριστοκρατία ἀποτελεῖ τό κοινωνιολογικό θέμα τοῦ ἔργου.

Ὁ Proust δέν πτοήθηκε ἀπό τήν ἐξάσκηση, πού ἀπαιτοῦσαν οἱ συναναστροφές μέ τούς ἀριστοκρατικούς κύκλους. Ἀδιάλειπτα καί χωρίς ἰδιαίτερους καταναγκασμούς ἔπλασε μέ εὐστροφία τήν προσωπικότητά του, γιά νά τήν κάνει τόσο ἀδιαπέραστη καί ἐπινοητική, ὑποχωρητική καί δύσκολη, ὅπως ἅρμοζε στίς ἐπιδιώξεις του. Ἡ παραπλάνηση, ἡ λεπτολογία συνδέθηκαν ἀργότερα τόσο πολύ μέ τό χαρακτήρα του, πού οἱ ἐπιστολές του εἶχαν μερικές φορές τή μορφή ὁλόκληρων συστημάτων παρενθέσεων — καί ὄχι μόνο γραμματικῶν. Ἐπιστολές, πού παρά τήν ἄπειρα πνευματώδη, εὐλύγιστη σύνταξή τους φέρνουν συχνά στή μνήμη ἐκεῖνο τό μυθικό σχῆμα: «Ἀξιότιμη εὐγενέστατη κυρία, ἀντιλήφθηκα μόλις, ὅτι ξέχασα χθές τό μπαστούνι μου στό σπίτι σας· σᾶς παρακαλῶ νά τό παραδώσετε στόν κομιστή αὐτοῦ τοῦ σημειώματος. ΥΓ. Συγχωρεῖστε με παρακαλῶ γιά τήν ἐνόχληση, τό βρῆκα πρό ὀλίγου». Πόσο ἐφευρηματικός εἶναι στίς δυσκολίες! Ἐμφανίζεται ἀργά τή νύχτα στῆς πριγκίπισσας Clermont - Tonnerre, γιά νά συνδέσει τήν παραμονή του μέ τόν ὅρο, ὅτι θά τοῦ φέρει κάποιος τά φάρμακά του ἀπό τό σπίτι. Καί στέλνει λοιπόν ἕνα ὑπηρέτη, τοῦ δίνει μιά ἐκτενή περιγραφή τῆς περιοχῆς, τοῦ σπιτιοῦ. Καί στό τέλος: «Εἶναι ἀδύνατο νά τό χάσετε. Τό μοναδικό παράθυρο στή Boulevard Haussmann, ὅπου καίει ἀκόμα φῶς». Ὅλα ἐκτός ἀπό τόν ἀριθμό! Ἄν ἐπιχειρήσει κανείς νά μάθει σέ μιά ξένη πόλη τή διεύθυνση ἑνός πορνείου καί πάρει τήν πιό διεξοδική πληροφόρηση — τά πάντα, ἐκτός ἀπό ὁδό καί ἀριθμό — θά ἀντιληφθεῖ τότε τί ἐννοεῖται ἐδῶ (καί πῶς συνδέεται αὐτό μέ τή λατρεία τοῦ Proust γιά τήν τελετουργία, τό θαυμασμό του γιά τόν Saint -Simon καί τέλος τήν ἀδιάλλακτη γαλλικότητά του). Δέν εἶναι ἡ πεμπτουσία τῆς ἐμπειρίας, τό νά βιώνεται ἡ ἀπόλυτη δυσχέρεια τῆς βίωσης πολλῶν πραγμάτων, τά ὁποῖα μποροῦν βέβαια φαινομενικά νά συνοψισθοῦν σέ ἐλάχιστες λέξεις; Μόνο πού ἀνήκουν τέτοιες λέξεις σέ ἕνα «ξένο», καθορισμένο ἀπό κάστα καί τάξη καί εἶναι ἀκατανόητες στούς ἐκτός κυκλώματος. Δέν εἶναι ν' ἀπορεῖ κανείς, γιά τό ὅτι ὁ Proust παθιαζόταν μέ τή μυστική γλώσσα τῶν σαλονιῶν. Ὅταν ἐπιχείρησε ἀργότερα τήν ἀνελέητη ἀπεικόνιση τοῦ petit clan, τῶν Courvoisier, τοῦ «esprit d' Oriane», εἶχε γνωρίσει ὁ ἴδιος μέσω τῆς συναναστροφῆς του μέ τήν Bibesco τούς αὐτοσχεδιασμούς μιᾶς κωδικῆς γλώσσας, στήν ὁποία εἰσαχθήκαμε στή συνέχεια κι ἐμεῖς.

Στά χρόνια τῆς κοσμικῆς του ζωῆς δέν ἀνέπτυξε ὁ Proust στόν ἀνώτατο - θεολογικό θά ἔλεγε κανείς - βαθμό μόνο τό βίτσιο τῆς κολακείας, ἀλλά καί ἐκεῖνο τῆς περιέργειας. Στά χείλη του ἀντιφέγγιζε τό μειδίαμα, πού γλιστροῦσε σάν λάμψη φωτιᾶς πάνω ἀπό τά χείλη τῶν Μωρῶν Παρθένων ἐκεῖ στά ἐσωτερικά κοιλώματα τῶν ἁψίδων μερικῶν ἀπό τούς καθεδρικούς ναούς, τούς ὁποίους τόσο πολύ ἀγαποῦσε. Εἶναι τό μειδίαμα τῆς περιέργειας. Ἦταν μήπως βασικά ἡ περιέργεια, πού τόν ἔκανε ἕνα τόσο μεγάλο παρωδό; Θά ξέραμε τότε ἀμέσως, πῶς θά ἔπρεπε νά ἀξιολογήσουμε σ' αὐτό τό σημεῖο τή λέξη «παρωδός». Ὄχι καί πολύ θετικά. Γιατί, ἄν καί ταιριάζει καί στήν ἀβυσσαλέα malice του, ἀντιπαρέρχεται ὅμως τά στοιχεῖα τῆς πίκρας, τῆς ἀγριότητας καί τῆς ὀργῆς τῶν μεγαλειωδῶν ἀφηγήσεων, πού συνέθεσε μέ τό στύλ τοῦ Balzac, τοῦ Flaubert, τοῦ Sainte - Beuve, τοῦ Henri de Régniers, τῶν Goncourts, Michelet, Renan καί τέλος τοῦ ἀγαπημένου του Saint - Simon καί τίς συγκέντρωσε στόν τόμο «Pastiches et Mélanges»*. Εἶναι ἡ μιμητικότητα τοῦ περίεργου, αὐτή πού ἀποτελεῖ τό μεγαλοφυές τέχνασμα τῆς παραπάνω σειρᾶς, ἀλλά ταυτόχρονα καί μιά τάση ὁλόκληρης τῆς δημιουργίας τοῦ Proust, στήν ὁποία τό πάθος γιά τό φυτικό στοιχεῖο δέν μπόρεσε νά ἐντοπισθεῖ μέ τήν πρέπουσα σοβαρότητα. Πρῶτος ὁ Ortega y Gasset ἐπέσυρε τήν προσοχή στή φυτική ὕπαρξη τῶν χαρακτήρων τοῦ Proust, πού εἶναι ἀναπόσπαστα συνδεδεμένοι μέ τό κοινωνικό τους περιβάλλον, καθορίζονται ἀπό τή θέση ἑνός ἥλιου ἀριστοκρατικῆς εὐμένειας, κινοῦνται ἀπό τόν ἄνεμο πού φυσᾶ ἀπό τό Guermantes ἤ τή Méséglise καί ἀλληλοδιαπλέκονται μέ τρόπο ἀνεξιχνίαστο στή λόχμη τοῦ πεπρωμένου τους. Ἀ-

* «Μιμήσεις καί Ἀνάλεκτα» (σ.τ.μ.)

πό αὐτό τό χῶρο προέρχεται ἡ μιμητικότητα σάν μέθοδος τοῦ ποιητῆ. Οἱ ἀκριβέστερες, σαφέστερες γνώσεις του ἐπικάθονται στά ἀντικείμενά τους, ὅπως τά ἔντομα πάνω σέ φύλλα, ἄνθη καί κλαδιά, χωρίς νά προδίνουν καθόλου τήν παρουσία τους, ἕως ὅτου ἕνα πήδημα, ἕνα φτεροκόπημα, ἕνα τίναγμα δείχνουν στόν τρομαγμένο παρατηρητή ὅτι ἔχει διεισδύσει ἐδῶ σέ ἕνα ξένο κόσμο χωρίς νά γίνει ἀντιληπτή μιά ἀνυπολόγιστη ἰδιόμορφη ζωή. «Ἡ μεταφορά, ὅσο ἀπροσδόκητη κι ἄν εἶναι», λέει ὁ Pierre - Quint, «σχηματίζεται στενά συνδεδεμένη μέ τή σκέψη».

Ὁ αὐθεντικός ἀναγνώστης τοῦ Proust διατρέχεται συνεχῶς ἀπό μικρούς φόβους. Διαπιστώνει κατά τά ἄλλα στή μεταφορική τό κατασταλαγμα τῆς ἴδιας μιμητικότητας, πού θά ἔπρεπε νά τόν καταπλήσσει σάν ἀγώνας γιά τήν ὕπαρξη τοῦ πνεύματος κάτω ἀπό τό φυλλωτό θόλο τῆς κοινωνίας. Πρέπει νά ἀναφερθεῖ καί κάτι, γιά τό πόσο βαθιά καί γόνιμη εἶναι ἡ ἀλληλοδιείσδυση αὐτῶν τῶν δύο βίτσιων, τῆς περιέργειας καί τῆς κολακείας. Συναντᾶμε σέ ἕνα ἀποκαλυπτικό σημεῖο τοῦ κειμένου τῆς πριγκίπισσας Clermont - Tonnerre: «Καί δέν μποροῦμε τέλος νά ἀποσιωπήσουμε, τό ὅτι ὁ Proust ἐκστασιαζόταν μέ τή μελέτη τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ. Γινόταν αὐτό, ἐπειδή διεγειρόταν ἐδῶ ἡ διερευνητική του αἴσθηση ἀπό ἕνα στοιχεῖο, πού δέν συναντοῦσε πουθενά ἤ τούς ζήλευε ἐπειδή ἦταν σέ θέση νά περιεργάζονται καλύτερα τίς ἀπόκρυφες λεπτομέρειες τῶν πραγμάτων πού κινοῦσαν τό ἐνδιαφέρον του; Ὅπως κι ἄν ἔχουν τά πράγματα — τό ὑπηρετικό προσωπικό στήν ποικιλία τῶν μορφῶν καί τῶν χαρακτήρων του ὑπῆρξε τό πάθος του». Στίς παράξενες φωτοσκιάσεις ἑνός Jupien, ἑνός Monsieur Aimé, μιᾶς Céleste Albaret ἐκτείνεται ἡ ἀκολουθία τους ἀπό τή μορφή τῆς Françoise, πού μέ τά τραχιά ὀστεώδη χαρακτηριστικά μιᾶς Ἁγίας Μάρθας μοιάζει σά νά ζωντάνεψε βγαίνοντας ἀπό κάποιο προσευχητάρι, μέχρι ἐκείνους τούς γκρούμ καί τούς chasseurs*, πού δέν πληρώνονται γιά τήν ἐργασία τους ἀλλά γιά νά περιφέρονται ἀργόσχολοι. Καί ἡ ἀναπαράσταση δέν ἀπορροφᾶ ἴσως πουθενά ἀλλοῦ μέ τόσο μεγάλη ἔνταση τό ἐνδιαφέρον αὐτοῦ τοῦ εἰδήμονα τῆς τελετουργίας, ὅσο στά κατώτατα ἀξιώματα. Ποιός θά μποροῦσε νά κρίνει πόση ὑπηρετική περιέργεια περιεῖχε ἡ κολακεία τοῦ Proust, πόση ὑπηρετική κολακεία ἡ περιέργειά του, καί ποῦ ἔφθαναν τά ὅρια αὐτῆς τῆς πανούργας ἀντιγραφῆς τοῦ ρόλου τοῦ ὑπηρέτη στήν ἀνώτερη σφαίρα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς; Τό διευκρίνησε ὁ ἴδιος καί δέν μποροῦσε νά κάνει ἀλλοιῶς. Γιατί, ὅπως ἀποκάλυψε κάποτε: «voir» καί «désirer imiter» τοῦ ἦταν ἕνα καί τό αὐτό. Αὐτή τή στάση, τοῦ ἀνώτερου ταυτόχρονα καί τοῦ ὑποδεέστερου, ἐντόπισε ὁ Maurice Barrès μέ μερικά ἀπό τά πιό ἀνάγλυφα λόγια πού χαράχτηκαν ποτέ γιά τόν Proust: «Un poète persan dans une loge de concierge».*

Στήν περιέργεια τοῦ Proust ὑπῆρχαν στοιχεῖα ντετεκτιβισμοῦ. Οἱ ἀνώτερες δέκα χιλιάδες ἦταν γι' αὐτόν μιά κλίκα ἐγκληματιῶν, μιά σπεῖρα συνωμοτῶν ἀσύγκριτη μέ ὁποιαδήποτε ἄλλη: ἡ Καμόρα** τῶν καταναλωτῶν. Ἀποκλείει ἀπό τόν κόσμο της ὁτιδήποτε συμμετέχει στήν παραγωγή, ἀπαιτεῖ τουλάχιστον νά κρύβεται αὐτή ἡ συμμετοχή μέ θελκτικότητα καί συστολή πίσω ἀπό ἐκεῖνες τίς χειρονομίες ἐπίδειξης τῶν ἐξευγενισμένων ἐπαγγελματιῶν τῆς κατανάλωσης. Ἡ ἀνάλυση τοῦ σνομπισμοῦ ἀπό τόν Proust, πού εἶναι πολύ σπουδαιότερη ἀπό τή δική του ἀποθέωση τῆς τέχνης, ἀποτελεῖ τό ἀπόγειο τῆς κοινωνικῆς του κριτικῆς. Γιατί ἡ συμπεριφορά τοῦ σνόμπ δέν εἶναι παρά ἡ συνεπής, ὀργανωμένη, σθεναρή παρατήρηση τῆς ὕπαρξης ἀπό χημικά καθαρή καταναλωτική σκοπιά. Καί ἐπειδή ἔπρεπε νά ἐξοστρακίσει αὐτή ἡ σατανική μαγγανεία τόσο τήν πιό ἀπομακρυσμένη ὅσο καί τήν πιό πρωτόγονη μνήμη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς φύσης, γι' αὐτό καί ἡ ἀντίστροφη σχέση στόν ἔρωτα ὑπῆρξε γιά τόν Proust χρησιμότερη ἀπό τήν κανονική. Ἀλλά ὁ ἀμιγής καταναλωτής εἶναι ὁ ἀμιγής ἐκμεταλλευτής. Καί λογικά καί θεωρητικά. Ἔτσι παρουσιάζεται στό ἔργο τοῦ Proust μέ μιά ἀπόλυτη σαφήνεια τῆς ἐπίκαιρης ἱστορικῆς ὕπαρξής του. Μέ σαφήνεια, γιατί εἶναι ἀδιαφανής καί ἀκαθόριστος. Ὁ Proust περιγράφει μιά τάξη, πού εἶναι ὑποχρεωμένη νά ἀποκρύπτει κάθε σημεῖο τῆς ὑλικῆς της βάσης καί ἔχει γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο προ-

* ὑπηρέτες μέ κυνηγετική στολή (σ.τ.μ.)

* «Ἕνας Πέρσης ποιητής στό καμαράκι ἑνός θυρωροῦ» (σ.τ.μ.).

* (Μυστική πολιτική ὀργάνωση, πού δροῦσε στήν Ἰταλία ἀπό τό 1820 ἐναντίον τῶν Βουρβώνων καί κατέληξε σέ τρομοκρατική ὁμάδα, πού διαλύθηκε τό 1927 ἀπό τούς φασίστες (σ.τ.μ.))

σκολληθεῖ σέ μιά ἀριστοκρατία, πού στερούμενη κάθε οἰκονομικῆς σπουδαιότητας, ἀποκτᾶ μιά ἰδιαίτερη χρησιμότητα σάν προσωπεῖο τῶν μεγαλοαστῶν. Αὐτός ὁ χωρίς αὐταπάτες, ἀνελέητος ἐξολοθρευτής τῆς μαγείας τοῦ Ἐγώ, τοῦ ἔρωτα, τῆς ἠθικῆς — σάν τέτοιο προτιμοῦσε ὁ Proust τόν ἑαυτό του — μεταβάλλει ὁλόκληρη τήν ἀπέραντη τέχνη του σέ πέπλο αὐτοῦ τοῦ ἑνός ζωτικότατου μυστήριου τῆς τάξης του: τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντα. Ἀλλά ὄχι σάν ἀπολογητής της. Μόνο σάν προπορευόμενός της. Αὐτό πού βιώνει ἐκείνη, ἀρχίζει νά τοῦ γίνεται ἤδη κατανοητό. Πολλά ὅμως ἀπό τό μεγαλεῖο αὐτοῦ τοῦ ἔργου θά παραμείνουν ἀπρόσιτα ἤ ἀνεξερεύνητα, μέχρι νά ἀποκαλύψει αὐτή ἡ τάξη στήν τελική μάχη τά πιό ἔκδηλά της χαρακτηριστικά.

III

Ὑπῆρχε τόν προηγούμενο αἰώνα στή Grenoble — δέν ξέρω, ἄν ὑπάρχει καί σήμερα ἀκόμα — ἕνα πανδοχεῖο μέ τό ὄνομα «Au Temps perdu». Καί στό ἔργο τοῦ Proust εἴμαστε θαμῶνες, πού διαβαίνουν κάτω ἀπό μιά αἰωρούμενη πινακίδα ἕνα κατώφλι, πίσω ἀπό τό ὁποῖο μᾶς περιμένουν ἡ αἰωνιότητα καί ἡ μέθη. Δίκαια ἔκανε ὁ Fernandez στό ἔργο τοῦ Proust τό διαχωρισμό ἑνός thème de l' éternité ἀπό τό thème du temps. Ἀλλά αὐτή ἡ αἰωνιότητα δέν εἶναι μέ κανένα τρόπο πλατωνική, οὔτε οὐτοπική: εἶναι ἐκστατική. Ἄν λοιπόν «ἀποκαλύπτει ὁ χρόνος στόν καθένα, πού ἐμβαθύνει στή ροή του, μιά νέα καί ἄγνωστη μέχρι ἐκείνη τή στιγμή μορφή τῆς αἰωνιότητας», δέν προσεγγίζει ὅμως ἔτσι τό κάθε ἄτομο μέ κανένα τρόπο «τούς ἀνώτερους χώρους, ὅπου ἔφθασαν ὁ Πλάτωνας ἤ ὁ Spinoza μέ ἕνα ἄνοιγμα τῶν φτερῶν τους». Ὄχι — γιατί ὑπάρχουν βέβαια στόν Proust κατάλοιπα ἑνός συνεχοῦς ἰδεαλισμοῦ. Δέν εἶναι ὅμως αὐτά, πού καθορίζουν τή σπουδαιότητα τοῦ ἔργου του. Ἡ αἰωνιότητα, γιά τήν ὁποία ἀνοίγονται ἀπό τόν Proust προοπτικές, εἶναι ὁ ἐπαλλασσόμενος, ὄχι ὁ ἀπεριόριστος χρόνος. Τό ἀληθινό του ἐνδιαφέρον ἀφορᾶ τή ροή τοῦ χρόνου στήν πιό πραγματική, στήν ἐναλλασσόμενη δηλαδή μορφή της, πού δέν κυριαρχεῖ πουθενά λιγότερο παραμορφωμένη ἀπό ὅτι στή μνήμη, ἐσωτερικά, καί στό γέρασμα, ἐξωτερικά. Ἡ

παρακολούθηση τῆς ἀντιπαράθεσης γεράσματος καί μνήμης ἔχει τήν ἔννοια τῆς διείσδυσης στήν καρδιά τοῦ κόσμου τοῦ Proust, στό σύμπαν τῆς ἐπαλλαγῆς. Εἶναι ὁ κόσμος σέ κατάσταση ὁμοιότητας καί δεσπόζουν σ' αὐτόν οἱ correspondances* πού ἔγιναν ἀρχικά ἀντιληπτές ἀπό τούς ρομαντικούς καί μέ τήν πιό βαθιά ἐσωτερικότητα ἀπό τόν Baudelaire. Ὁ Proust ὑπῆρξε ὅμως ὁ μοναδικός, πού κατόρθωσε νά τίς φέρει στό προσκήνιο τῆς βιωμένης ζωῆς μας. Αὐτό εἶναι τό ἔργο τῆς mémoire involontaire, τῆς ἀναζωογονητικῆς δύναμης, πού μπορεῖ νά ἀντιπαρατεθεῖ στό ἀδυσώπητο γέρασμα. Ὅπου καθρεφτίζεται τό παρελθόν στό ὁλόδροσο «Τώρα», συμπτύσσεται γιά ἄλλη μιά φορά ἀπό ἕνα ὀδυνηρό σόκ μέ τήν ἴδια ὁρμητικότητα, πού διαπλέκονται γιά τόν Proust ἡ κατεύθυνση τοῦ Guermantes μέ τήν κατεύθυνση τοῦ Swann, στό σημεῖο (τοῦ δέκατου τρίτου τόμου), πού διασχίζει γιά τελευταία φορά τήν περιοχή τοῦ Combray καί ἀνακαλύπτει τή συγχώνευση τῶν δρόμων. Ἀλλάζει τό τοπίο στή στιγμή σάν τόν ἄνεμο. «Ah! que le monde est grand à la clarté des lampes! Aux yeux du souvenir que le monde est petit!»**. Ὁ Proust κατόρθωσε κάτι τρομερό, νά κάνει στή στιγμή ὁλόκληρο τόν κόσμο νά γεράσει κατά μιά ὁλόκληρη ἀνθρώπινη ζωή. Ἀλλά αὐτή ἀκριβῶς ἡ συμπύκνωση, στήν ὁποία λυώνουν ἀστράφτοντας ὅσα συνήθως μαραίνονται μόνο καί σβύνουν στό λυκόφως, καλεῖται ἀναζωογόνηση. Τό «A la Recherche du Temps perdu» εἶναι ἡ συνεχής ἀπόπειρα φόρτισης μιᾶς ὁλόκληρης ζωῆς μέ τή μεγαλύτερη δυνατή ἑτοιμότητα τοῦ πνεύματος. Ἡ μέθοδος τοῦ Proust εἶναι ἡ ἐπικαιροποίηση — ὄχι ἡ ἀπεικόνιση. Γιατί κατακλύζεται αὐτός ἀπό τήν αἴσθηση τῆς ἀλήθειας, ὅτι δέν διαθέτουμε ὅλοι τό χρόνο, γιά νά βιώσουμε τά αὐθεντικά δράματα μιᾶς ὕπαρξης καθορισμένης. Αὐτό μᾶς γεράζει. Τίποτε ἄλλο. Οἱ ρυτίδες καί οἱ αὐλακιές στό πρόσωπο ἀποτελοῦν τίς καταγραφές τῶν μεγάλων παθῶν, τῶν βίτσιων, τῶν γνώσεων, πού ἦρθαν νά μᾶς συναντήσουν — ἀλλά ἐμεῖς, οἱ κύριοι, λείπαμε ἀπό τό σπίτι.

Ἀπό τήν ἐποχή τῶν πνευματικῶν ἀσκήσεων τοῦ Loyola πολύ δύσκολα ἐντοπίζεται στά κείμενα τῆς Δύσης μιά

* ἀνταποκρίσεις, ἀντιστοιχίες (σ.τ.μ.).

** «Ἄχ! πόσο μεγάλος εἶναι ὁ κόσμος στή διαύγεια τῶν λαμπῶν! Πόσο μικρός εἶναι ὁ κόσμος στά μάτια τῆς ἀνάμνησης!».

ριζοσπαστικότερη ἀπόπειρα αὐτοεμβάθυνσης. Ἔχει καί αὐτή σάν ἄξονα μιά μοναξιά, πού παρασύρει τόν κόσμο στόν ἴλιγγό της μέ τή δύναμη μιᾶς δίνης. Καί ἡ ἐκκωφαντική καί ἀσύλληπτης κενότητας φλυαρία, πού ἀναβλύζει ἀπό τά μυθιστορήματα τοῦ Proust, εἶναι τό τρομακτικό βουητό, μέ τό ὁποῖο καταποντίζεται ἡ κοινωνία στήν ἄβυσσο αὐτῆς τῆς μοναξιᾶς. Βρίσκουν ἐδῶ τή θέση τους οἱ λίβελοι τοῦ Proust ἐναντίον τῆς φιλίας. Ἡ γαλήνη στόν πυθμένα αὐτοῦ τοῦ κρατῆρα — τά μάτια του εἶναι τά πιό γαλήνια κι ἀπορροφητικά — ἤθελε να κάνει τήν παρουσία της αἰσθητή. Ὅ,τι ἐμφανίζεται σέ τόσο πολλά ἀνέκδοτα μέ τρόπο ἰδιόρρυθμο καί προκλητικό, εἶναι ἡ σύζευξη μιᾶς χωρίς προηγούμενο ἔντονης συζήτησης μέ μιά ἀγεφύρωτη ἀπόσταση ἀπό τόν συνομιλητή. Δέν ὑπῆρξε ποτέ κανείς, πού νά εἶχε τήν ἱκανότητα νά μᾶς δείξει τά πράγματα ὅπως αὐτός. Τό ὑποδηλωτικό δάχτυλό του εἶναι ἀπαράμιλλο. Ὑπάρχει ὅμως καί μιά ἄλλη κίνηση στή φιλική συνεύρεση, στή συζήτηση: ἡ ἐπαφή. Δέν εἶναι αὐτή ἡ κίνηση πιό ξένη σέ κανένα, ἀπ' ὅτι στόν Proust. Δέν μπορεῖ αὐτός νά ἀγγίξει οὔτε τόν ἀναγνώστη του, δέν θά τοῦ ἦταν δυνατό μέ ὁποιοδήποτε ἀντάλλαγμα. Ἄν θά θέλαμε νά διατάξουμε τήν ποίηση γύρω ἀπό αὐτούς τούς πόλους — τόν ὑποδηλωτικό καί ἐκεῖνο τῆς ἐπαφῆς — κέντρο τοῦ ἑνός θά ἀποτελοῦσε τό ἔργο τοῦ Proust καί τοῦ ἄλλου ἐκεῖνο τοῦ Péguy. Εἶναι οὐσιαστικά αὐτό πού συνέλαβε μέ τόση ὀξυδέρκεια ὁ Fernandez: «Τό βάθος ἤ καλύτερα ἡ διεισδυτικότητα εἶναι πάντοτε ἀπό τή μεριά του, ποτέ ἀπό τή μεριά τοῦ συνομιλητῆ». Δεξιοτεχνικά καί μέ μιά δόση κυνισμοῦ ἐμφανίζεται αὐτό στή λογοτεχνική κριτική του. Σημαντικότερο ντοκουμέντο της εἶναι ἕνα δοκίμιο, γραμμένο στό ἀπόγειο τῆς δόξας καί στήν καταβύθιση στό νεκρικό κρεβάτι: τό «A propos de Baudelaire». Ἰησουιτικό στή συμφωνία μέ τήν ἀρρώστια του, ἄμετρο στήν πολυλογία τοῦ κατάκοιτου, τρομακτικό στήν ἀδιαφορία τοῦ σημαδεμένου ἀπό τό θάνατο, πού θέλει νά μιλήσει ἐδῶ γιά ἄλλη μιά φορά, ἀδιαφορώντας γιά τό τί θά πεῖ. Ἐκεῖνο πού τόν ἐνέπνεε ἐδῶ μπροστά στό θάνατο, τόν χαρακτήριζε καί στίς σχέσεις μέ τούς συγχρόνους του: μιά τόσο σπασμωδική, ἀπότομη ἐναλλαγή σαρκασμοῦ καί τρυφερότητας, τρυφερότητας καί σαρκασμοῦ, πού κάνει τό ἀντικείμενό του ἕτοιμο νά καταρρεύσει ἀπό ἐξάντληση.

Τό ἐρεθιστικό, ἀσταθές στοιχεῖο τοῦ Proust ἐπηρεάζει

καί τόν ἀναγνώστη τῶν ἔργων του. Ἀρκεῖ νά θυμηθοῦμε τήν ἀτέλειωτη διαδοχή τῶν «soit que», τά ὁποῖα ρίχνουν σέ μιά πράξη μέ τόν πιό ἐξαντλητικό, πιεστικό τρόπο τούς προβολεῖς τῶν ἀμέτρητων κινήτρων, πού θά μποροῦσαν νά τήν ἔχουν προκαλέσει. Κι ὅμως, προβάλλει σ' αὐτή τήν ἀλληλουχία τῶν παρατάξεων τό σημεῖο, ὅπου ἡ ἀδυναμία καί ἡ μεγαλοφυία συγκλίνουν στόν Proust σέ ἕνα: στήν παραίτηση τοῦ διανοούμενου, στό δοκιμασμένο σκεπτικισμό, μέ τόν ὁποῖο ἀντιμετώπιζε τά πράγματα. Μετά τίς αὐτάρκεις ρομαντικές ἐσωτερικότητες ἦρθε αὐτός κι ἦταν, ὅπως ἀναφέρει ὁ Jacques Rivière, ἀποφασισμένος νά μήν ἐμπιστευθεῖ οὔτε στό ἐλάχιστο τίς «sirènes intérieures». «Ὁ Proust προσεγγίζει τό βίωμα χωρίς τό παραμικρό μεταφυσικό ἐνδιαφέρον, χωρίς τήν παραμικρή δομική τάση, χωρίς τήν παραμικρή διάθεση γιά παρηγοριά». Τίποτε τό αὐθεντικότερο ἀπό τό παραπάνω. Ἔτσι λοιπόν καί μέ τή βασική σκιαγράφηση αὐτοῦ τοῦ ἔργου, τήν πληρότητα προσχεδιασμοῦ τοῦ ὁποίου δέν παύει ὁ Proust νά ὑποστηρίζει ἀδιάκοπα: εἶναι κάθε τί ἄλλο παρά ἐπεξεργασμένο. Προσχεδιασμένο ὅμως ὁπωσδήποτε, ὅπως ἡ πορεία τῶν γραμμῶν τοῦ χεριοῦ μας ἤ ἡ διάταξη τῶν στημόνων στόν κάλυκα. Ὁ Proust, αὐτό τό γερασμένο παιδί, ἀφέθηκε κατάκοπος σέ μιά καθοδική ἐπάνοδο στούς κόλπους τῆς φύσης, ὄχι γιά νά θηλάσει ἀπό αὐτή, ἀλλά γιά νά ὀνειρευτεῖ δίπλα στόν κτύπο τῆς καρδιᾶς της. Τόσο ἀδύναμος πρέπει νά θεωρηθεῖ καί νά γίνει ἔτσι ἀντιληπτό, πόσο ἐπιτυχημένη ὑπῆρξε ἡ σύλληψη αὐτῆς τῆς ἀδυναμίας ἀπό τόν Jacques Rivière καί ἡ διατύπωση: «Ὁ Marcel Proust πέθανε ἀπό τήν ἴδια ἀπειρία, πού τοῦ εἶχε ἐπιτρέψει τή συγγραφή τοῦ ἔργου του. Πέθανε, ἐπειδή ἀποξενώθηκε ἀπό τόν κόσμο καί δέν ἤξερε πῶς νά ἀλλάξει τίς συνθῆκες τῆς ζωῆς του, πού τοῦ εἶχαν γίνει ἐξοντωτικές. Πέθανε, ἐπειδή δέν ἤξερε, πῶς ἀνάβουν φωτιά, πῶς ἀνοίγουν ἕνα παράθυρο». Καί, βέβαια, ἀπό τό νευρικό του ἄσθμα.

Οἱ γιατροί στάθηκαν ἀνίκανοι ἀπέναντι σ' αὐτή τήν πάθηση. Ὄχι ὅμως καί ὁ ποιητής, πού τήν ἔθεσε μέ μεγάλη συστηματικότητα στήν ὑπηρεσία του. Ὑπῆρξε — γιά νά ἀρχίσουμε μέ τό πιό ἐξωτερικό στοιχεῖο — ἕνας ἄψογος σκηνοθέτης τῆς ἀρρώστιας του. Μῆνες ὁλόκληρους συνδέει μέ ἐξολοθρευτική εἰρωνεία τήν εἰκόνα ἑνός θαυμαστῆ, πού τοῦ εἶχε στείλει λουλούδια, μέ τήν ἀνυπόφορη γι' αὐτόν μυρωδιά τους. Καί μέ τίς μεταπτώσεις τῆς ἀρ-

ρώστιας του πανικοβάλλει τούς φίλους, οἱ ὁποῖοι φοβοῦνται καί λαχταροῦν τή στιγμή, πού θά ἐμφανιστεῖ ὁ ποιητής ξαφνικά, πολύ μετά τά μεσάνυχτα, στό σαλόνι — brisé de fatigue* καί μόνο γιά πέντε λεπτά, ὅπως ἀνακοινώνει —, γιά νά μείνει μετά μέχρι τό γκριζάρισμα τῆς αὐγῆς, πολύ κουρασμένος, γιά νά σηκωθεῖ, πολύ κουρασμένος, γιά νά διακόψει ἔστω τό λόγο του. Ἀκόμα καί σάν ἐπιστολογράφος δέν παύει νά ἀντλεῖ ἀπό αὐτή τήν πάθηση τίς πιό ἀπόμακρες ἐντυπώσεις. «Τό σφύριγμα τῆς ἀναπνοῆς μου σκεπάζει τόν ἦχο τῆς πένας μου καί ἑνός μπάνιου, πού γεμίζει στό κάτω πάτωμα». Ἀλλά δέν εἶναι μόνον αὐτό. Οὔτε καί τό ὅτι τόν ἀπέσπασε ἡ ἀρρώστια ἀπό μιά κοσμοπολίτικη ὕπαρξη. Αὐτό τό ἄσθμα πέρασε καί μέσα στήν τέχνη του, ἄν δέν ἦταν ἡ τέχνη, πού τό δημιούργησε. Ἡ σύνταξή του ἀπεικονίζει ρυθμικά βῆμα πρός βῆμα τό ἄγχος ἀσφυξίας του. Καί ἡ εἰρωνική, φιλοσοφική, διδακτική ἀντανακλαστική του κίνηση εἶναι πάντοτε ἡ βαθιά εἰσπνοή, μέ τήν ὁποία τοῦ φεύγει ἀπό τήν καρδιά ὁ ἐφιάλτης τῶν ἀναμνήσεων. Σέ μεγαλύτερη ὅμως κλίμακα εἶναι ὁ θάνατος, πού βρίσκεται ἀδιάκοπα δίπλα του, καί κύρια ὅταν γράφει, ἡ ἀπειλητική, ἀσφυκτική κρίση. Ἔτσι τόν ἀντιμετώπιζε ὁ Proust καί πολύ πρίν πάρει ἡ πάθησή του σοβαρές διαστάσεις. Ὅμως ὄχι σάν παραξενιά ἑνός ὑποχόνδριου, ἀλλά σάν «réalité nouvelle», ἐκείνη τή νέα πραγματικότητα, ὅπου ἐνστικτώδης ἀπάντηση σέ πράγματα κι ἀνθρώπους εἶναι τά χαρακτηριστικά τοῦ γεράσματος. Μιά φυσιολογία τοῦ ὕφους θά μᾶς ὁδηγοῦσε στά ἐνδότερα αὐτῆς τῆς δημιουργίας. Δέν θά μποροῦσε ἔτσι ὁ γνώστης τῆς ἀνθεκτικότητας, μέ τήν ὁποία διατηροῦνται οἱ ἀναμνήσεις στήν αἴσθηση τῆς ὄσφρησης (μέ κανένα τρόπο οἱ ὀσμές στή μνήμη!), νά ἑρμηνεύσει τήν εὐαισθησία τοῦ Proust στίς ὀσμές σάν κάτι συμπτωματικό. Οἱ περισσότερες ἀναμνήσεις, τίς ὁποῖες διερευνοῦμε, μᾶς παρουσιάζονται σίγουρα σάν ὀπτικές εἰκόνες. Καί οἱ ἐλεύθερα ἀναβλύζοντες σχηματισμοί τῆς mémoire involontaire εἶναι ἐπίσης στό μεγαλύτερό τους μέρος ἀπομονωμένες, αἰνιγματικῆς μόνο μορφῆς ὀπτικές εἰκόνες. Ἀλλά γι' αὐτό ἀκριβῶς, γιά νά ἀφεθεῖ κανείς μέ τήν αἴσθηση τῆς γνώσης στήν ἐσώτατη δόνηση αὐτῆς τῆς ποίησης, πρέπει νά μεταφερθεῖ σέ ἕνα ἰδιαίτερο καί βαθύτερο στρῶμα αὐτῆς τῆς ἀκούσιας μνήμης, στό

* τσακισμένος ἀπό τήν κούραση (σ.τ.μ.).

ὁποῖο τά στοιχεῖα τῆς μνήμης δέν ὑποδηλώνουν πιά τήν παρουσία τους μεμονωμένα, σάν εἰκόνες, ἀλλά ἄμορφα κι ἀσχημάτιστα, ἀκαθόριστα καί ὕψιστης σπουδαιότητας σάν μιά ὁλότητα, ὅπως ὑποδηλώνει τό βάρος τῶν διχτυῶν τό ἀλίευμα στόν ψαρά. Ἡ ὀσμή, νά ποιά εἶναι ἡ αἴσθηση τοῦ βάρους γιά ἐκεῖνον, πού ρίχνει τά δίχτυα του στή θάλασσα τοῦ temps perdu. Καί οἱ προτάσεις του ἀποτελοῦν τό σύνολο τοῦ μυικοῦ παιχνιδιοῦ τοῦ νοητοῦ σώματος, περιέχουν στό ἀκέραιο τόν ἄφατο μόχθο τῆς ἄρσης τοῦ ἀλιεύματος.

Τό πόσο στενή ὑπῆρξε κατά τά ἄλλα ἡ συμβίωση αὐτῆς τῆς συγκεκριμένης δημιουργικότητας μέ αὐτή τή συγκεκριμένη πάθηση, ἀποδεικνύεται μέ τή μεγαλύτερη σαφήνεια ἀπό τό γεγονός, ὅτι δέν ἐμφανίζεται ποτέ στόν Proust τό ξέσπασμα ἐκείνης τῆς ἡρωικῆς ἀπείθειας μέ τήν ὁποία ἐξεγείρονταν συνήθως ἄλλοι δημιουργοί ἐνάντια στίς παθήσεις τους. Καί γι' αὐτό θά μπορούσαμε ἀπό τήν ἄλλη πλευρά νά ποῦμε, πώς μιά τόσο βαθιά ἐμπλοκή μέ τή ροή τοῦ κόσμου καί τήν ὕπαρξη, σάν ἐκείνη τοῦ Proust, θά ὄφειλε ἀπαραίτητα νά ὁδηγήσει σέ μιά κοινότοπη καί φυγόπονη ἱκανοποίηση σέ ὁποιαδήποτε ἄλλη βάση ἐκτός ἀπό μιά τόσο δεινή, διαρκή δοκιμασία. Αὐτό ἦταν ὅμως τό πεπρωμένο τῆς πάθησης τοῦ Proust, νά συγκαταλεχθεῖ στή μεγάλη διαδικασία τοῦ ἔργου, ὁδηγούμενη ἀπό μιά πέρα ἀπό ἐπιθυμίες καί μεταμέλειες παραφορά. Γιά μιά δεύτερη φορά στήθηκε μιά σκαλωσιά σάν ἐκείνη τοῦ Michelangelo πάνω στήν ὁποία ζωγράφιζε ὁ καλλιτέχνης, μέ τό κεφάλι κολλημένο στό σβέρκο, τή Δημιουργία στήν ὀροφή τῆς Sixtina: τό κρεβάτι τῆς ἀρρώστιας, ὅπου ἀφιέρωνε ὁ Marcel Proust στή δημιουργία τοῦ δικοῦ του μικρόκοσμου τίς ἀμέτρητες σελίδες, πού κάλυπτε μέ τό γραφικό του χαρακτήρα στόν ἀέρα.

ΣΧΟΛΙΟ *

Ἡ σχέση τοῦ Benjamin μέ τόν Proust ἦταν ἀρχικά καί πρό παντός ἐκείνη τοῦ μεταφραστῆ. Στά μέσα τοῦ 1925 ἔκλεισε ἕνα συμβόλαιο γιά τή μετάφραση τοῦ «Sodome et Gomorrhe», πού ἐπεκτάθηκε τό 1926 μετά τήν οἰκτρή ἀποτυχία τῆς ἔκδοσης τοῦ πρώτου τόμου τοῦ «A la Recherche du temps perdu» στά γερμανικά ἀπό τόν R. Schottlaender. Ἀνέλαβε ἔτσι ὁ Benjamin μαζί μέ τόν F. Hessel τή συνολική μετάφραση τοῦ ἔργου. Στά μέσα τοῦ 1926 εἶχαν ἑτοιμαστεῖ τό «Sodome et Gomorrhe» καί τό «A l' ombre des jeunes filles en fleurs», ἐνῶ ἀκολούθησε τό 1927 ἡ ἀποπεράτωση τοῦ «La côté de Guermantes». Τό πρῶτο ἀπό αὐτά δέν τυπώθηκε ποτέ καί τό χειρόγραφο τῆς μετάφρασης χάθηκε. Τά ἄλλα δύο ἐκδόθηκαν ἀντίστοιχα τό 1927 καί τό 1930 καί θεωροῦνταν ἀπό τόν Adorno σάν «δυό ἀπό τίς πιό ἄψογες μεταφράσεις στά γερμανικά».

Στίς ἀρχές τοῦ 1926, λίγο μετά τό ξεκίνημα τῆς μετάφρασης, ἐκδηλώνει ὁ Benjamin γιά πρώτη φορά τήν πρόθεσή του νά γράψει κάτι γιά τόν Proust: «Σκέπτομαι νά δημοσιεύσω κάποτε σημειώσεις γι' αὐτόν μέ τόν τίτλο, En traduisant Marcel Proust στή «Literarische Welt» (Ἐπιστολές, 410). Τό ἴδιο σχέδιο ἀναφέρεται λίγο ἀργότερα καί στόν Hofmannsthal: «Δέν μπορῶ, καθώς μεταφράζω, νά ἐλπίζω σέ μιά οὐσιαστική διασάφηση τῶν σοβαρῶν καί ἀμφιλεγόμενων ἐντυπώσεων, τίς ὁποῖες μοῦ προκαλεῖ ὁ Proust. Αἰσθάνομαι ὅμως ἀπό καιρό τήν ἐπιθυμία νά συμπτύξω μέ τή μορφή ἀφορισμῶν, ὅπως διαμορφώνονται κατά τή διάρκεια τῆς ἐργασίας, μιά σειρά παρατηρήσεων μέ τόν τίτλο, En traduisant Marcel Proust» (Ἐπιστολές, 412). Ἡ πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς ἐπιθυμίας ἀναβλήθηκε βέβαια γιά ἀρκετά χρόνια. Γιά μιά πραγματεία γιά τόν Proust γίνεται πάλι λόγος στίς ἀρχές τοῦ 1929 σέ ἕνα γράμμα τοῦ Benjamin στόν M. Rychner: «Σκέφθηκα ἔτσι νά συμβάλω κατά κάποιο τρόπο κι ἐγώ στήν ἑρμηνεία τοῦ Proust. Βρίσκομαι ὅμως πολύ κοντά στή συνολική ἰδέα

* Ἀποσπάσματα ἀπό τή σχολιασμένη ἔκδοση τῶν «Κειμένων» (Schriften, ἐκδ. οἶκος Suhrkamp) τοῦ W. Benjamin. Ἡ ἐπιλογή ἔγινε ἀπό τόν μεταφραστή.

ὑψώνεται αὐτή πανύψηλη μπροστά μου. Περιμένω τόν ἐντοπισμό λεπτομερειῶν, πού θά μοῦ ἐπιτρέψουν τήν ἀναρρίχηση, ὅπως οἱ προεξοχές ἑνός τείχους. Ἡ γερμανική ἔρευνα γιά τόν Proust θέ ἔχει σίγουρα διαφορετική μορφή ἀπό τήν ἀντίστοιχη γαλλική. Γιατί ἐπιζεῖ ἀκόμα στόν Proust κάτι πολύ μεγαλύτερο καί σπουδαιότερο ἀπό τόν «ψυχολόγο», γιά τόν ὁποῖο γίνονται σχεδόν ἀποκλειστικά ἀναφορές στή Γαλλία». (Ἐπιστολές, 485). Ὁ Benjamin θά πρέπει νά ἄρχισε ἀμέσως μετά τήν ἐπεξεργασία τοῦ δοκίμιου, γιατί γράφει στίς ἀρχές τοῦ 1929 ὅτι «κεντᾶ μερικά ἀραβουργήματα γιά τόν Proust» (Ἐπιστολές, 492). Στά τέλη τοῦ Ἰουνίου τῆς ἴδιας χρονιᾶς παρουσιάζεται τό δοκίμιο σέ τρεῖς συνέχειες στή Literarische Welt. Τό ὅτι ἔστειλε ὁ Benjamin ἀντίτυπα στόν Hofmannsthal καί στόν Wolfskehl, ἀποδεικνύει τή σπουδαιότητα πού ἀπέδιδε στήν ἐργασία του.

Τό δοκίμιο τοῦ Benjamin ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητα μιά ἀπό τίς σημαντικότερες θεωρητικές συλλήψεις τοῦ ἔργου τοῦ Proust. Παρατηροῦνται σ' αὐτό μιά κάποια ἐπιφύλαξη καί ἕνα στοιχεῖο προσωρινότητας πού καθορίζουν ἐξάλλου τή συνολική σχέση τοῦ Benjamin μέ τό Γάλλο δημιουργό καί πηγάζουν ἀπό τή βαθιά πνευματική συγγένεια τῶν δύο συγγραφέων. Ὁ Benjamin ἔγραφε ἤδη ἀπό τό 1926 γιά τή μεταφραστική του ἐργασία: «Ἡ μή παραγωγική ἐνασχόληση μέ ἕνα συγγραφέα, πού ἐπιδιώκει μέ τέτοια δεξιοτεχνία σκοπούς, πού μοῦ εἶναι, μέ μιά παλιότερη τουλάχιστο μορφή, τόσο συγγενεῖς, ὁδηγοῦν ἀπό καιρό σέ καιρό στήν παρουσίαση ἐσωτερικῶν φαινομένων δηλητηρίασης.» (Ἐπιστολές, 431). Ὁ Adorno ἀναφέρει ἀπό τήν πλευρά του: «Μοῦ εἶπε κάποτε ὁ Benjamin, ὅτι δέν θέλει πιά νά διαβάσει οὔτε μιά λέξη ἀπό τόν Proust,..., γιατί ὁδηγεῖται σέ μιά παθιασμένη ἐξάρτηση, πού παρεμποδίζει τή δική του παραγωγή». Μ' αὐτό πρέπει νά σχετίζεται ἕνα γράμμα, πού ἔστειλε ὁ Benjamin στόν Adorno τό 1932 ἀπό τήν Ἰταλία. «Θά σᾶς ἐνδιέφερε νά μάθετε, ὅτι ἔχω πρώτη φορά πάλι μαζί μου τέσσερις τόμους τοῦ Proust, τούς ὁποίους διαβάζω συχνά». (Ἐπιστολές, 557). Μέ τή γραμμένη τό 1939 πραγματεία γιά τόν Baudelaire ἐπανέρχεται ὁ Benjamin στή θεωρητική συγγένειά του μέ τόν Proust. Τό ὅτι τόν ἀπασχολοῦσε αὐτός ἔντονα μέχρι τίς τελευταῖες στιγμές τῆς ζωῆς του, ἀποδεικνύεται ἀπό ἕνα γράμμα τοῦ Benjamin στόν Adorno τόν Μάιο τοῦ 1940: «Ἔχετε φυσικά δίκιο πού θυμᾶστε τόν Proust· ἔκανα κι ἐ-

γώ τόν τελευταῖο καιρό μερικές σκέψεις γιά τό ἔργο του. Καί γιά μιά ἀκόμη φορά συμβαίνει νά συναντιοῦνται μέ τίς δικές σας». (Ἐπιστολές, 852). Κατά τή διάρκεια τῆς ἐξορίας του περνοῦσε συχνά ἀπό τό μυαλό τοῦ Benjamin ἡ ἰδέα τῆς συγγραφῆς ἑνός βιβλίου γιά τούς Proust, Joyce καί Kafka. Ἡ πιθανή ὅμως ὡρίμανση ἑνός τόσο σημαντικοῦ ἔργου, ὅπως ἄλλωστε καί τόσων ἄλλων, διακόπηκε ἀπό τόν πρόωρο θάνατό του.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ